

T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

AKIL İLE İLGİLİ HADİSLERİN TESPİT VE TENKİDİ

SAMİ KİLİNÇLİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

**T.C.
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

AKIL İLE İLGİLİ HADİSLERİN TESPİT VE TENKİDİ

SAMİ KİLİNÇLİ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ADANA-2007

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğüne,

Bu çalışma, jürimiz tarafından Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ
(Danışman)

Üye: Prof. Dr. Ali Osman ATEŞ

Üye: Yrd. Doç. Dr. Asım YAPICI

ONAY

Yukarıdaki imzaların, adı geçen öğretim elemanlarına ait olduklarını onaylıyorum.

...../...../.....

Prof. Dr. Nihat KÜÇÜKSAVAŞ

Enstitü Müdürü

Not: Bu tezde kullanılan özgün ve başka kaynaktan yapılan bildirişlerin, çizelge, şekil ve fotoğrafların kaynak gösterilmeden kullanımı, 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'ndaki hükümlere tabidir.

ÖZET

AKIL İLE İLGİLİ HADİSLERİN TESPİT VE TENKİDİ

Sami KİLİNÇLİ

Yüksek Lisans Tezi, Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ

Ocak 2007, 102 Sayfa

Bu çalışmada Kur'ân ve hadislerde akıl kavramı ve akılla ilgili hadislerin sıhhat, güvenilirlik durumu araştırılmıştır. İnsan, akli sayesinde Allah'ın vahyine muhatap olmakta, gerçek anlamda insanlığını ve Allah'ın yeryüzündeki halifeliğini de akli ile gerçekleştirebilmektedir.

Çalışmamız üç bölümden oluşmaktadır.

Birinci bölümde: Aklın sözlük ve terim anlamları, Kur'ân'da akıl, hadis ilmi açısından akıl ve akıl ile ilgili hadisleri uydurmakla meşhur olan raviler ele alınmıştır.

İkinci bölümde: Temel hadis kaynaklarında yer alan akılla ilgili hadisler tespit edilerek hadisler sened ve metin açısından incelenmiştir.

Üçüncü bölümde: Mevzûat kaynaklarında yer alan akılla ilgili rivâyetler ele alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: Kur'ân, Akıl, Hadis, Sahih, Mevzûat.

ABSTRACT**THE ASCERTAINITY AND CRITICISM OF THE HADITHES ABOUT
VISDOM****Sami KİLİNÇLİ****High Licence Thesis, Basic Islam Sciences Department****Advisor: Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ****January 2007, 102 Pages**

In this study, The concept of wisdom in Qoran and Hadithes, the reliability and validity of the Hadithes are researched. The human beings can reach the God's revelations and the real meaning of humanity and the caliphate of the God on the earth by means of his wisdom.

This study contains three parts:

In the first part: The real and term meanings of the wisdom, the wisdom in Qoran, the wisdom from the aspect of Hadith Science and the narrators who are famous for making up hadithes about wisdom are handled in this section.

In the second part: The hadithes about wisdom which take place in the essential hadith resources are ascertained and criticised with their chain and metin (text) aspects.

In the third part: The narrations about hadithes which take place in the mawdû'ât sources are also studied.

Key Words: Qoran, Wisdom, Hadith, Sahih, Mawdû'ât.

ÖNSÖZ

Yüce Allah'ın insanlığa örnek olarak gönderdiği Hz. Peygamber'in hadisleri, İslam Dininin doğru anlaşılması ve yaşanması için hayatî bir öneme sahiptir. Bununla birlikte Hz. Peygamber'e izafe edilen ve hadis olarak aktarılan her rivâyetin ona ait olmadığı bilinen bir husustur. Bu nedenle, sened ve metin tenkidi yapılarak hadislerin sahih, zayıf ve uydurma olanlarının birbirinden ayrılması oldukça önem arz etmektedir. Müslümanların düşünce ve yaşantılarında Hz. Peygamber'e ait olmayan unsurların yer almaması için dînî anlayış ve uygulamaların sahih hadisler çerçevesinde şekillendirilmesi gerekir.

Hadis Ekolüne mensup âlimler başta olmak üzere Müslüman bilginler arasında aklın önemi, değeri, fazileti gibi konularla ilgili hadislerin tamamının uydurma olduğuna dair bir kanaat oluşmuştur. Hatta mevzûat sahibi müellifler “akılla ilgili tüm hadislerin zayıf ya da uydurma” olduğunu bir kural olarak zikrederler.

Biz de buradan hareketle bu konudaki hadisleri ele almayı hedefledik. Gerek sahih gerekse uydurma literatürde yer alan akıl ve akıl anlamına gelen kelimelerle ilgili hadislerin sened ve metin tenkidini yaparak sahih, zayıf ya da uydurma olanlarını tespit etmeye çalıştık.

“Akıl ile İlgili Hadislerin Tespit ve Tenkidi” ismini verdiğimiz çalışmamız Giriş ve Üç Bölüm'den oluşmaktadır.

Giriş kısmında, araştırmanın konusu, amacı ve metodu üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde, aklın sözlük ve terim anlamları, Kur'ân'da akıl, hadis ilmi açısından akıl ve akılla ilgili hadisleri uydurmakla meşhur olan raviler konusuna yer verilmiştir.

İkinci bölümde, temel hadis kaynaklarında yer alan akılla ilgili hadisler tespit edilerek, sened ve metin açısından incelenmiştir.

Üçüncü bölümde, mevzûat kaynaklarında yer alan akılla ilgili rivâyetler incelenmiştir.

Çalışmam boyunca her türlü ilgi, destek ve yardımını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Muhammet YILMAZ'a, değerli görüşleriyle destek olan Prof. Dr.

Ali Osman ATEŞ'e, Doç. Dr. Mustafa ÖZTÜRK'e ve Yrd. Doç. Dr. Hayri KAPLAN'a ve teşekkür ederim.

Ayrıca İF2005YL7 nolu projemi destekleyen Çukurova Üniversitesi Araştırma Projeleri Birimi Fon Merkezine teşekkür ederim.

Sami KİLİNÇLİ

ADANA-2007

İÇİNDEKİLER

ÖZET	i
ABSTRACT	ii
ÖNSÖZ	iii
KISALTMALAR	viii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

AKIL KAVRAMI, KUR'AN VE HADİS İLMİ AÇISINDAN AKIL

1.1. Aklın Sözlük ve Terim Anlamları.....	3
1.1.1. Aklın Sözlük Anlamları.....	3
1.1.2. Aklın Terim Anlamları.....	4
1.2. Kur'ân'da Akıl.....	7
1.2.1. Akılla İlgili Âyetlere Muhatap Olanlar.....	9
1.2.1.1. Müşrikler.....	9
1.2.1.2. Ehl-i Kitab ve İsrailoğulları.....	11
1.2.1.3. Tüm İnsanlar.....	12
1.2.1.4. Müslümanlar.....	14
1.2.1.5. Hz. Peygamber.....	15
1.3. Hadis İlmi Açısından Akıl	23
1.3.1. Hadislerde Akıl.....	23
1.3.2. Hadis Nakleden Râvînin Akıllı Olması.....	24
1.3.3. Hadisin Akla Ters Olmaması.....	25
1.3.4. Hadisçilerin Akıl ile İlgili Hadislere Genel Yaklaşımları.....	26
1.4. Akıl ile İlgili Hadisleri Uydurmakla Meşhur Olan Raviler.....	30
1.4.1. Meysere b. Abdirabbih el-Fârisî et-Tusterî.....	30
1.4.2. Dâvud b. el-Muhabber	32
1.4.3. Abdulazîz b. Ebî Recâ.....	33
1.4.4. Süleyman b. İsa b. Necîh es-Siczî.....	33

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN AKILLA İLGİLİ HADİSLER

2.1. Kütüb-i Sitte'de Yer Alan Hadisler.....	35
2.1.1. Kadınların Aklının Eksik Olduğunu Bildiren Hadisler.....	35
2.1.1.1. Konu İle İlgili Görüş ve Değerlendirmeler.....	38

2.1.1.1.1. Bu Rivâyetlerin Sahih Olduğu Kanaatinde Olan Âlimler ve Görüşleri	38
2.1.1.1.2. Bu Rivâyetlerin İçerik Açısından Doğru Olmadığı ile İlgili Değerlendirmeler.....	39
2.1.2. Hacamatın Akılı Arttırdığı İle İlgili Hadisler.....	41
2.1.3. Akıllı Kişinin Özelliği İle İlgili Hadisler	45
2.1.4. Hangi Mü'minin Daha Akıllı Olduğunu Açıklayan Hadisler.....	47
2.1.5. Yüce Allah'ın Akıllı Kişiyi Övdüğünü Bildiren Hadis	49
2.2. Kütüb-i Sitte Dışındaki Kaynaklarda Geçen Hadisler.....	49
2.2.1. İlk Yaratılanın Akıl Olduğu İle İlgili Hadisler	49
2.2.1.1. İlk Yaratılan Varlığın Akıl Olduğunu Bildiren Hadislerin Tasavvufta Kullanımı ve Tasavvuf Düşüncesine Etkisi.....	53
2.2.2. Mü'minin Akıllı, Zeki ve Uyanık Olduğunu Bildiren Hadisler	61
2.2.3. Tevekkülün Akletmeden Sonra Olması Gerektiğini Anlatan Hadis.....	62
2.2.4. Öğretmen ve Hikâyecilerle İstişareyi Yasaklayan Hadis.....	62
2.2.5. Yüce Allah'ın Kaza ve Kaderini Uygulamak İsteyince Akıllı Kişilerin Akıllarını Aldığını Bildiren Hadis.....	64
2.2.6. İnsanlara Akılları Oranında Konuşmak ve Davranmakla İlgili Hadisler...65	
2.2.7. Aklı Olmayanın Dininin de Olmadığını Bildiren Hadisler	68
2.2.8. Akıl Günah ve İbadet İlişkisini Açıklayan Hadisler.....	69
2.2.9. Hz. Peygamberin Akılının Artması İçin Dua Ettiğini Bildiren Hadisler	70
2.2.10. Akılla Rızıklanan Kişinin Kurtuluşa Erdiğini Bildiren Hadisler	70
2.2.11. Akıllı Kişinin Nasıl Davranması Gerektiğini Bildiren Hadis	71
2.2.12. Akıl-Tedbir İlişkisini Açıklayan Hadisler	72
2.2.13. Akıl-Yaş İlişkisini Açıklayan Hadisler.....	74
2.2.14. Akılın Çok Sayıda Yaratıldığını ve İnsanlar Arasında Farklı Ölçülerde Taksim Edildiğini Bildiren Hadisler	75
2.2.15. Akılın Kişiyi Cehennemden Koruyacağını, Dünya ve Ahirette Mutlu Edeceğini Bildiren Hadisler	76
2.2.16. Akılın Önemini Bildiren Hadisler	77
2.2.17. Hz. Peygamber'in Hastalandığı Zaman Yazı Malzemesi İstedini Bildiren Hadis.....	78
2.2.18. Akıl Arttığı İfade Edilen Sebze, Meyve ve Yiyeceklerle İlgili Hadisler.....	79

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MEVZÂAT KAYNAKLARINDA YER ALAN AKILLA İLGİLİ
RİVAYETLER

3.1. Akılın Alâmetleri ve Akıllı Kimsenin Vasıfları.....	81
3.2. Akıl ve Allah'a İtaat İlişkisi.....	82
3.3. Akıl ve Allah'ın Emrini Anlama İlişkisi.....	84
3.4. Akıl ve Cehl, Akıllı İle Cahilin Karşılaştırılması.....	84
3.5. Akıl-İbadet İlişkisi	85
3.6. Akıl-Günah İlişkisi.....	87
3.7. Akılın Yaratılışı ve Yaratılmışları En Üstünü Oluşu.....	87
3.8. Akılın Alametleri ve Akıllı Kimsenin Vasıfları.....	88
3.9. Akıl ve Kulluk İlişkisi.....	88
3.10. Aklı Artıran Şeyler.....	89
3.11. Akıl Nispetince İbadet ve Mükâfat.....	89
3.12. Akılla İlgili Muhtelif Rivâyetler.....	90
SONUÇ	92
KAYNAKÇA	94
ÖZGEÇMİŞ	102

KISALTMALAR

Ansk.	: Ansiklopedisi
b.	: Bin
Bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
D.E.Ü.İ.F.D.	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Hız.	: Hazreti
krş.	: Karşılaştırınız
mad.	: Maddesi
s.	: Sayfa
T.D.V.İ.A.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
Tahk.	: Tahkik
t.y.	: Tarih yok
v.	: Vefâtı
Yay.	: Yayınları

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu ve Alanı

İnsanı diğer varlıklardan ayıran ve kendisine vahyin inmesine sebep olan akıl konusu, insanlık tarihi boyunca tartışılmış ve hâlâ da tartışılmaktadır. İslam Dini akla büyük değer verdiği için Kur'ân'da Yüce Allah insanlara düşünmelerini ve akıllarını kullanmalarını, emretmekte, aklını gereği gibi kullanmayanları eleştirmektedir. Bundan dolayı akıl konusu Kur'ân'da büyük öneme haizdir.

Bu araştırmamızda aklın lügat ve terim anlamı, İslâm âlimlerinin akıl tanımları, hadis ilmi açısından akıl, hadisçilerin akıl ile ilgili hadislere genel yaklaşımları, Kur'ân'da ve hadislerde aklın yeri ve önemi, akıl ile ilgili hadislerin hadis ilmi açısından tenkit ve tahlili gibi konular ele alınmıştır.

Araştırmanın Amacı

Hadis kaynaklarında, aklın değeri, gereği ve önemi gibi konularda Hz. Peygamber'den nakledilen hadisler bulunmaktadır. Ancak bu hadislerin sahih olup olmadıkları tartışma konusudur. Uydurma kaynaklarda yer alan hadisler “Tevfik İŞÇEN tarafından, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, 2001 yılında “Uydurma Kaynaklarda Akıl” ismi ile çalışmıştır. Bu çalışma konuyla ilgili tüm hadisleri ele almadığı için biz ulaşabildiğimiz kaynaklardaki ilgili tüm rivayetleri sened ve metin açısından incelemeyi amaç edindik.

Özellikle de temel hadis kaynaklarında yer alan hadislerin tenkîdini yapmayı hedefledik. Bununla birlikte akılla ilgili uydurma kabul edilmiş rivâyetlere de kısaca değinmek istedik.

Araştırmanın Metodu

Bu araştırmamızda kaynak taraması yöntemi kullanılmıştır. Bunun için öncelikle sözlükler, ilgili âyetler için tefsirler, hadis kaynakları, mevzûat literatürü taranmış, akılla ilgili rivâyetler derlenmiştir. Bu rivâyetlerin güvenilir ve geçerli olanlarını tutarsız ve uydurma olanlarından ayırt etmek amacıyla hadis âlimlerinin geliştirmiş oldukları teknik ve yöntemlerden istifade edilmiş, eleştirel bir bakış açısıyla

bu malzemenin İslam'ın temel ilke ve amaçlarıyla örtüşüp-örtüşmediği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bunun için de Hadis Usûlü, rical, cerh ve ta'dil, mevzûât, şerh kitaplarından faydalanılarak ilgili hadisler ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.

Uydurma kaynaklarda yer alan hadisler yukarıda belirttiğimiz çalışmaya konu edildiği için, biz daha çok bu çalışmada yer almayan rivâyetler üzerinde durduk. Bu çalışmada yer alan hadisleri de özetleyerek çalışmamıza aldık.

Ayrıca “İlk yaratılan varlığın akıl olduğunu” bildiren rivâyetlerin Tasavvuf düşüncesine etkisini açıklamak için tasavvufî eserler ve konuyla ilgili makalelerden de faydalanılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

AKIL KAVRAMI, KUR'AN VE HADİS İLMİ AÇISINDAN AKIL

1.1. Aklın Sözlük ve Terim Anlamları

1.1.1. Aklın Sözlük Anlamları

Akıl kelimesi, üç harfli olan ve ikinci baktan “akale”, “ya’kılı” fiilinin mastarıdır.¹ Aslı “akl” dır. Ancak Türkçe “akıl” olarak telaffuz edilir.

Akıl; “nuhâ” ve “hicr” kelimeleriyle eş anlamlı olarak kabul edilmiş, “ahmaklığın” zıddı olduğu söylenmiştir.² “Keyyis”,³ ve “fehm”⁴ anlamlarına da gelmektedir. Türkçedeki “us” kelimesi de akıl ile eş anlamlı olarak kullanılmaktadır.⁵ Akıl kelimesinin taşıdığı temel anlamlar “yasaklamak”, “menetmek”, “durdurmak”,⁶ “tutmak” ve “sıkıca yapışmaktır”.⁷ Ayrıca “bağlamak”, “ip”, “diyet”, “kırmızı elbise”, “sığınmak”,⁸ “kalb”, “ilacın karnı tutması”,⁹ “dilin tutulması” ve “kadının saçını bağlaması”¹⁰ anlamlarına da gelmektedir. İsfehânî¹¹ ve Gazâlî¹² tarafından da “nûr” kelimesi akıl anlamında kullanılmaktadır.

“Teâkale” kişinin akıllı olduğunun açığa çıkması¹³, “ma’kul” ise “sığınmak” anlamında kullanılmaktadır.¹⁴ Zebîdî: “Aklın muhkem olması, ahmaklığın zıddıdır.” demekte ve akıllı “Kendisiyle eşyanın sıfatlarının, iyisinin-kötüsünün, kemalinin-noksanının bilindiği bir ilimdir.”¹⁵ şeklinde tanımlamaktadır.

İbn Manzur, “Akıl ilimdir, akıl kalptir, kalp te akıldır.”¹⁶ demekte ve “kendisiyle eşyanın hakikati üzerinde tasavvur ve tefekkürün olduğu şey” olarak tanımlamaktadır.¹⁷

¹ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI, 458–459.

² İbn Manzur, a.g.e., XI, 458–459; Cevherî, *Sihah*, V, 1769–1771; Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, VIII, 25; Abdulmunim, *Mu'cemu'l-Mustalahât*, II, 522.

³ Abdulmunim, a.g.e., II, 522.

⁴ İbn Manzur, a.g.e., XI, 458–459; Fîruzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, I, 1336–1337.

⁵ Develioğlu, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, s. 29.

⁶ Abdulmunim, a.g.e., II, 522.

⁷ Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, s. 511; Fîruzabâdî, a.g.e., I, 1336–1337.

⁸ İbn Manzur, a.g.e., XI, 458–459; Cevherî, a.g.e., V, 1769–1771; Fîruzabâdî, a.g.e., I, 1336–1337.

⁹ Fîruzabâdî, a.g.e., I, 1336–1337.

¹⁰ Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 512.

¹¹ Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 775.

¹² Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl ve Mahiyyetuhû*, s. 54.

¹³ Abdulmunim, a.g.e., II, 522.

¹⁴ Zebîdî, a.g.e., VIII, 25; Râgıb el-İsfehânî, a.g.e., s. 511.

¹⁵ Zebîdî, *Tacu'l-Arus*, VIII, 25.

¹⁶ İbn Manzur, *Lisânu'l-Arab*, XI, 458–459.

Akıl, sahibini helak edici tehlikeli işlere karışmaktan koruduğu, men ettiği için akıl diye isimlendirilmiştir. Görüş ve işlerini toplayan, nefsinin kontrol altında tutan ve hevaya uymaktan alıkoyan kişiye de akıllı kişi denir.¹⁸

Hadislerde “diyet” ve “bağlamak” anlamlarında kullanılmıştır.¹⁹ Deveyi yanlış ve uygun olmayan şeylerden alıkoyduğu için devenin ayağına bağlanan ipe de “i’kâl” denmiştir.²⁰

“Akaltu’l-Katîle” diyeti ödedim anlamına gelmektedir.²¹ Diyete “akl” veya “ma’kule” ödemede bulunacak kimselere de “âkile” denmesi, diyet olarak verilen develerin mağdurun veya velilerinin avlusuna getirilip “bağlanması” yahut ödenmesiyle diğer tarafın intikam almasına “engel olunması” gibi mülahazalara dayandırılmaktadır.²²

1.1.2. Akıl Terim Anlamları

Kur’ân ve Sünnette “akl”ın terim anlamıyla ilgili açık bir tanım bulunmamaktadır.²³ Bundan dolayı akıl kavramı, tarih boyunca değişik ilmî disiplinlere bağlı âlimler tarafından farklı şekillerde tanımlanmıştır.

Akıl konusunda ilk müstakil eseri yazan Muhâsibî (v. 243/857)’ye göre akıl: “Yüce Allah’ın imtihan ettiği kullarını ölçüsünce muhatab aldığı, emir ve yasaklarda bulunduğu, ceza ve mükafat va’dettiği, bir tabiat ve yetenektir. Bu tabiat ancak kalbteki ve organlarda meydana getirdiği fiil ve tezahürleri ile bilinebilir. Herhangi bir renk, koku ve cisim gibi durumlarla bilinemez.”²⁴

Mûtezili âlimlerden Câhız’a (v. 255/869) göre akıl, “İnsandaki anlama ve kendisini zararlı şeylerden koruma gücüdür”²⁵

Ebû Mansur el-Mâturîdî (v. 333/944) aklın açık bir tanımını yapmamakla birlikte onu, “aynı nitelikte olanları bir araya toplayan ve ayrı nitelikte olanları ayıran şey” olarak vasıflandırmaktadır. Bu açıklamasından anlaşıldığına göre Mâturîdî aklı,

¹⁷ Abdulmunim, , *Mu’cemu’l-Mustalahât*, II, 522.

¹⁸ İbn Manzur, a.g.e., XI, 458–459; Zebîdî, a.g.e., VIII, 25.

¹⁹ İbn Manzur, a.g.e., XI, 458–459.

²⁰ Zebîdî, a.g.e., VIII, 25.

²¹ Cevherî, *Sihah*, V, 1769–1771.

²² Râgıb el-İsfehânî, *Müfredât*, 512; Aktan, “Diyet” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 248.

²³ Ayasbeyoğlu, “Kur’ân’da Akıl,” *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, sayı, 2, s. 48.

²⁴ Muhâsibî, *Şerefu’l-Akl ve Mahiyyetühû*, s. 19.

²⁵ Yavuz, “Akıl” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 242.

varlıkları ve onlarla ilgili bilgileri tasnif ederek sonuçlar çıkararak ve insana kıyas yapma gücü veren zihni bir alet olarak kabul etmektedir.²⁶

Rağıb el-İsfehânî (v. 499/1106) akıllı, hem bilgi edinme yeteneği hem de elde edilen bilgi olarak tanımlamakta ve Hz. Ali'nin "İki tür akıl vardır: Birincisi, matbu', ikincisi ise mesmu'dur. Nasıl göz görmediği zaman Güneş ışığı fayda vermiyorsa, matbu' olmadığında da mesmu' fayda vermez."²⁷ dediğini nakletmektedir. Yine İsfehânî'ye göre dünyada akıl nuru ve Kur'ân nuru olarak iki tane nur vardır.²⁸ Buna göre akıl, insanın önünü aydınlatan bir nurdur.

"Akıllı ruhun dili ve tercümanı"²⁹ olarak tarif eden Gazâlî (v. 555/1111)'nin konuyla ilgili olarak görüşlerini şöyle özetleyebiliriz.

Aklın dört manası vardır:

1. İnsanın hayvanlardan ayrıldığı, teorik bilgileri, sanatların ve teknik bilgilerin inceliklerini öğrendiği güç.

2. Mümeyyiz çocukta ortaya çıkan ve mümkünün imkânını, muhalin muhalliğini bilen ilimlere denir: İkinin birden çok olduğunu, bir kişinin aynı anda iki yerde olamayacağını bilmek gibi.

3. Çeşitli hal ve durumların cereyanı ile tecrübelerden, deneyimlerden ve hayatın akışından elde edilen ilimlere denir. Bundan dolayı deneyim ve tecrübelerle bilgi sahibi olmuş -güngörmüş- ve şartların olgunlaştırdığı kişiye de akıllı denir. Kim bu şekilde isimlendirilmez veya bu isimlendirilmeyi hak etmez ise o zaman "kara cahil" diye isimlendirilir.

4. İnsanda var olan bu fitratın işlerin sonuçlarını öngörece kadar gelişmesine ve kişiyi geçici lezzetlere sürükleyen şehvete uymaktan alıkoymasına, bu istekleri yok etmesine denir. Bu kuvvete, yeteneğe sahip olan kişi akıllı diye isimlendirilir. Çünkü bu kişi artık olayların, işlerin sonucunu öngörebilmekte ve şehvetlere, yanlış tutku ve isteklere esir olmamaktadır.

Bu dört özellikten birincisi; konunun esası, kökü ve kaynağıdır. İkincisi, birinciye en yakın yan anlamdır. Üçüncüsü, ilk ikisinin yan anlamıdır; çünkü üçüncüsü, tabîi yetenek –ğarîza- nazarî ve tecrübî ilimlerden faydalanır. Dördüncüsü ise en son

²⁶ Yavuz, a.g.md., *T.D.V.İ.A*, II, 243.

²⁷ Rağıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 511.

²⁸ Rağıb el-İsfehânî, a.ge., s. 775.

²⁹ Gazâlî, *İhyâ*, V, (Ek), 220.

meyvedir ki asıl büyük gaye de, amaç da budur. İlk ikisi doğuştan (matbu'), diğer ikisi ise çalışma ile elde edilir, yani müktesebtir.³⁰

Aklın bunların dışında farklı tanımları da yapılmıştır. İbnu'l-Cevzî (v. 751/1351) aklı: “Kalbe konulan, kendisiyle eşyaların, olayların hakikatının, caiz olanların caizliğinin, muhallerin muhalliğinin ve işlerin sonucunun bilindiği bir tabiat”³¹ olarak tarif eder. Taftazânî (v. 793/1390): “Akıl, kendisiyle ilimlerin ve kavramların (tasavvur ve idrak edilebilen şeylerin) anlaşıldığı, nefsin bir kuvveti, kendisiyle bilinmeyenlerin, duyu organlarıyla algılanamayanların vasıtalarla, işaretlerle, duyu organlarıyla algılanabilenlerin şahitlerle, delillerle anlaşıldığı, idrak edildiği, kendisine yardımcı organlar sağlıklı olduğunda zarûrî ilimlerin bilindiği bir yetenek ve tabiat”³² derken; İbn Adiy (v. 816/1413) ise: “Akıl maddeden uzak, bağımsız ancak beden, tedbir ve tasarrufla ilişkili olan bir cevher, kendisiyle hakkın ve bâtılın bilindiği, kalpte bulunan bir nurdur, eşyanın hakikatının kendisiyle bilindiği bir şey ve duyu organlarıyla algılanamayan şeyleri vasıtalarla, algılanabilenleri şahitler aracılığıyla bilen-idrak eden bir cevher olarak” tanımlamakta ve yerinin kalb olduğunu belirterek aklın kendisine sahip olanları yanlış işlerden alıkoyduğunu³³ belirtmektedir. Fîruzabâdî, (v. 817/1415) de İbn Adiy'ye yakın bir tanım yaparak aklı, “insanların zarûrî ve nazarî ilimleri kendisiyle bildiği rûhânî bir nur olarak”³⁴ tanımlamaktadır.

Kelamcılar aklın taksimi konusunda genel olarak uzlaşmışlardır. Mûtezile, Şia ve Ehl-i Sünnetin çoğunluğuna göre akıl ikiye ayrılır:

1. Garazî Akıl: Her insanda doğuştan var olan ve insanın diğer canlılardan ayrılmasını sağlayan asıl akıldır. Bu aynı zamanda deney ve düşünme yoluyla elde edilen bilgilerin de esasını teşkil eder. Maturîdiyye ve Mûtezile'ye göre insanın Allah'ın varlığını bilip tasdik etmekle yükümlü olmasının temel dayanağı da bu akıldır. Bu tür aklın basit bir zekâdan peygamberlerin akıllarına kadar varan birçok derecesi vardır. Buna Allah vergisi olduğu için mevhub, matbû, kuvve-i kudsiyye adları da verilir.

2. Mükteseb Akıl: Garazî aklın kullanılmasıyla kazanılan akıldır. Sezgi, deney, düşünme ve öğrenim yoluyla oluşan bu tür akla mesmû, müstefât ve tecrübî akıl, adı da verilir. Mükteseb aklın gelişmesinde zekâ yanında sezgi, deney ve öğrenim büyük rol

³⁰ Gazâli, *İhyâ*, III, 85-86.

³¹ İbnu'l-Cevzî, *Zemmu'l-Hevâ*, s. 13.

³² Taftazânî, *Şerhu'l-Akâid*, s. 10.

³³ Cürcânî, *et-Ta'rifât*, 196-198; Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 566.

³⁴ Fîruzabâdî, *Kâmûsu'l-Muhît*, I, 1336-1337.

oynadığı için bu nevi aklın verdiği hükümler farklıdır. İnsanlar arasındaki farklı düşünceler de çoğunlukla bu noktada toplanır.³⁵

Son dönem âlimlerinden Elmalılı ise akılı; “Duyulardan hareketle duyular ötesini idrak eden veya duyularla elde edilemeyen bilgiyi bizzat keşfeden idrak aleti” olarak tanımlamaktadır.³⁶

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı gibi, İslâm âlimleri, Allah’a karşı sorumluluğun temel şartının akıl olduğunu, her insanın sahip olduğu matbu‘ akılı mükteleb hale getirerek, varlıkları ve ilimleri anlayıp sınıflandırabileceğini ve kalbte bulunan bu yetenek sayesinde kendisini yanlış davranışlardan koruyabileceğini ifade etmişlerdir.

1.2. Kur’ân’da Akıl

Kur’ân-ı Kerim’e göre insanı insan yapan, onun her türlü aksiyonlarına anlam kazandıran ve ilahi emirler karşısında insanın yükümlülük ve sorumluluk altına girmesini sağlayan akıldır. Kur’ân’da akıl kelimesi, biri geçmiş (mâzî) (Bakara, 2/75), diğerleri geniş zaman (muzârî) kipinde olmak üzere 49 yerde fiil olarak geçmektedir. Bu âyetlerde genellikle “akletme”nin yani, akılı kullanarak doğru düşünmenin önemi üzerinde durulmuştur.³⁷ Kur’ân’da akılı muhatap alan âyetlerin sayısını 700’e kadar çıkaranlar olmuştur.³⁸

Kur’ân’da geçen, lüb (ulu’l-elbab)³⁹, nuhâ,⁴⁰ hicr,⁴¹ fehm ve hikmet⁴², ebsâr⁴³, tedebbür,⁴⁴ rüşd ve kalb⁴⁵ kelimelerinin de akıl anlamlarında kullanıldığı belirtilmektedir.⁴⁶

Kur’ân’da “akıl” fiili, “anlama”, “idrak”, “ilim”, “hayrı ve şerri ayırt etmek” ve “kişinin kendini yanlış davranışlardan uzak tutması” anlamında kullanılmaktadır. Bu durum bize Kur’ân’daki aklın sırf nazarî, mücerret akıl anlamında değil, kişiyi hayır

³⁵ Yavuz, “akıl” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 244-245.

³⁶ Elmalılı, *Hak Dîni Kur’ân Dili*, I, 566.

³⁷ Bolay, “akıl” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 238.

³⁸ Ergül, *Kur’ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, s. 104.

³⁹ Bkz. Âl-i İmran, 3/190.

⁴⁰ Bkz. Taha, 20/54.

⁴¹ Bkz. Fecr, 89/5.

⁴² Bkz. Bakara, 2/269.

⁴³ Bkz. Nur, 24/44.

⁴⁴ Bkz. Nisa, 4/82.

⁴⁵ Bkz. Hacc, 22/46; Hüd, 11/78.

⁴⁶ Abdulkerim Nûfan Ubeydat, *ed-Delâletu’l-Akliyye*, s. 28-34; Salih Asname, *Mustalahâtu’l-Kur’âniyye*, s.273.

işlemeye yönlendiren, kötülükten uzaklaştıran amelî, işlevsel, pratik bir akıl olduğunu açıklamaktadır. Kur’ân’daki akıl; ilim ve ameli birleştiren bir akıldır.⁴⁷

Ayrıca ilgili ayetlerde akıl kelimesinin genellikle şu iki anlamda kullanıldığını görürüz: Birincisi, bir manayı anlamak, idrak etmek, tefekkür ve bilgi olarak ihtiyaç hissedildiğinde onu hatırlamak için hıfz etmek, hak ve batılı, hayır ve şerri tefrik edebilmek; ikincisi ise birincisinin neticelerinden hareketle nefsi kendi zararına ve helakine sebep olabilecek olan suffî arzularında alıkoymaktır. Birincisine: İlmî akıl, ikincisine: İradî akıl denilmiştir.⁴⁸

“Onlar (kâfirler ve münafıklar) sağır, dilsiz ve kördürler, bu yüzden (gerçeği görüp hakka) dönmezler” (Bakara, 2/18) örneğinde olduğu gibi Allah’ın kafirleri akılsızlıkla zemmettiği bütün âyetlerde kastedilen mesmû‘ akıldır.⁴⁹ Yani onlar doğuştan bir matbu‘ akla sahip olmakla beraber bu akıllarını çalıştırıp, onunla kendilerini geliştirmez, iyiye, doğruya sevk etmezler. Kur’ân’ın eleştirdiği akıl, fitratı ihlal eden, onu koruyup geliştirmeyenlerdeki mesmu‘ akıldır.⁵⁰

Akl kelimesinin Kur’ân’da isim olarak hiç geçmemesi dikkate değer bir husustur. Ayetlerde bu kelimenin devamlı ve sadece fiil olarak yer alması bu kelimenin dinamik ve uygulama alanına sahip olduğunu belirtmektedir. Ayetlerde sürekli bu kelime ile olan, olması gereken veya olması gerektiği halde yapılmayan bir faaliyete, etkinliğe işaret edilmiş olmaktadır.

Akl kelimesinin fiil şeklindeki türevlerinde yer aldığı bütün âyetlerde dikkatimizi çeken ilk şey, bu kelimenin daima olumlu bir uygulamayı temsil etmesidir.

Eğer bu kelimenin fiil halindeki türevlerini “aklı kullanmak” veya “aklı harekete geçirmek, etkinleştirmek” şeklinde tercüme edecek olursak, ilgili âyetlerde “aklı kullanma” faaliyetinin hiçbir şekilde olumsuz, sakınılması gereken veya istenmeyen bir fiil anlamında kullanılmadığı anlaşılmaktadır.⁵¹

1.2.1. Akıl ile İlgili Ayetlere Muhatap Olanlar

Kur’ân’daki akletmeyle ilgili âyetlere baktığımızda muhatapların Hz. Peygamber, Müslümanlar, Ehl-i Kitab, Yahudi âlimler, müşrikler ve bazı âyetlerde

⁴⁷ Abdülkerim Nûfan Ubeydat, a.g.e., 28–34.

⁴⁸ Ergül, *Kur’ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, s. 104.

⁴⁹ Rağıb el-İsfehânî, *Müfredat*, s. 511; Salih Asname, a.g.e., 276; Emiroğlu, “Kur’ân’da Akıl ve İnsan,” *D.E.Ü.İ.F.D.* sayı XI, s. 82.

⁵⁰ Emiroğlu, a.g.m., s.71.

⁵¹ Kocabaş, “Kur’ân’da Akıl Kelimesi,” s. 5–9.

herhangi bir ayırım yapılmadan tüm insanlık olduğunu görebiliriz. Akılla ilgili âyetlerin muhataplarını ayrı ayrı incelediğimizde, bunların muhatap alınma sebeplerini, amaçlarını, akletmemelerinin dünyevî ve uhrevî açıdan getirdiği sonuçlarını şu şekilde sınıflayarak ele almak mümkündür:

1.2.1.1. Müşrikler

Kur'ân'daki akletmeyle ilgili âyetlere baktığımızda bunların büyük kısmının Kur'ân'ın nazil olduğu toplumun genelini oluşturan, Hz. Peygamber'e karşı fikrî ve askerî açıdan en fazla muhalefet eden müşrikler olduğunu görmekteyiz.

Müşrikler, akletmeyle ilgili âyetlerde: “Akletmeyip ve hidâyete ermeyen atalarına tabi olmaları”, “hakikate karşı sağır, dilsiz ve kör bir tavır takınmaları”, “kendi uydurdukları inanç ve uygulamalarını Allah'a isnat ederek ona iftira atmaları”,⁵² “yalan yere şahitlik yapmaları”, “şirke girmeleri”, “ana babaya iyilik etmemeleri”, “fakirlik korkusuyla çocuklarını öldürmeleri”, “kötülüğün açığına ve gizlisine yaklaşmaları”, “haksız yere cana kıymaları”, “Hz. Peygamberin misyonunu ve tebliğ ettiği vahyin hakikatini anlamamaları”, “göklerdeki ve yerdeki âyetlerden, helak edilen toplumların akîbetlerinden, içinde öğüt bulunan Kur'ân'dan ders almamaları”,⁵³ “Yeryüzünde insanları, dolayısıyla kendilerini yaratıp çoğaltanın Allah olduğunu”, “sadece onun huzurunda toplanacaklarını kabullenmemeleri”, “yaşam ve ölümden, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelmesini sağlayanın Allah olduğunu anlamamaları”, “ölüp toprak ve kemik yığını olduktan sonra diriltilmeyeceğiz” ve anlatılanlara “geçmiştekilerin masalları” demeleri,⁵⁴ “Allah'ın varlığını, her şeyin sahibinin O olduğunu bildikleri halde hakikate teslim olmamaları”, “kendilerine verilen imkânların, dünya hayatının geçim vasıtası ve süsü olduğunu”, “hayırlı ve kalıcı olanın Allah katında olanlar olduğunu anlamamaları”, “gökleri ve yeri yaratan, güneş ve ayı buyruğu altında tutan, gökten suyu indirip ölümünden sonra tabiatı canlandırmanın Allah olduğunu bildikleri halde Allah'a hamd etmemeleri”, “dünya hayatının bir oyun ve eğlenceden ibaret olduğunu, asıl hayatın ahiret hayatı olduğunu kavrayamamaları”⁵⁵, “nasıl bir köle ile efendi eşit olamıyorsa, Allah ile kulun da eşit olamayacağını ve şirkin yanlışlığını fark edememeleri”, “hiçbir şeye sahip olmayan, güçleri yetmeyen ve akledemeyen putları

⁵² Bakara, 2/170; Mü'minun, 23/81; Bakara, 2/171; Mâide, 5/103

⁵³ En'am 6/151; Yunus, 10/16; Yunus, 10/101–102,109; Sâffât 37/138; Enbiya, 21/10.

⁵⁴ Mü'minun, 23/79–83.

⁵⁵ Mü'minun, 23/89; Kasas 28/60; Ankebut 29/61–64.

şefaathçi edinmeleri”, insanın yaratılış ve yaşam aşamalarını düşünmemeleri ve kendilerine anlatılanlara kulak vermemeleri ve bunları akletmemeleri”⁵⁶ gibi sebeplerle eleştirilmişlerdir.

Kur’ân-ı Kerim’de genelde tüm müşrikler ve inkarcılar, özelde Ad ve Semud kavimleri ile Firavun gibileri ise isim verilerek akletmemekle eleştirilmişlerdir. Bunlar, “şirke inanmaları”, “günahkâr bir hayat yaşamaları”, “kendilerine gönderilen ilâhî mesajları ve peygamberleri inadına inkâr etmeleri”, “mûcize istemeleri”, “Hz. Hud’a ‘Seni ilahlarımız çarpmış’ demeleri”, “zorbalara itaat ederek onların yolundan gitmeleri”, “şirkte ısrar etmeleri”, “Allah’ı, Rasulü ve mûcizeleri inkar ederek insanlara zulmetmeleri” ve “peygamberlerini tehdit etmeleri” gibi sebeplerden dolayı eleştirilmişlerdir.⁵⁷

Aslında tüm bu eleştiriler müşriklerin İslâm dininin arzuladığı birey ve toplum modelini kabul etmemelerine yönelik tenkitlerdir.

Müşriklerin bu konularda eleştirilmelerindeki amaç ise: Yukarıdaki âyetlerde geçen tüm olumsuzluklardan kurtulmaları için özeleştiri yapmaları, kevnî, afakî ve enfüsî âyetleri tefekkür ederek şirkten kurtulup sadece Allah’a kul olmaları, helak edilen toplumların akîbetlerinden ders almaları,⁵⁸ inandıklarını söyledikleri Allah’a tam ve hakkıyla iman edip ona teslim olmaları, pratik yaşantılarından ders çıkararak şirkten tevhide ulaşmaları, insanın yaratılış ve yaşam aşamalarını düşünerek Allah’a ulaşmaları ve gelecekte Cehennem’deki hallerini düşündürerek hidâyet bulmalarınıdır.⁵⁹ Başka bir deyişle akıllarını bir türlü hakkıyla kullanamayan müşrikler çok farklı gerekçelerle uyarılarak, Kur’an’ın beraberinde getirdiği Müslüman birey ve toplumun kurulması arzulanmaktadır.

Müşriklerin akletmemelerinin dünyevî sonucu olarak ilgili âyetlerde şunlar bildirilmektedir: “Şirke girmek”, “Allah’ı hakkıyla takdir edememek”, “ataları körü körüne taklit”, “kevnî ve enfüsî âyetlerden, geçmiş kavimlerden ders almamak”, “günahkâr bir hayat yaşamak”, “çobanın bağırıp çağırmasından başka bir şey işitmeyen hayvanlara benzetilmek ve o konuma indirgenmek”, “Kur’ân’a inanmamak”, peygambere “mesajı değiştir” demek, “zalim”, “sağır”, “kör ve kendilerine zulmedenler olarak isimlendirilmek”, “Allah’a iftira atmak”, “atalar dinine tabi olmak”, “Allah’ın

⁵⁶ Rum, 30/28; Zümer, 39/43; Mü’min, 40/67; Mülk, 67/10.

⁵⁷ Enbiya, 21/67, Hüd, 11/50–60.

⁵⁸ Nahl, 16/3–17; Mü’minun, 28/80; Enbiya, 21/20; Hacc, 22/46; Saffat, 37/138.

⁵⁹ Ankebut 29/61–64, Rum 30/28, Mülk, 67/10, Mü’min, 40/67.

kendilerini murdar kılması ve helak olmayı beklemek”,⁶⁰ “kalp ve kulakların görevini yapmaması”, “kalbin körleşmesi”, “düşünmeme”, “müşrik atalarla aynı mantığı paylaşma”, “Allah’a inandıkları halde inadına peygamberi inkar etmek”, “zalim olarak isimlendirilmek”, “Allah’ın yardımından mahrum kalmak”, “peygamberin onlardan yüz çevirmesi”, “kendi kendilerine şefaathçi uydurmaları”, “azapla tehdit”, “Kitabı ve Rasulü inkar”, “azaba uğrama ve helak edilme”.⁶¹

Müşriklerin akletmemelerinin uhrevî sonucu olarak ise ilgili âyetlerde şunlar bildirilmektedir: “Cehennem azabına uğramak”, “azabı görünce gerçeği anlamak”, “ahirette birbirleriyle tartışma”, “putların kendilerine tapıldığını inkâr etmeleri yani ilahlarının müşriklerin kendilerine taptıklarını reddederek onları inkâr ederek onlardan uzaklaşmaları”, “müşriklerin Cehennem’e girmeleri”, “her türlü yardımdan mahrum bırakılarak, demir halka ve zincirlerle Cehennem’e sürüklenerek, kaynar su ve ateşle azaba uğrama”, “Cehennem’de gerçeği anlayınca kendi kendilerini kınama, pişmanlık, suçlarını itiraf” ve “Allah’ın rahmetinden mahrum kalarak azaba uğramaktır.”⁶²

1.2.1.2. Ehl-i Kitap ve İsrailoğulları

Kur’ân vahyi ve dolayısıyla Müslümanlar, Ehl-i Kitapla yani Yahûdî ve Hristiyanlarla özellikle Medîne döneminde muhatap olmuştur. Ehl-i Kitabın çok az bir kısmı akıllarını doğru yönde kullanarak önyargılarından kurtulmuş ve Müslüman olmuştur. Geneli ise akıllarını doğru kullanmadıkları ve önyargılarına saplanıp kaldıkları için İslam’a inanmamışlardır.

Bu inanmayan genel kitle ilgili âyetlerde: “Ayetleri az bir pahaya satmaları”, “hakla batılı karıştırıp hakkı gizlemeleri”, “insanlara iyiliği emrederken kendilerini unutmaları”, “Allah’ın emrini yerine getirmede gevşeklik göstermeleri”, “anladıktan sonra Allah’ın kelâmını tahrif etmeleri”, “dünya malına düşkünlük göstermeleri”, “delilsiz bir şekilde ‘Biz bağışlanacağız’ diyerek bağışlanacaklarını iddia etmeleri”, “kitabı okudukları halde Allah hakkında yalan yanlış konuşmaları”, “ahireti ihmal ederek, Münafıkça davranarak Müslümanları kandırmak istemeleri”, “inadına batılı savunmaları”, “bilgileri olmayan konularda tartışmaları”, “İslam’ı, namaza çağırışı alay ve eğlence konusu yapmaları”, “korkaklıkları”, “kendi aralarında parçalanmaları”,

⁶⁰ Yunus,10/100, Mâide, 5/103, Yunus, 10/16.

⁶¹ Mü’minun, 23/82-89, Rum,30/28-30, Zümer,39/43, Yusuf,12/109-110, Mülk,67/69-70.

⁶² Yunus,10/16, Furkan, 25/42, Mü’minun, 28/62-66, Rum, 30/29, Mü’min, 40/71-72, Mülk, 67/10, Yusuf, 12/109-110.

“düşmana karşı korkak davranırken kendi aralarında cesaretle savaşmaları” ve “hareketlerinde müşriklere benzemeleri” gibi sebeplerden dolayı akletmemekle eleştirilmişlerdir.⁶³

Bunların eleştirilmelerinden elde edilmek istenen amaç ise, “Aklederek kendi yanlışlarının farkına varıp gerçeğe ulaşmaları” ve “gerçeği kabul etmeleri”, “Ehl-i kitabın gerçek yüzünü ortaya koyarak Müslümanların onlara karşı doğru tavır belirlemelerini sağlamaktır.”⁶⁴

Akletmemelerinin dünyevî açıdan sonucuna gelince; “İnsanlara öğüt verirken kendilerinin günahkâr bir yaşama devam etmeleri”, “kalplerinin katılaşıp taştan bile daha katı olması”, “Münafıkça davranmak”, “bile bile yanlış, bâtılı savunmak” ve “bâtıl bir yaşam sürmek”, “diğer inançlara saygı göstermemek”, “onu alay ve eğlence konusu yapmak”, “Müslümanlardan intikam almaya çalışmak”, “akletmeyen bir toplum” ve “fasık olarak isimlendirilerek yenilgi ile tehdit edilmektir”.⁶⁵

Akletmemelerinin uhrevî açıdan sonucu ise: “Kendilerini düzeltmedikleri takdirde azaba uğramadır”.⁶⁶

1.2.1.3. Tüm İnsanlar

Akletmeyle ilgili aşağıda ele alacağımız âyetlerde ise Yüce Allah herhangi özel bir toplumu değil tüm insanlığı muhatap almaktadır. İlgili âyetlerde akledilmesi, üzerinde düşünülmesi istenen âyetler genel olarak her insanın gözü önünde her gün ve her an cereyan etmekte olan kevnî âyetlerdir.

İlgili âyetlerde ön plana çıkan ve üzerinde akledilmesi istenen konular: “Göklerin ve yerin yaratılması”, “gece ile gündüzün arka arkaya gelmesi”, “gemilerin denizde yüzmesi”, “yağmurla ölü haldeki toprağın canlandırılması”, “canlıların yaratılması”, “dünyaya dağılmaları”, “rüzgârlarla bulutların yönlendirilmesi”, “dünya, yağmur ve tabiat üzerinde düşünerek Allah’a ulaşma”, “insanların anlaması, akletmesi için Kur’ân’ın Arapça indirilmesi”, “helak edilen toplumlardan ders alınması”, “insan”, “uzay”, “hayvanlar” ve “tüm kevnî âyetleri düşünerek, Allah’a ulaşarak şirkten uzaklaşma”, “yağmur örneğiyle tekrar dirilişi anlama”, “bal arısı”, “insanın yaratılması”, “ihtiyarlaması” ve “ölüm üzerinde düşünerek Allah’a ulaşma”, “örümcek

⁶³ Bakara, 2/44, Bakara, 2/73–76, Âl-i İmran, 3/66, Mâide, 5/58, A`raf, 7/169, Haşr, 59/14.

⁶⁴ Âl-i İmran, 3/65, Mâide, 5/58.

⁶⁵ Bakara, 2/44, 73, 76, Âl-i İmran, 3/65, Mâide, 5/ 58,59, Haşr, 59/14.

⁶⁶ Haşr, 59/14.

örneği ile Allah'tan başkasının veli edinilemeyeceği", "gökler", "yer", "kevnî âyetler", "dillerin ve renklerin farklılığını", "insanın kendi biyolojik gelişme ve gerilemelerini düşünerek Allah'a ulaşması", "Şeytan'ın düşmanlığını bilip sadece Allah'a kulluk", "eski toplumlar gibi Şeytan'a uymamak" gibi konulardır.⁶⁷

Bu konuların düşünülmesinden, akledilmesinden elde edilmek istenen amaç ise İnsanların akıllarını işlevsel hale getirerek akleden bireyler olmaları ve akleden toplumlar oluşturmaları, inşa etmeleridir.

Yukarıda ele almış olduğumuz âyetlerde kevnî âyetler ön plana çıkmaktadır. Bununla ilgili olarak Elmalılı şöyle demektedir: "Âyet, apaçık işaretler ve kesin deliller karşısında ciddi olarak hiçbir söz söyleme ihtimali bulunmayan mu'cize-i bahira demektir ki, Kur'ân âyetlerine, âyet denilmesi de bu mânâ ile ilgilidir. Demek ki Allah Teâlâ'nın iki türlü ayeti vardır: Birisi, tabiat kitabı ve bu kitaptaki fîlî âyetler, diğeri de Kur'an'daki sözel âyetlerdir. Bunların ikisi de Yüce Allah'ın sıfatlarına ve iradesinin tecellilerine delâlet ettiklerinden dolayı âyet diye isimlendirilmişlerdir. Bu iki kitabın âyetleri birbirinin açıklamalarıdır. Gerçek marifet, Kur'an'daki âyetlerle tabiatdaki âyetleri okuyup anlayarak, bunlardan Yüce Allah'ın zât ve sıfatını anlamak ve anladıktan sonra O'nun kanunlarına, emirlerine uymak, sırât-ı müstakim üzere yaşamak ve kendisi râzı olan ve kendisinden râzı olunan makamlarını elde ederek Allah'a kavuşmaktır. Bu âyetlerde, keşfedilen ve henüz keşfedilmemiş nice ilimlerin konu ve gayeleri vardır. Bunu, en basit bir akıl duyar ve en yüksek akıllar bunda ebedî bir gayeyi inceleyerek bunlara şahid olur. Sonuç olarak hiçbir akıl bu karardan dışarı çıkamaz."⁶⁸

Bu konuda Mevlüt Güngör ise: "Yüce Allah'ın üç türlü âyeti vardır: Bunlardan birincisi, Kur'ân'ın kendi âyetleri; ikincisi, Yüce Allah'ın peygamberleri eliyle gösterdiği mucizeleri; üçüncüsü ise kendimiz de dâhil olmak üzere, tabiat ve kâinata gördüğümüz canlı cansız bütün varlıklar, olaylar ve oluşumlardır. Kâinat kitabı, insan ve Kur'ân kitabı birbirinin tefsiridir. Bu kitapların muhatabı insandır ve bunlar insan için yaratılmıştır. Bu üç kitap bizi tek kapıya yönlendirir. O da bizleri yaratan Allah'tır. Her satırı, her cümlesi, her kelimesiyle onlar O'nun güç ve kuvvetini, sanatını ve marifetini seslendirirler, ortaya koyarlar. Sınırsız, uçsuz bucaksız bir kâinat kitabı ve bir o kadar da ilgi çekici insan kitabı ve bütün bunların tercümanı olan Kur'ân. Bu

⁶⁷ Bakara, 2/164, Ra'd, 13/4, Yusuf, 12/2, Yusuf, 12/1009, Haşr, 29/35, Nahl, 16/3-17, Nahl, 16/67-70, Ankebut, 29/40-44, Rum, 30/19-27, Câsiye, 45/5, Yasin, 36.68.62.

⁶⁸ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, I, 463.

birbirinin açıklayıcısı ve tamamlayıcısı olan bu kitaplar aynı müellifin elinden çıktığı için aralarında herhangi bir zıtlık olması da mümkün değildir.

Yüce Allah'ın bütün bu kitaplarından ve âyetlerinden hakkıyla ders almamız için her türlü âyetler üzerinde düşünmemiz, kafa yormamız ve araştırma yapmamız istenmektedir. Bu araştırmaları yapacak âlimlere de ihtiyacımız vardır. Kur'ân'da 750 civarında kevnî âyet var olup Kur'ân'ın 1/6'ını kadarını teşkil ettiği dikkate alınacak olursa bu ihtiyaç daha iyi anlaşılacaktır.”⁶⁹ demektedir.

İlgili âyetler ve yukarıda naklettiğimiz görüşler bizlere Kâinat kitabının dilini öğrenmemiz ve bu kitab üzerinde yoğunlaşmamız gerektiğini bildirmektedir.

1.2.1.4. Müslümanlar

Konuyla ilgili âyetlerin bir kısmında ise Müslümanlar “*Akletmiyor musunuz?*” diyerek doğrudan muhatap alınmakla birlikte, bir kısmında ise “akletmeyenler” olarak vurgulanan diğer insanların halinden ders çıkartmaları istenmektedir.

İlgili âyetlerde anlatılan konuları Müslümanların akletmelerinin istenmesindeki amaç, “anladıktan sonra bile bile Allah'ın kelimasını tahrif eden Yahudilerin inanacaklarını ummamaları”, “aile hayatı, boşanma ve sonrası gibi hassas konular dâhil tüm konularda dengeli bir davranış göstererek vasat ümmetlikten (dengeli bir duruş ve yaşamdan) ayrılmamaları”, “Müslüman olmayanları velî edinmemeleri” ve “onların gerçek yüzlerini tanımaları”, “akletmeyen ve en değersiz varlık durumuna düşen müşrikler gibi olmamaları için dikkatli olmaları”, “Allah'ın hiç kimseye gücünün üstünde sorumluluk yüklemeyeceğini”, “aile içi ve dostlar arası ilişkilerle ilgili koymuş olduğu emir ve yasakları iyice anlayarak uygulamalarıdır.”⁷⁰

Müslümanların, ilgili âyetlerde ön plana çıkartılan konuları akletmemelerinin dünyevî açıdan sonuçları “kendilerine yapılan uyarıları düşünüp, dikkate almazlarsa düşmanları tarafından aldatılacakları”, “mutlu bir toplum kuramayacakları”, “düşmanları tarafından zarara, sıkıntıya uğratılacakları” ve “akletmeyen müşriklerin konumuna düşecekleri”⁷¹ olarak ifade edilmektedir.

⁶⁹ Güngör, Mevlüt, “Kur'ân ve Kâinat Kitabı,” s.107-123.

⁷⁰ Bakara, 2/75,242, Âl-i İmran,3/118, Enfal, 8/22, Nur, 24/61.

⁷¹ Bakara, 2/242, 75, Âl-i İmran, 3/118, Enfal, 8/22.

Müslümanların akletmemelerinin uhrevî açıdan sonucu ise Şeytan'a tabi olduğunda ve eski toplumlardan ders alınmadığında Cehennem'e girecek olmalarıdır.⁷²

Kur'ân-ı Kerim'de Müslüman olan bedevîler “âdap ve erkânı bilmemek ve bunlara riâyet etmemekle eleştirilerek”, akletmemelerinin sonucunun “sabırsız olmak ve günah kazanmak olduğu vurgulanmaktadır”.⁷³ Bu ayette akletmemek

1.2.1.5. Hz. Peygamber

Hz. Peygamber ilgili hiçbir âyette akletmemekle eleştirilmemiştir. İlgili âyetlerde akletmeyenler Müşrikler olmakla birlikte bu âyetlerde “*Aklını kullanmayan müşrikler inanmıyorlar diye kendini paralama, sen insanları zorlayamazsın*” buyurularak Hz. Peygamber'i teselli etmek ve ona kıssalar yoluyla öğüt ve moral desteği vermektir.⁷⁴

Genel olarak konuyla ilgili tüm âyetlere ve muhatap olanlara baktığımızda hakıyla akletmemenin, akli işlevsel hale getirmemenin, tüm insanlığın ortak problemi olduğu anlaşılmaktadır. Bu problemin halledilmesi için her insanın Yüce Allah'ın kendisine verdiği başta akıl olmak üzere tüm yeteneklerini geliştirmesi gerektiği, geliştirilmeyen yeteneklerin köreldiği ve hatta mühürlendiği⁷⁵ ve bu şekilde kişiden geri alındığı ve alınabileceği anlaşılmaktadır.

Konumuzla ilgili bazı âyetler daha ilgi çekicidir. Bunlardan birincisi, “*O, akıllarını kullanmayanları murdar (rics) kılar.*”âyetidir.⁷⁶

Bu âyetle ilgili olarak Taberî (v. 310/923): “Rics, azap, kızma, öfkelenme ve gazaptır. Yüce Allah, tevhid, nübüvvet ve şirkin batıllığı ile ilgili delilleri düşünmeyen müşriklere kızdı ve öfkeleni.”⁷⁷ derken, İbn Kesir (v. 774/1373) ise “Bu kafa karışıklığı ve dalâlettir.”⁷⁸ demektedir.

Elmalılı (v. 1360/1942) bu âyeti “*Ve akıllarını hüsn-i istimal etmeyenleri o pislik içinde bırakır*” şeklinde çevirmiştir. Seyyid Kutub (v. 1385/1966) da bu âyeti “*Allah aklını kullanmayanları en yüz kızartıcı iğrençliğin kucağına atar*” şeklinde

⁷² Yâsin, 36/62.

⁷³ Hucurât, 49/4.

⁷⁴ Yunus, 10/100, Hûd, 11/51.

⁷⁵ Nahl, 16/108.

⁷⁶ Yunus Suresi 10/100.

⁷⁷ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, VII, 226.

⁷⁸ İbn Kesir, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, II, 565.

benzer şekilde anlamıştır. “Akıllarını düşünmekten alıkoyanlar, pisliğe bulaşmış kimselerdir. Ayet-i Kerimede geçen “rics” kavramı soyut pisliklerin en kötüsüdür. İşte onlar kendi duygularını düşünmekten ve muhakeme etmekten alıkoydukları için bu pisliğin kucağına atılacaklardır. Çünkü onlar, bu eylemleri neticesinde yalanlamaya, nankörlüğe ve inkâra kalkışmışlardır.”⁷⁹ Mevdûdî (v. 1399/1979): “*O, akıl erdiremeyenlerin üzerine iğrenç bir pislik bırakır*” şeklinde meallendirerek “Cehalet, dalâlet, bâtil düşünce ve davranışın pisliğini hakikati aramayan, onda sebat etmeyen, önyargıları yüzünden akl-ı selimini gereğince kullanamayan yahut aklını hakikati arama cihetine yönlendirmeyen kimse üzerine bulaştırır. Böylelerinin hak ettiği sonuç budur.”⁸⁰ demektedir.

Ömer Nasuhi Bilmen ise aynı âyeti: “*O, murdarlığı akilâne düşünmez kimselerin üzerine kılar.*” şeklinde meallendirerek: “O, her şeyi hikmetle yaratan Yüce Allah, azâbı, hakarete sebep olan rezilliği Cenab-ı Hakkın kendisine verdiği aklı, fikri, irade kuvvetini güzelce kullanmayarak irâdesini, küfür, isyan ve günah yönünde kullanan kimselerin üzerine kılar, onları hidâyetten mahrum bırakır ve sonsuz azaplara uğratar.”⁸¹ demektedir. Muhammed Esed (v. 1412/1992) ise aynı âyeti: “*Aklını kullanmayanlara alçaltıcı, bayağılaştırıcı (inançsızlığı) musallat eden odur.*” şeklinde meallendirmektedir.

Yukarıda naklettiğimiz görüşlerden de anlaşıldığı gibi Yüce Allah akıllarını hakkıyla kullanmayanlara kızmakta, onları kafa karışıklığı, cehalet, dalâlet, bâtil düşünce ve davranışların içinde bırakmaktadır. Bu ise insanın dünya hayatında düşebileceği en aşağılık bir durumdur ki bu da akletmemenin dünyevî bir sonucu ve cezasıdır.

Konumuzla alakalı olarak ele almış olduğumuz Bakara, 2/171, Enfal, 8/22 ve Furkan, 25/44 âyetlerinde akletmeyenler, düşünmeyenler, akıllarını fonksiyonel hale getirmeyip Allah’ın kendilerine verdiği duyu organlarını hakkıyla kullanmayanlar “*Allah katında hayvanlar ve canlıların en kötüsü*” olarak isimlendirilmektedirler.

Bu âyetlerle ilgili olarak âlimler: “Bunlar yaratıkların en şerlileridir. Çünkü bunların dışındaki tüm yaratıklar yaratıldıkları konuda Allah’a itaat etmektedirler. Bunlar Allah’a ibadet, kulluk için yaratıldıkları halde küfrettiler ve bundan dolayı da

⁷⁹ Kutub, Seyyid, *Fî Zilâli'l-Kur'ân*, V, 671.

⁸⁰ Mevdûdî, Ebu'l A'la, *Tefhimu'l-Kur'ân*, II, 366.

⁸¹ Bilmen, Ömer Nasuhi, *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, III, 1433

hayvanlara benzetildiler.⁸² Onların durumu devenin, eşeğin, koyunun durumu gibidir ki sen onlara bir şey söyleyen sadece sesini duyarlar, ne dediğini bilmezler. Kâfire de aynı şekilde bir hayrı emretsen, bir şerri nehyetsen veya nasihatta bulunsan senin ne dediğini akletmez, sadece sesini işitirler.⁸³ Onlar dünya’da sağır ve dilsiz değillerdi. Fakat kalpleri sağır, dilsiz ve kör oldu.⁸⁴ Onlar hakkı dinleme, ona kulak verme, anlama ve konuşma konusunda sağır, dilsiz ve kör bir tavır takınmışlardır.⁸⁵ demektedirler.

Yüce Allah onlar da gerçek, sahih anlayış ve yönelmenin olmadığını, şâyet onlarda anlamanın olduğunu farzetsek, Allah onlara âyetleri işittirse bile onlar âyetleri anladıktan sonra inadına ve kasden yüz çevirirlerdi.⁸⁶ Bunlar inadına, bile bile inkâr edenlerdir. Bundan dolayı da hakka teslim olmamaktadırlar.

Bunlar kulağı varken duymayan, dili olup da hakkı söylemeyen sağır ve dilsizlerdir ki akıllanmaz, gerçeği idrak edemezler. Kulak yok, dil yok, akıl yok bu durum hayvanların içinde buldukları haldir. Var, fakat hakka gelince yok. Bu durumda olanlar hayvanlardan daha aşağı bir konumdadırlar. Bunlar Yüce Allah’ın kendilerine verdiği yetenekleri iptal ettikleri için hem kendi cinslerine hem de tüm varlıklara karşı en zararlı varlık konumundadırlar ve kendilerinde hayır namına hiçbir şey yoktur.⁸⁷

İşte böyleleri için Yüce Allah, Yunus, 10/42’de Nebîsi Muhammed (a.s.)’a: “*Kendisiyle akletmeyecek bile olsalar onlara sen mi kulak yaratacaksın yoksa ben mi?*” buyurmaktadır. Bu, Allah’ın kullarına imanı ulaştırmanın başkasının değil kendi elinde olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah, Nebisine “Ey Muhammed! Sen, kendini işitmekten alıkoyan birine işittirmeye güç yetiremezsin. Aynı şekilde sen, emrimi ve yasağımı kalben uzak duran kişiye anlatmaya da güç yetiremezsin. Çünkü ben, o iman etmeyecek diye onu mühürledim.”, Yunus, 10/43’de de “Ey Muhammed! Onlar senin çabanı, amellerini görüyorlar, fakat inanmak istemedikleri için onlara işittiremez, duyuramazsın. Yüce Allah bu âyeti Rasûlünü teselli etmek ve rahatlatmak için zikretmiştir.⁸⁸

Yukarıdaki âyetlerden ve yorumlardan da çok net bir şekilde anlaşıldığı gibi kişinin hakkı tam olarak anlaması, inanması ve yaşaması için öncelikle önyargılarından

⁸² Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, XI, 24; İbn Kesir, *Tefsîru Kur’âni’l-Azîm*, II, 393, 423; Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VI, 96.

⁸³ Taberî, a.g.e., II, 393

⁸⁴ Taberî, a.g.e., VI, 279, 280

⁸⁵ İbn Kesir, a.g.e., I, 208.

⁸⁶ İbn Kesir, a.g.e., II, 393.

⁸⁷ Elmalılı, a.g.e., IV, 261.

⁸⁸ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, VII, 156.

kurtulması, hakikati arama konusunda çaba göstermesi, duyu organlarını, kognitif yeteneklerini hep birlikte ve dengeli bir şekilde kullanması, Yüce Allah'ın her duyumuza hitab eden yazılı ve yazısız âyetlerini bihakkın akletmesi gerekmektedir. Bu şekilde bir çabaya girmeyip inadına bâtılda oyalanmaya devam edenler, hakikate karşı kör, sağır, dilsiz ve duyarsız kalanlar yaratılış amaçlarının dışına çıktıkları, kendilerine verilen yetenekleri kullanmadıkları, geliştirmedikleri için gerçek anlamda insan olma hüviyetinden soyutlanarak kendilerini hayvanlar derecesine hatta daha aşağı bir konuma kendi iradeleriyle atmaktadırlar.

Yüce Allah, Kur'an'da pek çok ayette⁸⁹ âyetlerinde ve başka pek çok âyetlerde insanın kendi yaratılışı, vücudu, tabiatı ve evrende olan olayları, tarihte helak edilen toplumları düşünerek kendi varlığını, birliğini, gücünü anlayarak sadece kendisine kul olmasını emretmektedir

Akıl, şahitler vasıtasıyla gaibin bilindiği bir cevher⁹⁰ ve en önemli fonksiyonunda realiteden malzeme olarak bilgi üretmek⁹¹ olduğuna göre Yüce Allah'ın her türlü âyeti arasında gerekli bağlantıları kurmamız, bilgi ve salih amel üretmemiz gerekmektedir.

Hulûsî Arslan'ın kaydına göre: “Kadı Abdulcebbar bu konuyu *el-Muhît bi't-Teklif* adlı eserinde ‘el-istidlâl bi’ş-şâhid ale’l-gâib’ prensibini ileri sürerek ele almaktadır.”⁹² Bununla ilgili olarak İbrahim Emiroğlu ise: “Kur’ân insanın öncelikle şu üç konuda akıl yormasını düşünüp araştırma yapmasını teşvik etmiş teşvikin de ötesinde “tefekkür” adına farz kılmıştır. Bunlar: İnsan nefsi, tabiat ve tarihtir.”⁹³

Allah'ın kitabını, âyetlerini, işaretlerini anlamının akli kullanma ile doğrudan ve olumlu bir şekilde birbirine bağlı olduğunu gösteren birçok âyet vardır. Kitabın, âyetlerin ve kâinatın sırları ancak aklın işletilebilmesiyle çözülebilecektir. Aklın işletilmemesi halinde insanın Allah'ın kudretini fark etmesinden değil onu sadece bilinçsiz bir şekilde ifade etmesinden bahsedilebilir. Oysa Kur’ân “hayatın da, ölümün de ‘beyyine’ üzerine oturmasını”⁹⁴ istemektedir. Kur’ân'da çok yerde geçen “beyyine”, “akıl ve idrakin işletilmesiyle elde edilen açık kanıt” demektir. O halde Kur’ân'da istenen iman, beyyine üzerine oturan yani akılla kucaklaşan bir imandır. Akla sırt

⁸⁹ Yunus, 10/101–102; Ra'd, 13/4; Nahl, 16/13–17, 65–70; Rum, 30/19–27.

⁹⁰ Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, VIII, 25.

⁹¹ Yavuz, “akıl” maddesi, *T.D.V.İ.A.*, II, 244.

⁹² Arslan, Hulûsî, “Tanrı hakkında Konuşmanın Bir Metodu Olarak el-İstidlâl bi’ş-Şâhid ale’l-Gâib (Kadı Abdulcebbar Örneği),” s. 72.

⁹³ Emiroğlu, “Kur’ân'da Akıl ve İnsan,” s. 82.

⁹⁴ Enfal, 8/42.

çeviren iman, Kur'ân'ın tasvip ettiği, onayladığı bir iman değildir.⁹⁵

İman söz konusu olduğunda akli melekeyi tam anlamıyla kullanma öncesi bir alt basamak olan irade iyi ya da kötü yönde harekete geçmektedir. Bu iradenin iyi ya da kötüye yönelmesinin hemen peşinden akli kullanma devreye girmektedir. Bunun için önyargıdan kurtulmalıdır.

Allah inancına varmada iki unsur ortaya çıkmaktadır: Birincisi insana, ikincisi Allah'a aittir. Aklın sınırında derin düşünme, zihni mutlak varlık karşısında sıçratma cehdi insana aittir. Zihnin bu sıçraması ile Allah inancına varma Allah'ın takdirine bağlıdır. Allah'ın takdirini kulun fiiline göre kullanması onun mutlak bir varlık olmadığı yani kendisini dışa göre ayarladığı, kula bağlı olduğu anlamına gelmemelidir. Allah'ın takdiri insanın tutumu ile ilgilidir. Buradaki takdiri “insanın tutumunun Allah tarafından değerlendirilmesi” manasında anlamak uygun olacaktır.⁹⁶

Aynı konuyla ilgili olarak Elmalılı ise: “Akli olan ve gereğince amel eden fertler veya toplumlar herhalde varlıklar üzerinde bu yaratma ve değişiklikleri yapıp duran yaratıcı kudretin ilk kez yaratmayı da, öldükten sonra tekrar diriltmeyi de gerçekleştirebileceğini anlar ve Allah'a yakınlık hâsıl ederler. Bunları anlamayanların ya akılları yoktur veya akıllarının gereğini yapmayarak hevaları peşinde koşarlar. Akli olanlar için ilim meselesi yalnız bir yaprağın yaratılışında bile açıklanmaktadır.”⁹⁷ demektedir.

Genel olarak Kur'ân'daki tüm âyetleri özelde ise akletmeyle ilgili âyetleri her yönüyle kimler daha iyi anlayabilir? Bu sorunun cevabı olarak *Yüce Allah*: “İşte biz, bu temsilleri insanlar için getiriyoruz; fakat onları ancak bilenler düşünüp anlayabilir.”⁹⁸ buyurmaktadır. Bu âyeti İbn Kesir: “Bu âyetleri ancak ilimde rusuh sahibi, otorite olanlar anlayıp tedebbür edebilirler.”⁹⁹ şeklinde açıklamaktadır. Elmalılı: “*Hem bu meseller yok mu, biz onları insanlar için darb ediyoruz. Mamefih onlara, âlimlerden başkasının akli ermez.*”¹⁰⁰ şeklinde meallendirmekte ve bu âyetle ilgili olarak: “Allah'ın dışındaki varlıkların fâni ve âciz, binaenaleyh ondan başkasına ibadetin bâtil olduğunu ilim sahibi olanlar gerçek anlamda zevkini ve faydalarını anlayarak idrak ederler. Bu ilim, cehâlet farkı neden denirse: “*Allah, o semavatı ve arzı (o yüksekleri ve*

⁹⁵ Emiroğlu, “Kur'ân'da Akıl ve İnsan,” s. 86.

⁹⁶ Emiroğlu, a.g.m., s. 90.

⁹⁷ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, V, 151

⁹⁸ Ankebut, 29/43.

⁹⁹ İbn Kesir, *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, III, 544.

¹⁰⁰ Elmalılı, *Hak Dini Kur'ân Dili*, VI, 239.

aşağıyı) hak ile yarattı."¹⁰¹ Boşuna değil, hikmet-i hakk ile yarattı. Hiç birinin yaratılışı boşuna değil, gelişi güzel de değil. Bir hakk sebebi ve hikmeti iledir. Göğü de öyle yeri de, yukarısı da aşağısı da, âlimi de cahili de, hepsinin hakkı da, Hâlik'inin hakkı önünde boyun eğmektir."¹⁰² demektedir.

Bu âyeti Muhammed Esed ise: "*İşte Biz insanın önüne bu temsilleri koyuyoruz, ama onların gerçek anlamını ancak (Bizi) tanıyanlar kavrayabilir*" şeklinde meallendirerek "Allah'ın varlığından haberdar olmak, burada, Kur'ânî kıssaları (ve dolayısıyla telmihleri, temsilleri de) tam anlamıyla kavramanın bir ön şartı sayıldığından, bu âyet, Kur'ân'ın, 'insan idrakini aşan bir hakikat(in varlığın)a inanan, Allah'a karşı sorumluluk bilincine sahip bütün insanlar için bir rehber' olduğu ifadesi ile birlikte okunmalıdır." demektedir.¹⁰³ Muhammed Esed bu yorumuyla âyetlerden herhangi bir bilim adamının değil ancak iman eden, teslim olan ve genel olarak gerekli her bilgiyi kavramış bir bilim adamının âyetlerden her yönüyle faydalanabileceğini vurgulamaktadır ki en doğru yaklaşımda budur.

Çünkü ne fen ve soysal bilimleri en azından temel mantık olarak bilmeden sadece klasik İslâmî bilimleri bilmek, ne de Allah'ı, Kur'ân'ı tanımadan en azından temel anlamda klasik İslâmî bilimleri bilmeden doğru bir Allah, din, insan ve toplum tasavvuru ortaya koyabilmek mümkün değildir.

Akletmekle ilgili bazı âyetlerde¹⁰⁴ "Kavm" kelimesi ile "Akl" kelimeleri bir araya gelmektedir. Bu âyetlerin çoğunluğu, daha kesin ifadeyle beşi¹⁰⁵ doğrudan doğruya dünyada meydana gelen "fiziksel" ve "biyolojik olaylar" dediğimiz olayları konu ediniyor. Bu âyetler arasında¹⁰⁶ tabiatta meydana gelen olayların ve gök cisimlerinin insanın kullanımına verildiğini (musahhar olduğunu) belirtiyor ve bununla "aklı kullanan bir kavim" arasındaki anlam bağlantısı gösteriliyor.

"Aklın kullanılması" ile "kavm" kelimesinin bir arada böyle zikredilmesi, aklın kolektif olarak kullanılmasının önemini ortaya koyuyor. Bu olaylarda "aklı kullanan bir kavim" için birçok işaretler (âyetler) olduğu belirtiliyor. Toplum olarak "aklı kullanılması" mutlaka ayrı bir önem taşıyor olmalı.¹⁰⁷

¹⁰¹ Ankebut, 29/44.

¹⁰² Elmalılı, a.g.e., VI, 241.

¹⁰³ Esed, Muhammed, *Kur'ân Mesajı*, II, 812.

¹⁰⁴ Bakara, 2/164; Mâide, 5/58; Nahl, 16/12,67; Ankebut, 29/35; Rum, 30/24,28; Casiye, 45/5; Haşr, 59/14.

¹⁰⁵ Bakara, 2/164; Nahl, 16/12,67; Rum, 30/24; Casiye, 45/5.

¹⁰⁶ Nahl, 16/12.

¹⁰⁷ Kocabaş, Şakir, "Kur'ân'da Akıl Kelimesi," s. 5-9.

Bu şekilde kullanım, düşünen bir toplum oluşturmanın, toplam kaliteyi yükseltmenin önemine işaret etmektedir. Bir toplumun hem iman ve ibadet, hem de bilim ve teknik olarak üst seviyelere gelmesi için “akletme” eyleminin hep birlikte gerçekleştirilmesi gerekir. Müslümanların “vasat ümmet konumuna gelip tüm insanlığa şahit olabilmeleri”¹⁰⁸ tarihte nesne durumundan çıkıp özne durumuna gelebilmesi için Kur’ân’ın akledilmesini istediği tüm konularda aklını işlevsel hale getirerek toplam kaliteyi yükseltmeleri gerekmektedir.

Ancak bütün bu anlatılanlar öncelikle kalbi diri olan, Allah’a karşı huşu duyan insanlar, muttakiler¹⁰⁹ ve “sözü dinleyip en güzeline tâbi olanlar”¹¹⁰ için hidâyet rehberidir. Hakikati inkâr ederek “kalblerimiz senin anlattıklarına karşı kılıflıdır” dedikleri için “la’netlenen ve kalpleri mühürleneler”¹¹¹ için geçerli değildir.

Yüce Allah bu gerçeği: “De ki “Göklerde ve yerde neler var, bakın da ibret alın Fakat inanmayan bir topluma deliller ve uyarılar fayda sağlamaz”¹¹² âyetiyle de beyan etmektedir.

Hakikati inadına inkar edenlerin içinde buldukları durum “(Sana karşı çıkanlar) hiç yeryüzünde dolaşmadılar mı? Zira dolaşsalar elbette düşünecek kalpleri ve işitecek kulakları olurdu. Ama gerçek şu ki, gözler kör olmaz; lâkin göğüsler içindeki kalpler kör olur.”(Hacc, 22/46) âyetiyle dile getirilmektedir.

Bu âyetle ilgili olarak Taberî: “İnsanların gördükleri gözleri kör olmaz. Hakkı bilme ve yardım etme konusunda göğüslerdeki kalpler kör olur.”¹¹³, Râzî (v.606/1209): “Görme ve işitme ancak kalbin tedebbürü ile tamam olur. Çünkü kişi gördüğü ve işittiği halde bunlardan ibret almazsa tabîî ki bunlar ona fayda vermez. Eğer işittiğini düşünürse faydalanır. Bundan dolayı: “Gözler kör olmaz, göğüslerdeki kalpler kör olur.” buyrulmuştur; Çünkü onlar görüyorlar, fakat körlük kalblerinde olduğu için gördüklerinden faydalanmadılar. Bu âyet aklın ilim olduğunu ve yerinde kalb olduğunu ve düşünme organının da kalb olduğunu göstermektedir.”¹¹⁴ demektedir.

İbn Kesir: “Buradaki körlük gözün körlüğü değil, bilakis basiretin körlüğüdür. Eğer basiret kuvveti selim olursa ibret almaktan ve gelen haberi anlamaktan

¹⁰⁸ Bakara, 2/143.

¹⁰⁹ Nâziat, 79/26; Tekvir, 81/28.

¹¹⁰ Zümer, 39/18.

¹¹¹ Bakara, 2/88; Nisâ, 4/155.

¹¹² Yunus, 10/101.

¹¹³ Taberî, *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, X, 239.

¹¹⁴ Râzî, *Mefâtihu'l Gayb*, VI, 241–242.

vazgeçmez.”¹¹⁵ Mevdûdî ise: “Kalp bütün duyular, hisler, zihni ve ahlaki niteliklerin merkezi kabul edildiğinden, bu sözler kendi inatçılıklarının onları duymaktan ve akıllı hareket etmekten alıkoyduğunu ima etmek üzere kullanılmıştır.”¹¹⁶ demektedir.

İşte böyleleri için Yüce Allah, Nebisi Muhammed (a.s.)’a: “*Kendisiyle akletmeyecek bile olsalar onlara sen mi kulak yaratacaksın yoksa ben mi?*”¹¹⁷ buyurmaktadır. Bu, Allah’ın kullarına imanı ulaştırmanın başkasının değil, kendi elinde olduğunu haber vermektedir. Yüce Allah, Nebisine: “Ey Muhammed! Sen kendini işitmekten alıkoyan birine işittirmeye güç yetiremezsin. Aynı şekilde sen emrimi ve yasağımı kalben uzak duran kişiye anlatmaya da güç yetiremezsin; Çünkü ben o iman etmeyecek diye onu mühürledim.”¹¹⁸ “Ey Muhammed! Onlar senin çabanı, amellerini görüyorlar, fakat inanmak istemedikleri için onlara işittiremez, duyuramazsın.” buyurmaktadır. Yüce Allah bu âyeti Rasulünü teselli etmek ve rahatlatmak için zikretti.¹¹⁹ demektedir.

Aklını kullanıp hakikate teslim olmayan, Rasulü dinlemeyen ve batıl bir hayat yaşamaya devam edenler Cehennem’e atıldıklarında: “*Şâyet kulak vermiş veya aklımızı kullanmış olsaydık, (şimdi) şu alevli Cehennem’in mahkûmları arasında olmazdık.*”¹²⁰ diyecekler. Yine onlar: “keşke biz dünyada bize gelen uyarıcıların getirdiklerini dinlesek ve bizi davet ettikleri şeyi akletseydik.” diyerek pişman olacaklardır.¹²¹

Cehennem’e giren kâfirler küfürlerini itiraf ederken kulağımız ve aklımız olsaydı demiyorlar, dinler veya akleder olsaydık diye işitme ve akıl nimetlerine nankörlük etmiş olduklarına yanyıyorlar. Demek ki, Allah’ın lutfunda, Rububiyetinde, adaletinde hiçbir eksiklik yok, o her şeyi indirmiş, göz de vermiş, kulak da vermiş, akıl da vermiş, haberci göndermiş, haber de vermiş, dünya semasını, her türlü ışıkla süsleyerek, çeşitli ayet ve mucizelerle akla ve kulağa açıklamalar yapmıştır.¹²²

Muhammed Esed ilgili âyetin akletmeyle ilgili bölümünü: “[en azından] *Kendi aklımızı kullansaydık.*” şeklinde meallendirerek: “Akıl, doğru kullanıldığında, insanı Allah’ın varlığını tanımaya ve böylece, O’nun bütün yaratma eyleminin altında belirli bir planın yattığını anlamaya sevk edecektir. Bu tanımının mantıki sonucu, insan hayatını etkileyen ilâhî planın bazı yönlerinin –özelikle, doğru ile yanlış arasındaki

¹¹⁵ İbn Kesir, *Tefsîru Kur’âni’l-Azîm*, III, 303.

¹¹⁶ Mevdûdî, *Tefhimu’l-Kur’ân*, III, 375.

¹¹⁷ Yunus, 10/42.

¹¹⁸ Yunus, 10/43.

¹¹⁹ Taberî, *Câmiu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân*, VII, 156

¹²⁰ Mülk, 67/10.

¹²¹ Taberî, a.g.e., XIV, 8; İbn Kesir, a.g.e., IV, 503

¹²² Elmalılı, *Hak Dini Kur’ân Dili*, VIII, 157.

ayırımın- Allah'ın seçilmiş elçilerine, yani peygamberlere indirdiği vahiy aracılığıyla insana sürekli olarak bildirildiği gerçeğinin kavranmasıdır.”¹²³ demektir.

Bütün bunlardan açıkça anlaşılan Yüce Allah'ın Kur'ân'daki ve tabiattaki bu kadar âyetine rağmen akıllarını ve duyu organlarını gereği şeklinde kullanmayan, hakikatı anlayıp, teslim olmayanlar Cehennem azabını hak etmektedir.

Kur'ân'da egemen olan akıl, işlevsel, pratik ve üretken bir akıldır. Ancak bu akıl, salt, soyut düşüncelerin merkezi olan akıldan değil, duyu ve heyecanların merkezi olan kalpten de bahseder. Kur'ân'ın akıl anlayışı, sadece, istidlâlî kategori düzeyinde fiziksel alanda işlemez; aksine, metafizik boyutla da bağ kurmayı içerir. Bu doğrudan 'akleden bir kalp' ya da 'beyin-gönül' ilişkisi bağlamında entelektüelliktir. Çünkü iki şey arasında ilişki görmek, doğrudan, analizci aklın önemli işlevleri arasındadır.¹²⁴

İşte bu analizci aklı, Kur'ân'daki şekliyle akletme eylemini çok iyi bir şekilde harekete geçirerek Allah-insan, Allah-kâinat, madde-mânâ, insan-insan, insan-toplum, insan-kâinat ilişkilerini anlamamız, açıklamamız ve bütün bu ilişkileri dengeli bir şekilde hayata geçirmemiz gerekmektedir. İşte o zaman akletmeyle ilgili âyetlerin gereğini yapmış oluruz.

1.3. Hadis İlimi Açısından Akıl

1.3.1. Hadislerde Akıl

Akıl kelimesi Kur'an'da sadece fiil şeklinde kullanılırken,¹²⁵ hadislerde ise, “akıl (insanın kendisiyle değer kazandığı şey)”¹²⁶ ve “diyet”¹²⁷ anlamlarında isim olarak kullanıldığı gibi, “akletmek, idrak etmek, anlamak,”¹²⁸ “deveyi bağlamak”¹²⁹ manalarında fiil olarak da kullanılmıştır

Ayrıca hadislerde “keyyis”¹³⁰, “lübb”¹³¹, “nuhâ”, “hilm (ehlâm)”¹³² ve “dimâğ”¹³³ kelimeleri de akıl anlamında kullanılmıştır.

¹²³ Esed, *Kur'ân Mesajı*, II, 1168, 1169.

¹²⁴ Altuntaş, *İslam Düşüncesinde İşlevsel Akıl*, 16.

¹²⁵ Nahl, 16/3–17; Mü'minun, 28/80; Enbiya, 21/20; Hacc, 22/46; Saffat, 37/138.

¹²⁶ Buhârî, Hayz, 6; Eşribe, 5; Müslim, Hudud, 5; İman, 34; İbn Mâce, Fiten, 19; Tıp, 22.

¹²⁷ Buhârî, İlim, 39; Tirmîzî, Diyât, 22; Nesâî, Diyât, 37; İbn Mâce, Diyât, 13.

¹²⁸ Buhârî, Vudû', 44.

¹²⁹ Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn, 32; İbn Mâce, Edeb, 52.

¹³⁰ Tirmîzî, Sıfatu'l-Kıyâme, 25; İbn Mâce, Zühd, 31.

¹³¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, XIX, 33.

¹³² Müslim, Salât, 28.

¹³³ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, V, 102; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 27.

Hadislerde aklın ilk yaratılan şey olduğu¹³⁴, Allah tarafından insanlar arasında farklı ölçülerde taksim edildiği,¹³⁵ Yüce Allah'ın akıllı kişiyi övdüğü¹³⁶, akli olmayanın dinin olmadığı¹³⁷, akılla rızıklananın kurtuluşa erdiği¹³⁸, aklın mü'minin işareti olduğu¹³⁹, Hz. Peygamber'in aklının artması için duâ ettiği¹⁴⁰, reislik ve yönetimin akıl ile olduğu¹⁴¹, saygınlığın akıl ile kazanıldığı¹⁴², İnsanlara, akılları oranında konuşmak emredilmiş¹⁴³ yaptıkları ibadetlerin mantığını kavrayanların en çok sevap kazandıkları ve diğer insanlardan üstün oldukları¹⁴⁴ gibi konular üzerinde durulmuştur.

Bu çalışmamızda, akıl ile ilgili hadisler ilgili yerlerde sıhhat açısından tek tek ele alınacağı için burada ayrıca üzerinde durulmayacaktır.

1.3.2. Hadis Nakleden Ravinin Akıllı Olması

Hadis âlimleri hadisleri nakledecek ravilerin mükellef olabilecek seviyede akıl sahibi olmalarını şart koşmuşlardır.¹⁴⁵

Bir ravinin, rivâyetinin kabul edilebilmesi için akıl, zabt, adalet ve İslam şartlarına sahip olması gerekir. Ravide bu şartların tamamı veya bir kısmı bulunmazsa, rivâyeti kabul edilmez, terk edilir.

Muhaddislere göre akıl şartı, ravinin temyiz kudretine sahip olması manasında kullanılmıştır. Akıl şartına sahip olan balıĝ, hadis öğrenmeye ve nakletmeye; mümeyyiz çocuk ise nakletmeye deĝil öğrenmeye salâhiyetlidir. Akıl şartında bulûĝ mânâsı zımnen mevcuttur. Zira ergenlik çaĝına girmeyen çocuk hadisi öğrenebilir ama ancak bulûĝa erdikten sonra nakledebilir.

Rivâyete başlamaya elverişli yaş haddinin ne olduğu hususunda muhaddislerin bir ittifakı yoktur. Bazıları on üç, bazıları on beş demiş; âlimlerin geneli ise daha küçük yaşlarda da bunun mümkün olacağını söylemişlerdir.¹⁴⁶

¹³⁴ İbn Ebi'd-Dünya, *Kitâbu'l-Akl*, s. 31.

¹³⁵ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 64.

¹³⁶ Ebû Dâvud, *Akdiyye*, 28.

¹³⁷ İbn Ebi'd-Dünya, *Mekârimu'l-Ahlak*, I, 44.

¹³⁸ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., s. 29; Taberânî, a.g.e., XIX, 33.

¹³⁹ Beyhakî, a.g.e., IV, 161.

¹⁴⁰ Beyhaki, a.g.e., IV, 170.

¹⁴¹ Deylemî, a.g.e., II, 313; Heysemî, *Buĝyetu'l-Bâhis*, II, 812; Bûsirî, *İthafu'l-Mehera*, VII, 369.

¹⁴² İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., s. 24; Beyhakî, a.g.e., IV, 160; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 161.

¹⁴³ Deylemî, a.g.e., I, 398.

¹⁴⁴ Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl*, 55; Heysemî, a.g.e., II, 815; Bu konuyla ilgili değerlendirme için bkz. Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, 37-43.

¹⁴⁵ Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 179.

¹⁴⁶ Hatib el-Baĝdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, I, 94; Subhi Sâlih, *Ulûmu'l-Hadis*, s. 104.

Çocuğun ve delinin rivâyeti kabul edilemez; Çünkü bunların aklı olmadığı için dinen sorumluluk sahibi değildir. Çocuk, aklı olgunlaşmadığı ve sorumluluk altına girmedığı için yalan haberlere güvenebilir veya bu konuda gevşek davranabilir. Deli ise zaten öğrenme kabiliyetine sahip olmadığı için onun rivâyetleri hiç kabul edilmez.¹⁴⁷

1.3.3. Hadisin Akla Ters Olmaması

Hadis âlimleri hadisleri nakledecek ravilerin mükellef olabilecek seviyede akıl sahibi olmalarını şart koştukları gibi nakledilen hadislerinde anlam olarak akla ve duyu organlarıyla elde bilgilere ters düşmemesini de şart koşmuşlardır.

Yüce Allah yalnız akıllı olanlara hitab etmiş, emir ve yasaklarından sadece onları sorumlu tutmuştur. Onun elçisi sıfatıyla Hz. Peygamber'in sözlerinin de normal akla uygun olması gerekir. Te'vil edilemeyecek bir şekilde akla ters olan bir hadisin mevcudiyeti düşünülemez.¹⁴⁸

Eğer bir hadis akla muhalif ve te'vil kabul etmiyor, duyu organlarıyla elde edilen bilgiye ve müşahadeye ters bir anlam içeriyor veya tarihî vâkıya ters düşüyorsa bu hadis uydurmadır.

İbn Kayyim “Bir kişi hadis naklederken hapsürürse bu onun doğruluğuna delildir.” hadisini naklettikten sonra şöyle demektedir: “Bazı kişiler bunun senedini sahih kabul etseler bile akıl ve his bunun uydurma olduğuna şahitlik etmektedir. Çünkü biz hem hapsüran hem de yalan söyleyen kişilere şahit oluyoruz. Biz yüz kişinin hadis naklederken hapsürdüğünü görsek onların hadislerinin sıhhatine hükmetmeyiz.” İbn Kayyim “Allah yeri ve gökleri aşûre gün yarattı”, “İnsanların en yalancıları kuyumcular ve boyacılarıdır”, “Pathcan her ne niyetle yenirse ona şifa olur” gibi rivâyetleri de örnek olarak vermektedir.¹⁴⁹

Eğer nakledilen hadis Kur'ân'a, mütevatir sünnete, kesin icmaya ve akla te'vil kabul etmeyecek şekilde ters ise rivâyetin yalan olduğu kesindir. “Yüz sene sonra yeryüzünde hiçbir canlı kalmayacaktır.” hadisi gibi.¹⁵⁰

Vahyin taşıyıcısı Hz. Peygamber'in, akl-ı selîme, mantığa ters ve saçma bir söz söylemesi mümkün değildir. Fakat İslâm dünyasında oluşan ve zaman içinde yerleşen

¹⁴⁷ İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 81.

¹⁴⁸ Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 188; Çakan, *Hadis Usûlü*, s. 160;

¹⁴⁹ Hatib el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, I, 432, 434; Ayrıca bkz. İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Münif*, 51; İtr, *Menhecû'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, s. 314,315; Koçyiğit, *Hadis Usûlü*, s. 118;

¹⁵⁰ Ahmed Nâim-Kâmil Mîras, *Tecrîdi Sarih Tercemesi*, I, 288.

‘akıl tutulmasından’ dolayı hadislerin değerlendirilmesinde akıl işlevsiz hale getirilmiştir.¹⁵¹

Bunun sonucunda Müslümanlar arasında müteber kabul edilen birçok hadis kitabında da akl-ı selîme ters olan bazı hadisler yer almıştır. Yazılan yazıdan istenen sonucun elde edilebilmesi için “*Biriniz bir yazı yazdığında onu topraklayın, çünkü böyle yapmak ihtiyacın yerine gelmesi için daha yararlıdır.*”¹⁵² ve “*Sayfalarınızı topraklayın, bu daha iyi sonuç getirir, çünkü toprak mübarektir.*”¹⁵³ denmesi mantîkî olarak tutarlı değildir. Çünkü yazının topraklanmasıyla hedeflenen sonuca ulaşma arasında herhangi bir ilişki yoktur. *Güvercin uçuran kişinin ve güvercinin şeytan olarak nitelendirilmesi de*¹⁵⁴ aklî olarak tutarlı değildir. Çünkü ne güvercinin kendisinin ne de güvercini sevmenin ve onu uçurmanın şeytanlaşmakla herhangi bir alakası yoktur.¹⁵⁵

“*Sizden birisi yemek yediğinde yalamadan veya yalatmadan elini silmesin.*”¹⁵⁶

Bu rivayette önerilen, “*Kişinin yemek bulaşmış elini bir başkasına yalatması*” hususu, bırakın bir peygamberi, sıradan bir insana bile yakışmayacak bir öneridir.¹⁵⁷

Mantîkî gerekçelere dayanarak hadislere metin tenkidi uygulama geleneği bazı sahâbîlerden itibaren İmâm-ı Âzam’ın da mensubu olduğu rey ehli içinde belli ölçüde devam etmiş bir yaklaşımdır. Bu anlayışa sahip çıkılarak devam ettirilmesi gerekmektedir.¹⁵⁸

1.3.4. Hadisçilerin Akıl ile İlgili Hadislere Genel Yaklaşımları

Akıl hakkındaki hadisler ilk dönemlerden itibaren araştırma ve tartışma konusu olmuştur. Bu konudaki hadislerle ilgili çalışma yapan âlimlerin çoğunluğu bu hadislerin uydurma olduğunu söylerken bazıları da zayıf olduklarını ifade etmişlerdir. Bu konuda görüş belirten âlimler ve görüşlerini şu şekilde özetlemek mümkündür.

İbn Adiy (v. 360/971) akılla ilgili rivâyetlerin kaynağı durumundaki “Dâvud b. el-Muhabber’in “*Kitabu’l-Akl*” adlı eserindeki haberlerin tamamının ya da çoğunun bilinmediğini bildirmiştir.¹⁵⁹

¹⁵¹ Kırbaçoğlu, *Alternatif Hadis Metodolojisi*, 261, 262.

¹⁵² Krş. Tirmîzî, *İsti’zan*, 20.

¹⁵³ Krş. İbn Mâce, *Edeb*, 49.

¹⁵⁴ Krş. İbn Mâce, *Edeb*, 44.

¹⁵⁵ Kırbaçoğlu, a.g.e., 268.

¹⁵⁶ Krş. Buhârî, *Et’ime*, 52.

¹⁵⁷ Kırbaçoğlu, a.g.e., 269.

¹⁵⁸ Kırbaçoğlu, a.g.e., 277.

¹⁵⁹ İbn Adiy, *el-Kamil fi Duafâi’r-Rical*, III, 967.

Ukaylî (v. 322/934) ve İbn Hibban (v. 354/965)'ın "Rasulullah'tan akıl konusunda sahih hiçbir haber yoktur."¹⁶⁰ dedikleri kaydedilmiş, aynı şekilde Ebu'l-Feth el-Ezdî (v. 374/984)'nin akılla ilgili hiçbir sahih hadis olmadığı görüşünde olduğu belirtilmiştir.¹⁶¹

Dârekutnî (v. 385/995), konuyu daha açık bir şekilde şöyle izah eder: "*Kitabu'l-Akl*"ı ilk önce Meysere b. Abdirabbih uydurdu. Sonra, onu, ondan Dâvud b. el-Muhabber çaldı ve yeni isnadlar düzenledi. Sonra Abdülaziz b. Ebî Recâ çaldı ve en sonunda da Süleyman b. İsa es-Siczî çaldı ve yeni isnadlarla nakletti."¹⁶²

Bağdâdî (v. 463/1071) "Dâvud b. el-Muhabber'in '*Kitabu'l-Akl*' daki tüm rivâyetleri batıldır."¹⁶³ demektedir; İbnü'l-Cevzî (v. 597/1201) ise "Akılla ilgili pek çok hadis vardır. Ancak bunların hiçbiri güvenilir, sabit değildir. Bu hadisleri Mervan b. Sâlim, İshak b. Ebî Ferût, Ahmed b. Beşîr, Nasr b. Tarif, İbn Semân, Süleyman b. İsa gibi terk edilen raviler nakletmişlerdir ki bunlar hadis uyduruyorlar, birbirlerinden hadis çalıyor ve isnadlarını değiştiriyorlar"¹⁶⁴ demektedir. *Zemmu'l-Hevâ* isimli eserinde ise Hz. Peygamberden akıl konusunda nakledilen sahih bir hadis bilmediğini çünkü bu konuyla ilgili hadisleri Ebân b. Ebî Ayyâş, Seleme b. Verdân, Umeyr b. Imrân, Ali b. Zeyd, Hasan b. Dînar, Abbâd b. Kesîr, Meysere b. Abdirabbih, Dâvud b. el-Muhabber, Mansûr b. Sagîr gibi hadisleri delil olarak kullanılamayacak kişilerin naklettiğini belirtmektedir.¹⁶⁵

İbn Kayyim el-Cevziyye (v. 751/1350) akılla ilgili bütün hadislerin yalan olduğunu¹⁶⁶ söylerken; Bûsîrî (v. 840/1436); bu konudaki bütün hadislerin zayıf olduğunu ifade etmektedir.¹⁶⁷

İbn Hacer (v. 852/1448) ve İbn Arrâk (v. 963/1556) da Haris b. Usâme'nin *Müsned*'de naklettiği Dâvud b. el-Muhabber'in '*Kitabu'l-Akl*'ındaki tüm hadislerin uydurma olduğu görüşündedirler.¹⁶⁸

¹⁶⁰ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, I, 204.

¹⁶¹ Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a* s. 443.

¹⁶² Zehebî, *Mizanü'l-İtidal*, III, 33; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a*, s. 443; İbn Arrâk, a.g.e., I, 76.

¹⁶³ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XIII, 222.

¹⁶⁴ İbnü'l-Cevzî, *Kitabu'l-Mevdûat*, I, 277.

¹⁶⁵ İbnü'l-Cevzî, *Zemmu'l-Hevâ*, s. 15.

¹⁶⁶ İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Münif*, s. 66; İbn Adiy, *el-Kamil fî Duafâi'r-Rical*, III, 967.

¹⁶⁷ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, I, 204.

¹⁶⁸ Bûsîrî, *İthâfu'l-Mehera*, VII, 377

¹⁶⁸ İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 725; İbn Arrâk, a.g.e., 213.

Ali el-Kârî (v. 1014/1606) *el-Esrâru'l-Merfûa'* isimli eserinde; “Haris b. Ebî Usame'nin Dâvud b. el-Muhabber'den naklettiği otuz küsur hadisle Süleyman b. İsa'dan nakledilen yirmi küsur hadisin hepsi uydurmadır.”¹⁶⁹ demektedir.

Aclûnî (v. 1162/1749), “Suyûtî, *Zeylu'l-Mevdû'at*'ında Haris b. Usame'nin *Müsned*'inde, Dâvud b. el-Muhabber'den akılla ilgili otuz küsur hadis naklettiğini ve İbn Hacer'in bu hadislerle ilgili olarak, ‘Hepsi uydurmadır.’ dediğini nakletmekte,¹⁷⁰ Şevkânî (v. 1250/1834) de bu konudaki hadislerin uydurma olduğunu ifade etmektedir.¹⁷¹

İbn Ebi'd-Dünya'nın *el-Aklu ve Fadluhu* isimli kitabını neşreden Mecdî es-Seyyid İbrahim şöyle bir değerlendirmede bulunmaktadır: “Akılla ilgili hadislerin tamamı veya büyük bir kısmı oldukça zayıf ya da uydurmadır. Bu konuda eser yazan âlimlerin hepsi de bu görüşü paylaşmaktadır. İbn Ebi'd-Dünya kitabını bu uydurma ve zayıf rivâyetlerden arındırmaya çalışmış, fakat bu hadislerin çoğunu nakletmekten de kurtulamamıştır. Bu konudaki hadislerin durumunu bildiği için akıl ve fazileti hakkında rivâyetleri değil de, selevin görüşlerini ağırlıklı olarak nakletme yoluna gitmiştir.”¹⁷²

Yukarıda naklettiğimiz bilgilere göre konuyla ilgili hadislere Ukaylî, İbn Hibban, Ebu'l-Feth el-Ezdî, Dârekutnî, Bağdâdî, İbnu'l-Cevzî, İbn Kayyım el-Cevziyye, Bûsırî, İbn Hacer, İbn Arrâk, Ali el-Kârî, Aclûnî, Şevkânî ve M. Yaşar Kandemir gibi âlimler uydurma olarak kabul etmişlerdir.

Şah Velîyullah ed-Dihlevî, akıl konusunu açıklarken “Allah'ın ilk yarattığı şey aklıdır.”¹⁷³, “Akı olmayanın dini yoktur.”¹⁷⁴ ve “Akıl bakımından rızıklanan kimse kurtuluşa ermiştir.”¹⁷⁵ hadislerini naklettikten sonra: “Bu hadislerin sıhhati konusunda ehl-i hadis her ne kadar eleştirileri varsa da pek çok senedi olması ve bunların birbirini desteklemesi, onların sahih olduğunu gösterir”¹⁷⁶ demektedir. Eğer hadislerin sıhhati için meşhurluklarını ve senedlerinin çokluğunu esas alacak olursak pek çok sayıdaki zayıf ve mevzû rivâyeti sahih kabul etmemiz gerekir ki, bu düşüncenin herhangi bir ilmî yönünün bulunmadığı açıktır.

¹⁶⁹ Ali el-Kârî, *el-Esrâru'l-Merfûa'*, s. 412.

¹⁷⁰ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 376.

¹⁷¹ Şevkânî, *el-Fevaidü'l-Mecmûa' fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzûa'*, s. 476.

¹⁷² İbn Ebi'd-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu ve'l-Yakîn*, s. 16–17.

¹⁷³ Krş. Fettenî, *Tezkiratu'l-Mevdû'at*, s. 28.

¹⁷⁴ Krş. İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., s. 61

¹⁷⁵ Krş. İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu'l-Akl*, s. 29

¹⁷⁶ Dihlevî, *Huccetullah'il-Bâliğa*, II, 272.

Ali Osman Ateş konuya farklı bir açıdan bakarak şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “Hadislerin anlaşılması, nakledilmesi, kabul ve reddedilmesinde aklın önemini belirttikten sonra: ‘Elimizde bulunan ve sahih olarak nitelendirilen hadis kaynaklarında akılla ilgili hadisler nakledilmemiş ve bazı hadis âlimleri ‘akılla ilgili tüm hadisler uydurmadır’ demişlerdir. Ancak bu tutum isabetli bir davranış değildir. Her hususta olduğu gibi akıl konusunda da bir takım hadisler uydurulmuş olabilir. Fakat genelleme yapmak doğru değildir. Geleceğin ilim adamlarının önünü açmak için, önceki asırlarda yaşamış olup re’ye karşı çıkmış olan bazı âlimlerin bu konudaki olumsuz görüş ve değerlendirmelerine tam bir teslimiyetle boyun eğmeden, aklın dindeki önemini ortaya koyan hadisleri buldukları kaynaklardan tespit ederek, bunları sıhhat açısından yeniden bir değerlendirmeye tabi tutmak elzem gözükmektedir.” demektedir.¹⁷⁷

Ünal ise Mûtezile mezhebine bağlı olanların kendi hüküm ve anlayışlarına ters olan nassları akla dayanarak reddettiklerini, onlara karşı çıkanların da aklın faziletiyle ilgili haberleri reddettiklerini ifade etmektedir.¹⁷⁸

İşçen, konumuzla ilgili olarak yaptığı “*Uydurma Hadislerde Akıl*” isimli tezde akıl konusundaki hadislerle üç farklı yaklaşımın bulunduğunu belirtmektedir. Bu yaklaşımlardan birincisine göre, birkaç istisna dışında akılla ilgili tüm hadisler sahihtir. İslâm akla büyük önem vermiştir, Kur’ân’da da akılla ilgili birçok âyet bulunmaktadır. Dolayısıyla hadislerde de bu konunun işlenmesi gâyet doğaldır.

İkinci yaklaşım ise akıl konusundaki tüm hadisleri reddetmektedir. Hadis ulemasının önemli bir kısmı bu görüştedir. Bu grup, akılcılığı ön plana çıkaranlara karşı bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Tabii ki doğrudan: “Biz akılcılık hareketine tepki olarak bu hadisleri kabul etmiyoruz.” demediler. Ancak konuyla ilgili hadislerle karşı “Bu konuda sahih bir hadis yoktur.” şeklindeki genelleme bunu göstermektedir.

Üçüncü yaklaşım ılımlı yaklaşımdır. Bu görüş sahiplerine göre akıl hadislerini toptan kabul edenler de, toptan reddedenler de hata etmişlerdir. Bu hadisler de diğer bütün hadisler gibi tek tek ele alınıp incelendikten sonra hüküm verilmelidir. Bu inceleme yapıldığında bir grubun ifrata diğerinin ise tefrite düştüğü görülmektedir. Zira akıl konusunda: “Birçok konuda olduğu gibi makbul rivâyetler olduğu gibi bunların uydurma olanları da vardır.”¹⁷⁹

¹⁷⁷ Ateş, “Hadislerin Değerlendirilmesinde Aklın Konumuyla İlgili Bazı Tartışmalar,” s. 7, 8.

¹⁷⁸ Ünal, *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu*, s. 37-40.

¹⁷⁹ İşçen, *Uydurma Hadislerde Akıl*, s. 78.

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerde her ne kadar üç yaklaşımdan bahsedilse bile biz yaptığımız incelemelerde ilk görüşü savunan herhangi bir isme ulaşamadık.

1.4. Akıl ile İlgili Hadisleri Uydurmakla Meşhur Olan Raviler

Akıl konusundaki hadisleri incelediğimiz zaman Dârekutnî'nin de işaret ettiği gibi dört meşhur ravi ile karşılaşırız: Buna göre “Kitabu'l-Akl”ı ilk önce Meysere b. Abdirabbih uydurmuştur. Sonra ondan Dâvud b. el-Muhabber çalmış ve yeni isnadlar düzenlemiş, sonra Abdülaziz b. Ebî Recâ çalmış ve en sonunda da Süleyman b. İsa es-Siczî çalarak ve yeni isnadlarla nakletmiştir.”¹⁸⁰ Akıl hakkındaki hadislerin çoğunluğu bu ravilerden nakledilmektedir. Konuyla ilgili hadislere geçmeden önce kronolojik sıraya göre bu ravilerle ilgili görüşleri nakletmek istiyoruz.

1.4.1. Meysere b. Abdirabbih el-Fârisî et-Tusterî.

Tam adı Meysere b. Abdirabbih el-Fârisî et-Tusterî'dir. Lakabı Terras'tır. Leys b. Ebî Selîm, İbn Cüreyc (v. 150/767), Evzâî (v. 157/774), Musa b. Ubeyde, Sevrî (v. 161/778), Mâlik (v. 179/795) gibi meşhur hadis âlimlerinden hadis rivâyet etmiştir.

Kendisinden ise, Şuayb b. Harb, Yahya b. Gaylan ve Dâvud b. el-Muhabber rivâyette bulunmuştur. “*Kitâbu'l-Akl*”ı uyduran ilk kişidir.¹⁸¹

İbn Hacer'in naklettiğine göre Meysere hakkında Buhârî (v. 256/870): “Yalanla itham edilmiştir.”¹⁸² Ebû Zur'a (v. 264/887): “Kazvin'in faziletiyle ilgili kırk hadis uydurmuş ve ben bu yaptığımdan sevab umuyorum demiştir.”¹⁸³ Ebû Dâvud (v. 275/888): “Hadis uydurduğunu itiraf etti.”, Ebû Hâtim (v. 277/890): “Hadis uyduran bir kişidir. Kazvin ve Sağur hakkında hadisler nakletmiştir.”, Nesâî (v. 303/915) Temyiz isimli eserinde: “Yalancıdır.”, Ukaylî (v. 322/934), Duafâ'sında zikretmiş, Ebû Nuaym: “Bâtıl haberler naklederdi.”, Mesleme b. Kâsım: “Reddedilen haberler nakletmiştir, kendini zühde ve ibadete vermişti.”, İbn Hibban (v. 354/965) “Güvenilir ravilerin adını kullanarak uydurma haberler nakleden, hadis uyduran ve Kur'ân'ın faziletiyle ilgili

¹⁸⁰ Zehebî, *Mizânü'l-İtidâl*, III, 33; Ali el-Kârî, *el-Esrârü'l-Merfû'a*, 443; İbn Arrâk, *Tenzîh's-Şerîa*, I, 76.

¹⁸¹ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, VIII, 443-448; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, VIII, 359-361; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb*, III, 173; Halebî, *Keşfu'l-Hasîs*, I, 113,114.

¹⁸² Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 171; İbn Adiy, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, VI, 429.430; Ukaylî, *ed-Duafâ*, IV, 263; Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Duafâu'l-Esbehânî*, I, 147.

¹⁸³ Ebu Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VIII, 254.

uzun hadisleri olan bir kişidir.”, Dârekutnî (v. 385/995): “Terkedilmiştir.”¹⁸⁴, Hatib (v. 463): “Kitabu’l-Akl’da Dâvud b. el-Muhabber ve Şu’be b. Harb b. Hıtb el-Veddâ kendisinden bâtil rivâyetlerde bulunmuşlardır.”, Muhammed b. İsa b. Et-Tabba’: “Meysere’ye naklettiğin bu hadisleri kimden aldın, diye sordum, bana “İnsanları teşvik etmek için ben uydurdum” diye cevap verdi.”¹⁸⁵ demekte ve İbn Hacer (v. 852/1448)’in kendisi de “Terkedilmiş” olduğunu kaydetmektedir.¹⁸⁶

İbn Hibban (v. 354/965): “Güvenilir kişilerin adını kullanarak uydurma rivâyetlerde bulunur ve insanları iyiliğe teşvik kötülükten uzaklaştırmak için sika kişilerin adını kullanarak mu’dal hadisler uydururdu. Hadisleri sadece ibret, ders almak için yazılabilir”¹⁸⁷ demiştir. Abdurrahman b. Mehdî de: “Meysera’ya Kur’ân’ın faziletiyle, ilgili hadisleri nereden öğrendin diye sorduğunda: “İnsanları Kur’ân’a teşvik etmek, yönlendirmek için ben uydurdum.” diye cevap verdiğini¹⁸⁸, İbnu’l-Cevzî (v. 597/1201): “Hadislerinin terk edildiğini”,¹⁸⁹ İbn Mekhûl ise güvenilir olmadığını¹⁹⁰ belirtmektedir.

Yukarıda naklettiğimiz bilgiler göz önüne alındığında Meysera’nın iyi niyetle hadis uydurduğunu açık ve net bir şekilde görmekteyiz. İslâm tarihinde Allah katında makbul bir iş yaptıklarını zannederek hiçbir kayda bağlı kalmadan hadis îmal edenlerin, zâhidler, mutasavvıflar ve daha çok bu kılığa bürünen kimseler oldukları görülmektedir. Kur’ân’ın bazı sûrelerinin faziletleri konusunda hadis uyduranlardan ve bunu itiraf edenlerden biri de Meysera b. Abdirabbih’tir.¹⁹¹ Sûfî düşüncesine bağlı olanların bu niyetle hadis uydurdukları bilinen bir gerçektir.

Suyûtî (v. 911/1506), Meysera’nın kendi durumunu şu şekilde itiraf ettiğini nakletmektedir: “Dünya zevklerine önem vermeyen değerli bir zâhid olarak tanınan Meysera b. Abdirabbih vefat ettiği gün, Bağdat çarşıları tamamen kapanmıştı. Böyle bir zâhid olmasına rağmen, yine de hadis uydururdu. Vefat edeceği sıra yanındakiler “Rabbinden ümit var ol!” dedikleri zaman, “Nasıl olmam ki, Hz. Ali’nin faziletleri

¹⁸⁴ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, XII, 222.

¹⁸⁵ Hatib el-Bağdâdî. a.g.e., XII, 222; Nesâî, *ed-Duafâu ve’l-Metrûkîn*, III, 151–152; Halebî, *el-Keşfu’l-Hasîs*, I, 265; İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, VI, 138–139.

¹⁸⁶ İbn Hacer, *el-İsâbe*, VII, 748;

¹⁸⁷ İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, III, 11–12;

¹⁸⁸ Ukaylî, *ed-Duafâu*, IV, 263.

¹⁸⁹ İbnu’l-Cevzî, *ed-Duafâu ve’l-Metrûkîn*, I, 99.

¹⁹⁰ İbn Mekhûl, *el-İkmâl*, II, 11.

¹⁹¹ Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 52–53.

hakkında yetmiş hadis uydurdum.”¹⁹² cevabını vermesi, Meysera gibi düşünenlerin ne kadar yanlış bir kanaatte olduklarını göstermektedir.

1.4.2. Dâvud b. el-Muhabber

Tam adı Dâvud b. el-Muhabber b. Kahzem b. Süleyman b. Zekvan’dır. Künyesi, Ebû Süleyman et-Tâî’dir.

Cerh ve Ta’dil âlimlerinin onun hakkındaki görüş ve düşünceleri şu şekildedir: Yahya b. Maîn (v. 233/847) Dâvud’u övüp,¹⁹³ hayırla yad ettikten sonra “Hadis yazardı sonra Mutezîlilerle arkadaş oldu ve onlar onu değiştirdiler buna rağmen sikadır”¹⁹⁴ demiştir. Fakat başka bir yerde de ise “Yalancı değildir. Fakat hadisinden kaçınılması gerekir, zahit bir hayat yaşadı ve Bağdad’ta sûfilerle beraber oldu, ihtiyarlığında hadis nakledeken çok hata ederdi, güvenilir bir kişidir.” dediği, Ali b. Medînî (v. 234/848)’nin ise “Onun hadisini bırak, terk et.”¹⁹⁵ şeklinde görüş bildirdiği kaydedilmektedir.

Ahmed b. Hanbel (v. 241/855) ve Ebû Hâtim er-Râzî, onun hakkında: “O, hadiste hiçbir değeri olmayan biridir, hadis nedir bilmez.”¹⁹⁶, Buhârî ve Râzî: “Kitâbu’l-Akl sahibidir, hadisleri reddedilir.”¹⁹⁷ Cûzecânî (v. 259/873): “O herkesten nakilde bulunurdu ancak durumu problemlidir.” Ebû Zur’a: “Hadisleri zayıftır.”¹⁹⁸, Ebû Hâtim: “Hadisleri zayıftır, sakıttır, güvenilir değildir.”, Nesâî (v. 303/915) “Zayıftır.”, İbn Adiyy (v. 365/975): “Aklın faziletiyle ilgili olarak yazdığı kitabında merfû hadisler vardır. Ancak bunların hepsi veya çoğunluğu güvenilir değildir. Kitâbu’l-Akl’ı dışında sâlih hadisleri vardır. Aslında kendisi iyi bir kişi olmakla birlikte rivâyetlerinde çok hata ediyordu.”, Dârekutnî (v. 385/995): “Hadisleri terk edilir diyerek Kitâbu’l-Akl’ı uyduran dört kişiden biri olduğunu kaydetmekte” Bağdâdî (v. 463/1070) zayıf bir ravi olduğunu ve terkedilen rivâyetlerinin bulunduğunu belirtmekte,¹⁹⁹ İbnu’l-Cevzî’nin ise hadis uydurduğunu söylediği nakledilmektedir.²⁰⁰

¹⁹² Suyûtî, *Tedribu’r-Râvî*, I, 283.

¹⁹³ Ebû Dâvud, *Sualâtu’l-Âcurrî*, I, 232.

¹⁹⁴ Osman Felâte, *el-Vad’u fi’l-Hadis*, III, 164–165.

¹⁹⁵ Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve’t-Ta’dil*, III, 424; Ebû Dâvud, a.g.e., I, 232.

¹⁹⁶ Ahmed b. Hanbel, *el-İlel ve Ma’rifeti’r-Rical*, I, 388; Ebû Hâtim er-Râzî, a.g.e., III, 424; Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, VIII, 443–448; Zehebî, *el-Kâşif*, I, 382.

¹⁹⁷ Buhârî, *ed-Duâfâu’s-Sağîr*, I, 42; Ebû Hâtim er-Râzî, a.g.e., III, 424.

¹⁹⁸ Ebû Hâtim er-Râzî, a.g.e., III, 424.

¹⁹⁹ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemâl*, VIII, 443–448; Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, VIII, 359–361.

²⁰⁰ Halebî, *Keşfu’l-Hasîs*, I, 113, 114.

Esbehânî Dâvud b. el-Muhabber'in akıl ve diğer konularda reddedilen rivâyetlerde bulunduğunu Haris b. Ūsâme'nin bunları eserinde naklettiğini, Ahmed b. Hanbel ve Buhârî'nin onu yalanladıklarını nakletmekte²⁰¹, İbnu'l-Cevzî ise eserinde yukarıda naklettiğimiz bilgileri nakletmekte ve ayrıca Nesâî, Ezdî, Darekutnî ve İbn Maîn'nin "Dâvud b. el-Muhabber'in güvenilir ravilerin adını kullanarak hadis uydurduğunu belirttiklerini"²⁰² nakletmektedir.

Yukarıdaki naklettiğimiz bilgilere baktığımızda Dâvud b. el-Muhabber'de de tasavvuf düşüncesinin olduğunu görmekteyiz.

1.4.3. Abdulaziz b. Ebî Recâ

Kitâbu'l-Akl'ı uyduran dört kişi arasında geçmesine rağmen Dârekutnî'nin: "Metruktur, tamamı uydurma rivâyetlerden oluşan bir tasnifi-eseri vardır."²⁰³ sözü dışında kendisi hakkında geniş bir bilgiye rastlayamadık.

1.4.4. Süleyman b. İsa b. Necîh es-Siczî

Süleyman b. İsa hakkında Ahmed b. Hanbel: "Yalancı ve uydurma haberler nakleden";²⁰⁴ Cûzecânî: "Yalancı ve bu yalanını açıklayan bir kişi"; Hâtim: "Yalancı";²⁰⁵ İbn Adiy: "Hadis uyduran, bunu açıklayan ve aklın faziletleriyle ilgili kitabı olan bir kişi" demektedir ve "Şeyh" diye isimlendirdiği bir âlimin: "Güvenilebilecek bir hadisi yoktur. Hadislerinin çoğunluğu veya tamamı uydurmadır, hadis uydurmada uzmandır, aklın faziletiyle ilgili hadisleri içeren iki cüzden oluşan bir kitabı vardır. Bu kitabında güvenilir kişilerin adını kullanarak aklın faziletiyle ilgili hadisler naklederdi."²⁰⁶ dediğini nakletmektedir.

Dârekutnî: "Terkedilmiş bir kişidir, tamamı uydurma rivâyetlerden oluşan bir eseri vardır."²⁰⁷ demektedir ve Kitâbu'l-Akl'ı uyduran dört kişi arasında saymaktadır.²⁰⁸

²⁰¹ Ebû Nuaym el-İsfehânî, *Kitâbu'd-Duâfâ*, I, 78.

²⁰² Nesâî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkîn*, I, 267–268.

²⁰³ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, IV, 30; V, 261.

²⁰⁴ Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, IV, 134.

²⁰⁵ İbnu'l-Cevzî, *ed-Duâfâ ve'l-Metrûkîn*, I, 99; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, III, 99.

²⁰⁶ İbn Adiy, *el-Kâmil fi'd-Duâfâ*, III, 289; Nesâî, *ed-Duâfâ vel-Metrûkîn*, II, 23; İbnu'l-Cevzî, a.g.e., I, 99; İbn Hacer, a.g.e., III, 99.

²⁰⁷ Halebî, *Keşfu'l-Hasîs*, I, 169.

²⁰⁸ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, VIII, 359–361.

Hâkim (v. 405/1014): “Hadislerinin çoğu güvenilir değil ve uydurmadır”²⁰⁹, zayıftır”²¹⁰; Bağdâdî: “Yalancı, hadis uyduran biridir”²¹¹; Zehebî: “Akılla ilgili yirmi küsur hadis uydurmuştur.”²¹² demiş ve Şevkânî (v. 1250/1834)de yalancı ve hadis uyduran biri olduğunu söylemiştir.²¹³

Bu ravilerin genel yapılarına ve yaşadıkları döneme baktığımızda bunların Mûtezile mezhebinin güçlü ve etkin olduğu bir dönemde, kendileri de kişilik olarak tasavvuf düşüncesini benimsedikleri için mutasavvurlarla beraber olduklarını görüyoruz. Naklettikleri hadislerde de bu iki düşünce ekolünün temel fikirleri ve önem verdikleri konular olan akıl ve ibadet düşkünlük konuları ön plana çıkmaktadır. Bu raviler bu şekilde davranarak her iki kesimi de memnun etmeye çalışmışlardır.²¹⁴

Biz tüm mutasavvurların hadis uydurduğu gibi bir iddiada bulunmuyoruz ve bulunmamızda doğru değildir. Ancak bazı mutasavvurların bu konuda iyi niyetli olarak ve hadislerle kendi açılarından bir değerlendirme kriteri getirerek hadis uydurdıkları da yukarıda naklettiğimiz gibi bilinen bir gerçektir.

²⁰⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, III, 99.

²¹⁰ Hakîm en-Neysabûrî, *Sualâtu'l-Hakîm*, I, 150.

²¹¹ Hatib el-Bağdâdî, a.g.e., IV, 59

²¹² Zehebî, *Kâşif*, II, 2309.

²¹³ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, I, 143; I, 476.

²¹⁴ İşçen, *Uydurma Hadislerde Akıl*, s. 34.

İKİNCİ BÖLÜM

TEMEL HADİS KAYNAKLARINDA YER ALAN AKILLA İLGİLİ HADİSLER

2.1. Kütüb-i Sitte Eserlerinde Yer Alan Hadisler

2.1.1. Kadınların Aklının Eksik Olduğunu Bildiren Hadisler

Akıl konusuyla ilgili üzerinde en çok tartışma yapılan hadislerin başında kadının aklının eksik olduğunu bildiren rivâyetler gelmektedir. Buhârî, Müslim, Tirmîzî gibi temel hadis kaynaklarında yer alan bu rivâyetler günümüz âlimleri tarafından ele alınmış, sened ve metin tenkidi yapılmıştır. Bunlar arasında Ali Osman Ateş, Salih Akdemir, Hayri Kırbasoğlu, Abdulhamid Mütevellî, Kasım Emin gibi âlimler yanında Necla Akkaya, Necla Yadsıman gibi kadın araştırmacılar da sayılabilir. Biz burada ilgili rivâyetleri her yönden inceleyen Ali Osman Ateş'in konuyla ilgili değerlendirmelerine yer vermek istiyoruz. "Bu konudaki hadisler, Ebû Hureyre, Abdullah b. Ömer ve Ebû Said el-Hudrî gibi sahabeden gelmektedir.

'Ebû Hureyre anlatıyor: Rasulullah insanlara hitap etti ve onlara öğütler verdi. Sonra (kadınlara yönelerek) şöyle dedi: 'Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü sizler Cehennem halkının çoğunu oluşturmaktasınız. Bunun üzerine kadınlardan biri: 'Niçin böyle oluyor Ya Rasûlallah?' dedi. Hz. Peygamber de: 'Çok la'net etmeniz ve kocalarınızın yaptığı iyiliklere nankörlük etmenizden dolayı' dedi. Hz. Peygamber şöyle devam etti: 'Aklı başında ve görüşü sağlam bir erkeğe galip gelebilen, akli ve dini eksik sizden başka bir varlık görmedim'. Orada bulunan kadınlardan bir kadın: 'Kadınının aklının ve dininin noksanlığı nedir?' diye sordu. Hz. Peygamberde: 'Sizden iki kadının şahitliği bir erkeğin şahitliğine denktir. Dininizin noksanlığına gelince, o da hayızlı olmaktır. Sizden biriniz hayızlı iken üç-dört gün oturur, namaz kılamaz', dedi.²¹⁵

Tirmîzî'nin bu rivâyetinin ravilerinden Süheyl b. Ebî Salih ve Abdulaziz b. Muhammed hafızaları zayıf olduğu için eleştirilmişlerdir.²¹⁶

Ahmed b. Hanbel'in rivâyeti ise ravilerinden Said b. Ebî Keysan el-Makbûrî²¹⁷ ile Amr b. Ebî Amr Meysere Mevlâ el-Muttalib²¹⁸ zabt açısından tenkide uğradıkları,

²¹⁵ Tirmîzî, İman, 6; Müslim, İman, 312.

²¹⁶ Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, III, 339–340; İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, III, 447–449. Krş. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 176.

²¹⁷ Zehebî, a.g.e., III, 204–205; İbn Hacer, a.g.e., II, 312–313; Krş. Ateş, a.g.e., s. 176.

²¹⁸ Zehebî, a.g.e., V, 336–337; İbn Hibban, *es-Sikât*, V, 185; Krş. Ateş, a.g.e., s. 176.

rivâyetin ‘an’ane’ yoluyla nakledilmesi ve aynı kaynaktan geldikleri halde Tirmizî ve Müslim’in rivâyetlerinden metin açısından çok uzun oluşu gibi sebeplerle eleştirilmiş ve delil olarak alınamayacağı kaydedilmiştir.

Abdullah b. Ömer’den Müslim ve İbn Mâce tarafından nakledilen rivâyet ise şu şekildedir.

Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz ve çok istiğfar ediniz. Çünkü ben Cehennem halkının çoğunun sizler olduğunu gördüm. Orada bulunan akıllı bir kadı: ‘Bize ne oluyor ki, çoğumuz ateşlik oluyoruz Ya Rasûlallah?’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Çok la’net ediyor ve kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Akli başında erkeğin akılını çelebilen akli ve dini eksik sizden başka bir varlık görmedim’ dedi. Kadın: ‘Ya Rasûlallah! Akıl ve dinin noksanlığı ne demektir?’ diye sordu. Hz. Peygamber: ‘Akli noksan olması iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk olmasıdır. Kadınlar birçok geceler namaz kılmadan oturuyor, Ramazan’da oruç tutamıyor. Bu da dinin noksan olmasıdır’, dedi.²¹⁹

Abdullah b. Ömer’den gelen rivâyetlerin tamamı mu‘an‘an nakillerdir. Bu rivâyetlerin ravilerinden Abdullah b. Dînar el-Adevî²²⁰, Abdullah b. Vehb²²¹ gibi bazı raviler âlimler tarafından eleştirildikleri için bu rivâyetler problemlidir.

Bu konuda İbn Abbas’tan gelen ve Buhârî ve Müslim tarafından nakledilen içinde problemler bulunmayan hadisin metni ise şu şekildedir.

“İbn Abbas şöyle demiştir: ‘Ben, Hz. Peygamber ondan sonra Ebû Bekir, Ömer ve Osman ile birlikte bayram namazında hazır bulundum. Hepsi de namazı hutbeden önce kılarlardı. Sonra namazı kılmalarının ardından hutbe okunurdu. Bir defasında Hz. Peygamber hutbeden sonra yerinden ayrıldı. (Cemaat dağılmadan, bilhassa kadınlar çekilmeden erkekler çıkmasınlar diye) eliyle oturun diye işaret etmesi hâlâ gözlerimin önündedir. Rasûlullah, (oturmakta olan) erkeklerin saflarını yarararak, kadınların saflarına kadar gitti. Bilal de yanındaydı. Oraya varınca şu âyeti okudu: ‘Ey Peygamber! İnanmış kadınlar, Allah’a hiçbir şeyi ortak koşmama, hırsızlık yapmamak, zina etmemek, çocuklarını öldürmemek, elleriyle ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemek, iyi iş yapmakta sana karşı gelmemek hususunda sana biat etmeye geldikleri zaman, biatlerini kabul et ve onlar için Allah’tan mağfiret dile. Şüphesiz

²¹⁹ Müslim, İman, 34; İbn Mâce, Fiten, 19.

²²⁰ Zehebî, a.g.e., IV, 93–94; İbn Hacer, a.g.e., III, 126; Krş. Ateş, a.g.e., s. 184.

²²¹ Zehebî, a.g.e., II, 223–225; İbn Hacer, a.g.e., III, 280–282; Krş. Ateş, a.g.e., s. 184.

Allah, çok bağışlayandır, çok esirgeyendir.²²² Sonra bu âyetin okumasını bitirdiği zaman, ‘Sizler be biat üzere sabit misiniz?’ diye sordu. İçlerinde kim olduğunu ravi Hasan’ın bilmediği yalnız bir tek kadın, ‘Evet’ dedi, ondan başkası cevap vermedi. Bunu zerine, ‘Mademki öyledir, sadaka verin’ buyurdu. Bilal elbisesini yaydı ve: ‘Gelin, anam babam size feda olsun. Haydi, getirin atın’ dedi. Kadınlar da halkalarını, yüzüklerini Bilal’in ihramı içine atmaya başladılar.²²³ Ebû Said el-Hudrî’den gelen problemlili bir rivâyet şu şekildedir.

“Ebû Said el-Hudrî’den, ‘Hz. Peygamber bir Kurban veya Ramazan bayramında musalla’ya (namazgâh) çıktı. Namazdan sonra insanlara vaaz etti ve: ‘Ey insanlar! Sadaka veriniz!’ diyerek onlara sadaka vermelerini emretti. Sonra kadınların yanlarına gitti ve onlara: ‘Hz. Peygamber şöyle dedi. ‘Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü ben Cehennem halkının çoğunun siz kadınlar olduğunu gördüm’ dedi. Kadınlar, ‘Niçin Ya Rasûlallah?’ diye sordular. Şöyle buyurdu: ‘Çok la’net ediyorsunuz. Kocalarınıza nankörlük ediyorsunuz. Basîret sahibi bir erkeğin aklını sizin kadar çelebilen, akli ve dini eksik başka bir varlık görmedim, ey kadınlar topluluğu!’ Daha sonra oradan ayrıldı. Hz. Peygamber evine döndükten sonra, İbn Mes’ud’un hanımı Zeyneb gelip izin istedi. Kendisine: ‘Ya Rasûlallah Zeyneb geldi’ denildi. Hz. Peygamber: ‘Ona izin verin’ dedi. Zeyneb (Hz. Peygambere) şöyle dedi: ‘Ey Allah’ın Nebî’si! Bugün bize sadaka vermemizi emretmiştin. Yanımda bazı ziynetlerimi getirdim. Bunları sadaka olarak vermek istiyorum, fakat İbn Mes’ud, kendisinin ve çocuğunun buna daha layık olduğunu söylüyor.’ Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘İbn Mes’ud doğru söylüyor. Kocan ve çocuğun senin sadakana daha layıktır.’²²⁴

Ebû Said el-Hudrî’den gelen diğer bir problemlili rivâyet ise şu şekildedir

“Ebû Said el-Hudrî’den. Kendisi şöyle anlattı. ‘Hz. Peygamber bir Kurban veya Ramazan bayramında musalla’ya (namazgâh) çıktı. Sonra kadınların yanına giderek onlara şöyle dedi: ‘Ey kadınlar topluluğu! Sadaka veriniz. Çünkü bana, Cehennem halkının çoğunluğunu siz kadınların oluşturduğu gösterildi.’ dedi. Kadınlar: ‘Neden Ya Rasûlallah?’ dediler. Hz. Peygamber şöyle dedi: ‘Çok la’net ediyorsunuz. Kocalarınızın sizin için yaptığı iyiliklere nankörlük ediyorsunuz. Basîret sahibi bir erkeğin aklını sizin kadar çelebilen, akli ve dini eksik başka bir varlık görmedim.’ Kadınlar : ‘Aklımızın ve dinimizin eksik olması ne demektir Yâ Rasûlallah?’ dediler. Hz. Peygamber şöyle cevap

²²² Mümtehine, 60/12.

²²³ Buhârî, İydeyn, 19; Müslim, İydeyn, 1.

²²⁴ Buhârî, Zekât, 44.

verdi: ‘Kadının şahitliği erkeğin şahitliğinin yarısı kadar değil mi?’, kadınlar: ‘Evet’ dediler. Hz. Peygamber: ‘İşte bu kadının aklının noksanlığındandır. Âdetli olduğu zaman manaz kılamaz ve oruç tutamaz değil mi?’ dedi. Kadınlar yine: ‘Evet’ dediler. Hz. Peygamber de: ‘İşte bu dinlerinin doksanlığındandır’ dedi.²²⁵

Bu hadiste Abdullah b. Mes’ud’un hanımı Zeyneb’ten bahsedilmemesi ravilerin zabt açısından kusurlu olduklarını göstermektedir. Ayrıca senedinde de zabt açısından eleştirilen Zeyd b. Eslem²²⁶ bulunmaktadır. Bu sebeplerden dolayı bu rivâyet problemlidir.

Ebû Said el-Hudrî’den gelen bu problemlili rivâyetlerin yanında, aynı sahabîden nakledilen ve içinde kadınların aklından bahsedilmeyen problemsiz bir rivâyette bulunmaktadır. Bunun metni ise şu şekildedir.

“Ebû Said el-Hudrî’den rivâyet edilmiştir: ‘Hz. Peygamber Kurban ve Ramazan bayramı günlerinde evinden çıkar ve namaza başlardı. Namazı kılıp selam verdiği zaman cemaat henüz yerinde oturmaktayken insanlara dönerdi. Peygamberlik görevinden kaynaklanan bir husus varsa insanlara onu anlatır, aksi takdirde bunun dışında konuşur ve onlara birtakım emirler verirdi. ‘Sadaka veriniz. Sadaka veriniz’ derdi. En çok, sadaka verenlerde kadınlar olurdu, sonra ayrılırdı.’”²²⁷

2.1.1.1. Konu İle İlgili Görüş ve Değerlendirmeler

2.1.1.1.1. Bu Rivâyetlerin Sahih Olduğu Kanaatinde Olan Âlimler ve Görüşleri

Bir kısım âlimler yukarda ele alınan hadislerin hem sened, hem de metin açısından sahih olduğunu kabul etmişler; bunları çağlarının kültürel ortam ve anlayışına göre yorumlamaya çalışmışlardır. Bunlar arasında İbnü’l-Arabî (v. 543/1149), Nevevî (v. 676/1278), Kirmânî (v. 786/1385), İbn Hacer (v. 852/1449), Aynî (v. 855/1452), Kastallânî (v. 923/1518) ve Sindî (v. 1136/1724) gibi klasik hadis âlimleri vardır. Günümüzde de bu paralelde düşünen akademiye ve yazarlar vardır. Ahmed Dâvudoğlu²²⁸, Mehmed Sofuoğlu, Haydar Hatipoğlu, İbrahim Canan²²⁹ ve Zekeriyya Güler’i bu çerçevede değerlendirmek mümkündür.

²²⁵ Buhârî, Hayz, 6

²²⁶ Mizzî, *Tehzîbu’l-Kemal*, XVII, 114; Zehebî, *Mizanü’l-İtidal*, III, 145; İbn Hacer, *Tehzîbu’t-Tehzib*, II, 236–237; Krş. Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 190.

²²⁷ Müslim, İydeyn, 9; İbn Huzeyme, *Sahih*, I, 350–351.

²²⁸ Krş. Davutoğlu, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi*, I, 351.

Bu âlimlere göre bu hadisler kadınları küçük düşürmemektedir. Bu hadislerden kasıt kadınların farkında olmadıkları zaaf noktalarını onlara bildirmek, onların bu zaaflarının üzerine giderek bunlardan meydana gelebilecek zararı en aza indirmektir. Bu hadislerdeki bir incelikte, kadınların aklen eksik oluşları sebebiyle ateşle tehdit edilmemiş olmalarıdır.

Günümüz âlimlerinden Zekeriya Güler, bu hadislerin feminist çevrelerin ve bazı akademisyenlerin iddia ettiği gibi Kur'ân'ın temel ilkelerine aykırı olmadığını, bunları anlamak için ciddî çaba sarf edilmesi gerektiğini ve bu yapılamıyorsa da acele davranarak onları reddetme yerine sukût ederek tevakkuf edilmesi gerektiğini belirtmektedir.²³⁰

Problemlili rivâyetlerin sıhhatini ispatlamaya çalışmak bir hadis âliminin nasıl vazifesi ise, sahih olmadığını tespit ederek problemi çözmeye çalışmak ta o derece bir hak ve görevdir. Problemlerin üzerini kapatmak, yorumda bulunmamak herhangi bir çözüm üretmeyeceği için tevakkuf etmek doğru bir tutum değildir.

2.1.1.2. Bu Rivâyetlerin İçerik Açısından Doğru Olmadığı ile İlgili Değerlendirmeler

İslam, insan fitratına uygun olarak gönderildiği için gerek Kur'ân'da gerekse Hz. Peygamber'in Sünnetinde insan tabiatına aykırı hususlar bulunmaz. İnsanın yaratılışına aykırı düşen sözlerin Hz. Peygamber'e ait olması, bu tür rivâyetlere hadis denilmesi mümkün değildir. Ayrıca bu rivâyetleri okuyan hiçbir kadının gönül rahatlığı ile bunları kabullenemez. Bu da bu rivâyetlerin insan fitratına aykırı olduğunun bir delilidir.

Kur'ân-ı Kerim, kadın ile erkek arasında hiçbir ayırım yapmamakta, her ikisine de aynı hak ve yükümlülükleri tevdi etmektedir. Tarihin hiçbir döneminde erkeklere ayrı, kadınlara ayrı din ve kitap gönderilmemiştir. Eğer kadının akli eksik olsaydı ayrı hükümlerin gelmesi gerekirdi ki böyle bir şey yoktur. Kadını, erkeğin dînunda gösteren hadislerin Kur'ân'a ters düştüğünü ve dolayısıyla böyle bir sözü Hz. Muhammed'in söylemesinin mümkün olmayacağını kabul etmek zorundayız. Bu ve benzeri görüşler, İslam'a sonradan sokulmuştur. Aslında biraz sağduyu bu tür rivâyetlerin uydurma olduğunu ortaya koymaya yeterlidir.

²²⁹ Krş. Cânan, *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, X, 95.

²³⁰ Güler, "Kadın Akıl ve Din Bakımından Eksik mi dir?" s. 14-21.

Bu rivâyetlerin kendisine atfedildiği Hz. Peygamber, yumuşak kalpli, şefkatli, merhametli, ümmetine düşkün, kendisinden düşmanlarına bedduâ ve la'net etmesini isteyenlere “Ben bunlar için değil rahmet ve merhamet Peygamberi olarak gönderildim” diye cevap veren bir kişi olduğu için ümmetinin en az yarısını teşkil eden kadınları incitmesi, onları hakir görmesi düşünülemez. İnsanları kazanmaya, küstürmemeye ve kırmamaya olağanüstü bir çaba harcayan Hz. Peygamber’in böyle bir söz söylemesi mümkün değildir. Bu rivâyetler Hz. Peygamberin uslûbuna ve davet metoduna ters düşmektedir. Ayrıca kadınların aklının erkeklere göre eksik olduğu hususu bilimsel ölçülere uygun olarak yapılan hiçbir araştırma ile doğrulanmamıştır. Din ile bilimin verilerinin çatışmaması gerekir. Hz. Peygamberin hadislerinin sahih olup olmadığının tespitinde ölçü, bunların ilmî gerçeklere ters düşmemesidir. Kadınların akıllarının noksan olduğuna dair rivâyetler ise, ispatlanmış bilimsel bir gerçeğin ifadesinden çok uzak birer kalıp yargı niteliği taşımaktadır. Eksikliği bilimsel araştırmalarla doğrulanmamıştır.²³¹

Konuyla ilgili rivâyetler dikkatli bir şekilde değerlendirildiğinde bu anlayışın köklerinin ta antik çağa kadar uzandığını; oradan Yahûdî, Hristiyan ve İslam kültürlerine geçtiğini görebilmekteyiz. Yani bu rivâyetlerin kaynağı Kur’ân ve Sünnet olmayıp, İslam öncesi kültürlerdir. Bu kültürler ve dinler incelendiğinde bunlarda kadını küçümseyen hatta insan dahi saymayan anlayışlar açıkça görülmektedir. Bu kadın aleyhtarı düşünceler uydurma rivâyetler aracılığıyla İslam’a sokulmak istenmiş ve Müslümanlar arasında belli bir kabule ulaşmıştır. Konuyla ilgili rivâyetler tahkik edilmeden doğru kabul edildiği ve savunulduğu için İslâm karşıtı bazı kimseler bunları İslâmı karalamak için birer malzeme olarak kullanmışlardır. İlhan Arsel konuyla ilgili olarak: “Muhammed kadının tanımını şöyle yapmıştır: ‘Kadınlar aklen ve dînen eksik yaratıklardır.’ Yaparken de Kur’ân’ın şu âyetine dayanmıştır: ‘İki kadının tanıklığı, bir erkeğin tanıklığına bedeldir.’ (Bakara, 2/282)” demektedir.²³²

Eğer daha önceki asırlarda ilgili rivâyetler naklettiğimiz bilgiler paralelinde ele alınmış ve problemsiz rivâyetler ön plana çıkartılmış olsaydı ne İslam dünyasında kadın aleyhtarı görüş ve tavırlar olur ne de İslam düşmanları bu tür rivâyetleri kullanarak İslam’ı eleştirebilirler ve yanlış İslam imajları oluşturabilirlerdi.

²³¹ Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 151–253.

²³² Ateş, *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, s. 215.

2.1.2. Hacamatın Aklı Arttırdığı İle İlgili Rivâyetler

İki omuz arasından, sırttan, başın arka tarafından yahut vücudun herhangi bir yerinden tedavi maksadıyla bardak, şişe veya boynuzla kan aldırma²³³ olarak tanımlanan hacamat, Eski Mezopotamya, Mısır ve diğer Ön Asya uygarlıkları ile Arabistan'da da kullanılan bir tedavi yöntemiymiş.²³⁴ Hz. Peygamberin zamanında da sağlığı koruma ve bir tedavi yöntemi olarak uygulandığı, bizzat kendisinin hacamat yaptırdığı, hatta hacamatı teşvik ettiği bilinmektedir. Hz. Peygamber ve ashabının genel olarak ağrılara ve özellikle baş ağrısına karşı, baş, omuz, boyun damarları, kalça ve ayağın üstünden hacamat yaptırdığı nakledilmektedir.²³⁵

Hz. Peygamber'in hacamat yaptırdığı ile ilgili sahih hadisler bulunmaktadır. Biz burada hacamatla ilgili tüm hadisleri değil sadece hacamatın akli ve hafızayı arttırdığını ifade eden hadisleri inceleyeceğiz. Bu hadislerde hacamatın akli ve hafızayı arttırdığı ifade edilmekle birlikte hacamatın hangi vakitlerde yapılması gerektiğinden de bahsedilmektedir.

İbn Hacer, Buhârî şerhindeki hacamat bölümünde özetle: “Buhârî, Sahîh’inde ‘Oruçlunun hacamat olması’²³⁶ başlığı altında bir bab açmış ve burada Ebû Musa’nın geceleyin hacamat olduğuna dair bir rivâyet ile Hz. Peygamber’in oruçlu iken hacamat olduğuna dair bir hadisi rivâyet etmiştir.²³⁷ ‘Hacamat olmak için uygun vakitler hakkında birkaç hadis varid olmuş ise de hiçbirisi Buhârî’nin söz konusu ettiği şarta uygun değildi. Bana öyle geliyor ki; Buhârî hacamat işinin ihtiyaç olduğu zaman yapılabileceğine ve bunu belirli bir vakte bağlı olmadığına işaret etmek istemiştir. Çünkü hacamat işinin geceleyin yapıldığını ve Hz. Peygamber’in oruçlu iken hacamat olduğuna dair hadisi rivâyet etmiştir. Ahmed b. Hanbel de bu konuda sahih bir hadis bulunmadığını söylemektedir.”²³⁸

Konuyla ilgili olarak Ukaylî ise: “Rasulullah’tan hacamatın vakti hakkında kesin bir gün sabit değildir. Bu konudaki hadislerin tamamının isnadı problemlidir.” demektedir.²³⁹

²³³ Ünal, “Hacamat” mad., *Şamil İslam Ansk*, III, 83

²³⁴ Köşe, “Hacamat” mad., *T.D.V.İ.A.*, XIV, 422.

²³⁵ Rıdvanoğlu, “Hacamat” mad., *T.D.V.İ.A.*, XIV, 423.

²³⁶ Krş. Buhârî, Savm, 32.

²³⁷ Krş. Buhârî, Savm, 32.

²³⁸ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 149–150.

²³⁹ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 454.

Muhammed b. Abdulmelik, İsmail b. Mes'ad, Hamza, Ebû Ahmed b. Adî, Ahmed b. Muhammed b. Süleyman el-Kattân, Hasan b. Müdrîk, Fadl b. Selam, Muâviye b. Hafs, Muhammed b. Sâbit, Babası tarikiyle Enes b. Malik'ten nakledildiğine göre “Hz. Peygamber: *‘Perşembe günü hacamat yaptırın. Çünkü o erebi arttırır.’* deyince, İnsanlar: *‘Ereb nedir?, Ey Allah’ın Rasulü?’* diye sormuşlar. Bunun üzerine Hz. Peygamber: *‘Akıldır.’* diye cevap vermiştir.”²⁴⁰

Bu hadisle ilgili olarak İbnu'l-Cevzî şöyle demiştir: “Rasulullah'tan böyle bir hadis sahih olamaz” demiştir. Ukaylî ise: ‘Fadl’ın, Muaviye b. Hafs’tan nakilleri terkedilmiştir, Muaviye b. Hafs ise meçhuldür. Hacamatın vakti ve gününün belirlenmesi, bunların iyiliği veya kötülüğüyle ilgili herhangi bir sahih hadis yoktur.’²⁴¹

İbn Adiy ise eserinde Ukaylî’nin bu konudaki hadislerin hepsinin isnadlarının leyyin olduğunu söylediğini naklettikten sonra hadis hakkında “Bu hadis mu’ daldır yani ravi zincirinde kopukluk vardır ve senedindeki Basralı Fadl’ın bu hadisten başka hadisi yoktur.”²⁴² demektedir. Ayrıca Kayserânî de bu hadisi eserinde senedsiz olarak nakletmiştir.²⁴³ Naklettiğimiz bu görüşlerden bu hadisin problemlili olduğu ortaya çıkmaktadır.

Hakim’in bu konuyla ilgili Ebû Abdullah es-Saffar, Ebû İsmail es-Sulemî, Şeyh Ebubekir b. İshak, Hasan b. Ali b. Ziyâd, Abdulaziz b. Abdullah el-Uveysî, Ebû Mûsâ İsâ b. Abdullah el-Hayyâd, Muhammed b. Ka’bi'l-Karzî, Ebû Said el-Hudrî’den naklettiğine göre Hz. Peygamber: *“Başın ortasından hacamat yaptırmak deliliği, cüzzamı, uyşukluğu ve diş karmaşıklığını tedavi eder.”* buyurmuştur.²⁴⁴

Hâkim bu hadisle ilgili olarak: “Bu hadisin senedi sahihtir fakat Buhârî ve Müslim bunu nakletmemiştir.” demesine rağmen²⁴⁵ hadisin ravilerinden Ebu Mûsâ İsâ b. Abdullah el-Hayyâd İbn Hibban’ın ve İbn Adiy tarafından zayıf raviler arasında zikredilmiştir.²⁴⁶

Bu konuyla ilgili olarak Ebûbekir Muhammed b. Süleyman ez-Zâhid, Ali b. Huseyn b. el-Cuneydî er-Râzî, Ca’fer b. Muhammed el-Feryâbî ve Zekeriyâ b. Yahyâ es-Secî, Ebu'l-Hattab Ziyad b. Yahyâ el-Hasenî, Gazâl b. Muhammed, Muhammed b. Cihâde tarikiyle nakledildiğine göre Nâfi bir gün İbn Ömer’e gelerek: *“Bana hacamat*

²⁴⁰ İbnu'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenahiye* II, 877.

²⁴¹ İbnu'l-Cevzî, a.g.e., II, 877.

²⁴² İbn Adiy, *el-Kâmil*, VI, 16.

²⁴³ Kayserânî, *Kitâbu Marifetü'r-Tezkira*, III, 1594.

²⁴⁴ Hâkim en-Neysabûrî, *el-Müstedrek*, IV, 234.

²⁴⁵ Krş. Hakîm en-Neysabûrî a.g.e., IV, 234.

²⁴⁶ Zehebî, *Telhîsül-Müstedrek* (Müstedrek’le birlikte basım), IV, 234.

*yapan bir kişi bul, fakat bu kişi küçük bir çocuk veya yaşlı biri olmasın. Çünkü kanım kaynıyor, fazla geliyor. Ben Rasulullah'ın: 'Allah'a yemin olsun ki Perşembe günü hacamat yaptırmak akli ve hafızayı güçlendirir. Cuma, Cumartesi ve Pazar günü hacamat yaptırmayın. Pazartesi ve Salı günü hacamat yaptırın. Cüzzam ve alaca hastalığı ancak Çarşamba gecesini iner.' buyurduğunu duydum.*²⁴⁷

Hâkim; bu hadisin râvîlerinden Gazâl b. Muhammed'in meçhul olduğunu, adâlet ve cerhine dair bilgi bulamadığını belirttikten sonra diğer râvîlerinin sika olduğunu kaydeder. Zehebî ise Muhammed b. Gazâl'in meçhul bir râvî olduğunu ifâde etmiştir.²⁴⁸

İbn Hacer ise aynı ravi için: "Muhammed b. Cihade'den nakilde bulunmuştur, tanınmamaktadır ve hacamat konusundaki haberi kabul edilmemektedir."²⁴⁹ demektedir. Bu görüşlerden dolayı hadisin bu şekli de problemlidir.

Hâkim yukarıda naklettiğimiz hadisin bir benzerini; Osman b. Said ed-Darimi, Abdullah b. Salih el-Mısri, Ataf b. Halid, Nafi, Abdullah b. Ömer'den nakletmektedir. İbn Ömer Nâfi'nin bir gün kendisine gelerek şöyle dediğini belirtir. "*Bana bir hacamat yapan kişi bul, fakat küçük bir çocuk veya yaşlı biri olmasın. Çünkü kanım kaynıyor, fazla geliyor. Ben Rasulullah'ın: 'Hacamat hafızası iyi olan kişinin hafızasını güçlendirir. Kim Allah'ın adıyla hacamat olursa Perşembe günü hacamat olsun. Cuma, cumartesi ve Pazar günü hacamat yaptırmaktan sakının. Pazartesi ve Salı günü hacamat yaptırın. Çünkü o günler Allah'ın Eyyub (a.s)'dan belayı kaldırdığı günlerdir. Çarşamba günü hacamat yaptırmaktan kaçının. Çünkü Allah Teala Eyyub'a hastalığı o günde vermiştir. Cüzzam ve alaca hastalığı Çarşamba gününde veya o günün gecesinde başlar.' dediğini duydum.*"²⁵⁰

Bu hadisin ravilerinden olan Abdullah b. Salih el-Mısri hakkında Ahmed b. Hanbel: "Durumu ilk önceleri iyi idi, daha sonra bozuldu. O hadiste hiçbir şey değildir." Ali b. el-Medenî: "Onun hadislerine rastladım, öğrendim ancak onlardan hiçbirini nakletmedim", Neseî: "Ebû Ali Salih b. Muhammed'e Leys'in kâtibi Ebû Salih'i sordum. O: "Yahya b. Main onu sika kabul ediyordu ancak bana göre hadiste yalan söylüyordu", Nesâî: "Sika değildir" demiştir.²⁵¹ İbn Hibban da: "Gerçekten hadisleri reddedilmiştir. Sika ravilerin adını kullanarak sika olmayan ravilerin hadislerini

²⁴⁷ Hâkim en-Neysabûrî, a.g.e., IV, 234.

²⁴⁸ Zehebî, a.g.e., (Müstedrek'le birlikte basım), IV, 234.

²⁴⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, IV, 489.

²⁵⁰ Hâkim en-Neysabûrî, *el-Müstedrek*, IV, 234; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, IV, 161.

²⁵¹ Mizzî, *Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl*, XV, 99-109.

naklederdî”²⁵² demektir. Bu görüşlerden anlaşıldığı gibi hadisin bu şekli de problemlidir.

İbn Mâce aynı hadisi ise farklı bir senedle Muhammed b. El-Musaffâ el-Hımsî, Osman b. Abdurrahman, Abdullah b. İsme, Said b. Meymun, Nâfi, İbn Ömer yoluyla nakletmiştir.²⁵³

Bu rivâyetin isnadında bulunan Said b. Meymun hakkında İbn Hacer: “Nâfi’den hacamat konusunda hadis rivâyet etmiştir. Kendisinden de Abdullah b. İsmete rivâyette bulunmuştur. Meçhuldur ve hacamat konusundaki haberi gerçekten reddedilmektedir.”²⁵⁴ demektir.

Ravilerden Abdullah b. İsme için ise: “İbn Adiy’in *el-Kâmil*’de: “Onun reddedilen rivâyetlerini gördüm”, Ukaylî’nin ise “Onun hadislerinin kıymeti yoktur, merfû olmayanları merfû olarak rivâyet eder ve hadislere ekleme yapar. Gerçekten de hadisleri reddedilmiştir.” dediğini nakletmektedir.²⁵⁵ Bu görüşlerden dolayı rivâyetin bu şekli de zayıftır.

Hâkim yukarıdaki hadisi “*Hacamatı aç karnına yaptırmak daha uygundur.*” ziyadesiyle eş-Şeyh Ebûbekir b. İshak, Ömer b. Hafs b. Ömer es-Sedûsî, Abdumelik b. Abdurabbih et-Tâî, Ebû Ali Osman b. Ca’fer, Muhammed b. Cihâde, Nâfi’ yoluyla farklı bir senedle naklettikten sonra hadisin senedinde bulunan Osman b. Ca’fer’le ilgili olarak: “Bu ravinin cerh ve tadilini bilmiyorum.” demektir.²⁵⁶

Aynı hadisi İbn Mâce, Suveyd b. Said, Osman b. Matar, Hasan b. Ebî Ca’fer, Muhammed b. Cihâde, Nâfi’, İbn Ömer yoluyla nakletmektedir.²⁵⁷

Seneddeki ravilerden Osman b. Matar eş-Şeybânî hakkında İbn Maîn: “Çok zayıftır, hadisi yazılmaz, hiçbir şey değildir”, Ebû Zur’a, Ebu Dâvud ve Nesâî: “Zayıftır”, Ebû Hâtim: “Hadisleri reddedilir.”, Buhârî: “Yanımda garip rivâyetler vardı”, İbn Hibban ve Ukaylî: “Sika ravilerin adlarını kullanarak reddedilen, uydurma rivâyetleri naklederdî” demektirler.²⁵⁸

Kinânî aynı hadisi farklı senetle naklettikten sonra hadisin senediyle ilgili olarak: “İsnadında zayıf bir ravi olan Hasan b. Ebi Cafer var.” demiştir.²⁵⁹

²⁵² İbnu’l-Cevzî, *ed-Duâfâ ve’l-Metrûkîn*, II, 128.

²⁵³ İbni Mâce, Tıb, 22.

²⁵⁴ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib* II, 343.

²⁵⁵ İbn Hacer, *Lisânu’l-Mizan*, III, 369–370.

²⁵⁶ Hakîm en-Neysabûrî, *el-Müstedrek*, IV, 454.

²⁵⁷ Krş. İbni Mâce, Tıb, 22.

²⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzibu’t-Tehzib*, IV, 97–98

²⁵⁹ Kinânî, *Misbâhu’z-Zücâce*, IV, 64.

Ayrıca İbn Hacer Fethu'l-Bârî'de yukarıda İbn Mâce'den naklettiğimiz iki hadisin senedlerinin zayıf olduğunu bildirmektedir.²⁶⁰

Deylemî ise aynı hadisi: “İbn Ömer'den: *Hacamat yaptırmak akli ve -hafızası iyi olanın hafızasını arttırır.*” şeklinde kısa bir şekilde senedsiz olarak nakletmektedir.²⁶¹

Yapmış olduğumuz incelemeler sonucunda hacamatın akli arttırdığı ile ilgili hadislerin zayıf oldukları anlaşılmaktadır.

2.1.3. Akıllı Kişinin Özellikleri İle İlgili Rivâyetler

Kütüb-i Sitte eserlerinden Tirmîzî ve İbn Mâce tarafından Hişam b. Abdulmelik el-Hımsî, Bakıyye b. Velîd, İbn Ebî Meryem, Damre b. Habîb, Ebî Ya'la Şeddad b. Evs tarikiyle nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Akıllı kişi kendini, nefsinin hesaba çeken ve ahireti için çalışandır. Aciz ise nefsinin isteklerine uyan ve Allah'tan boş yere iyi temennide bulunandır.*” buyurmuştur.²⁶²

Tirmîzî'nin “hasen” olarak kaydettiği²⁶³ bu hadis, İbn Mâce dışındaki Kütüb-i Sitte âlimleri tarafından zikredilmemiştir. Hâkim eserine aldığı bu hadis için şöyle demiştir: “Bu hadis Buharî'nin şartlarına göre sahihtir, ancak rivâyet etmemiştir.”²⁶⁴ Bu hadis ile ilgili olarak Kayserânî: “Bu hadis zayıftır.”²⁶⁵, Bezzar: “Bu hadisi Rasulullah'tan Şeddad b. Evs dışında birinin rivâyet ettiğini bilmiyoruz.”²⁶⁶ demektedir.

Münâvî bu hadis ile ilgili şu değerlendirmeyi yapmaktadır. “Bu hadisi Ahmed b. Hanbel, Tirmizi, İbn Mâce, Hâkim Ebû Bekr b. Meryem el-Gassânî, Damre, Şeddad b. Evs yoluyla nakletmişlerdir. Hâkim: “Bu hadis Buharî'nin şartlarına göre sahihtir.”, Buharî ise: “Hayır, vallahi Ebu Bekr yalancıdır.”, İbn Tahir ise: “Hadisin üzerinde odaklandığı kişi (medâru'l-hadis) gerçekten zayıftır”²⁶⁷ şeklinde görüş belirtmişlerdir.

Aclûmî ise, Hâkim'in bu hadisi Buharî'nin şartlarına göre sahih kabul etmesine rağmen Zehebî'nin isnada yer alan ve hadis uydurmakla meşhur olan İbn Ebî Meryem nedeniyle bu hadisi eleştirdiğini belirtir. Beyhakî'nin Enes'ten “*Akıllı kişi nefsinin*

²⁶⁰ İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 149.

²⁶¹ Deylemî, *el-Firdevs*, II, 154.

²⁶² Tirmîzî, *Sıfatu'l-Kıyâme*, 25; İbn Mâce, *Zühd*, 31. Ayrıca bkz. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 124; Tayalîsî, *Müsned*, I, 53; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VII, 284; Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, I, 140; Beyhakî, *Şuabu'l-İmân*, VII, 350; Beyhakî, *Sunenu'l-Kebîr*, III, 369; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 310.

²⁶³ Tirmîzî, *Sıfatu'l-Kıyame*, 25.

²⁶⁴ Hakîm en-Neysabûrî, *el-Müstedrek*, I, 125; IV, 28; İbn Mübârek, *Kitabü'z-Zühd*, s. 171.

²⁶⁵ Kayserânî, *Kitabu Ma'rifeti't-Tezkira*, IV, 1928.

²⁶⁶ Bezzar, *Müsned*, VIII, 417.

²⁶⁷ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, V, 68.

hesaba çeken ve ahireti için çalışandır. Çıplak ise kendini dinden soyutlayandır. Ey Allah'ım gerçek hayat ancak ahiret hayatıdır" lafzıyla naklettiğini belirten Aclûnî ilk rivâyetin meşhur olduğunu kaydetmiştir.²⁶⁸

Bu hadisin bütün tariklerinin ortak ravisi olan Ebu Bekr b. Abdullah b. Ebî Meryem el-Gassânî eş-Şamî hakkında cerh-ta'dil âlimleri "Harb b. İsmail, Ahmed b. Hanbel'den: 'O zayıftır, İsa ondan razı değildi, o bir şey değildir.', İbn Maîn, Nesâî ve Dârekutnî: 'Zayıftır.', Ebu Zur'a: 'Hadisleri kabul edilmemiştir.', Ebu Hâtim: 'Hadisleri zayıftır.', Cûrcânî: 'Güvenilir değildir.', İbn Sa'd: 'Hadislerinin çoğu zayıftır.' İbn Adiy: 'Hadislerinin geneli gariptir.', Dârekutnî: 'Terk edilmiştir.'²⁶⁹ şeklinde görüş bildirmişlerdir. İbn Ebî Meryem'le ilgili bu değerlendirmelerden anlaşıldığı gibi bu hadis problemlidir.

Bu hadisin Muhammed b. Abdullah b. Abdusselam el-Beyrûtî, Mekhûl, İbrahim b. Amr b. Bekr es-Suksekî, Babası, Sevr b. Yezid, Galib b. Abdullah, Mekhul, İbn Ğanem, Şeddad tarikiyle nakledilen rivâyetinde yer alan Galib b. Abdullah el-Cezerî hakkında İbn Hacer: "Babası ve dedesinden merfû nakillerde bulunurdu. el-Müstedrek'te hadisi vardır, tanınmayan bir kişidir,' İbn Hazm da 'meçhul' olduğunu söyler.²⁷⁰

Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağir*'de bu hadisi Muhammed b. Abdullah b. Abdusselam el-Beyrûtî, Mekhul, Ebû Abdurrahmân, İbrahim b. Amr b. Bekr es-Suksekî, Babası, Sevr b. Yezîd, Mekhûl, Abdurrahman b. Ğanem, Şeddad b. Evs yoluyla naklettikten sonra: "Bu hadisi Mekhûl'den sadece Sevr b. Yezîd nakletmiştir. Sevr b. Yezîd'den ise sadece Gâlib b. Abdullah el-Cezerî rivâyet etmiştir."²⁷¹ demiştir. Gâlib b. Abdullah el-Cezerî'nin eleştirilen bir ravi olması hadisin bu şeklinin de problemliliğini göstermektedir.

Beyhakî'nin konuyla ilgili olarak Ebû Nasr b. Katâde, Ebû Ali er-Rifâ, Muhammed b. Yunus, Avn b. İmâre el-Abdî, Hişâm b. Hisan, Sâbit tarikiyle rivâyet edildiğine göre, *Enes b. Mâlik'i, annesi Ümmü Süleym Rasulullah (a.s.)'a getirdi ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Senin hizmetçin Enes akıllı ve çıplaktır, ona dua et, eğer istersen ona kıyâfet ver"* dedi. *Rasulullah (a.s.): 'Akıllı kişi nefisini hesaba çeken ve ahireti için*

²⁶⁸ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, II, 178; Ayrıca bkz. Derviş el-Hût, *Esnal-Metâlib*, I, 225.

²⁶⁹ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, II, 295, 296; Ayrıca bkz. Sehavî, *Mekasidu'l-Hasene*, I, 761; Zerkeşî, *et-Tezkiratu fi'l-Ehadisi'l-Müştehirâ*, I, 139; İrakî, *el-Muğni an Hamli'l-Esfar*, XI, 559; Deylemî, a.g.e., II, 973; II, 975; II, 1013.

²⁷⁰ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan*, IV, 484

²⁷¹ Taberânî, *el-Mu'cemu's-Sağir*, II, 107.; Ayrıca bkz. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VII, 284.

çalışandır. Çıplak ise kendini dinden soyutlayandır. Ey Allah'ım gerçek hayat ancak ahiret hayatıdır, Ensar ve Muhaciri bağışla' dedi."

Beyhakî hadisi naklettikten sonra senetteki ravilerden Amr b. İmare'nin zayıf bir ravi olduğunu belirtmiştir.²⁷² Bu ravi hakkında Ebû Zur'a: "Hadisleri reddedilir," Ebû Hâtim: "Onunla karşılaştım ancak ondan hiçbir şey yazmadım, hadisleri zayıftır ve reddedilir.", Buhârî: "Bilinen ve reddedilen biridir" ve Ebû Dâvud da "zayıftır."²⁷³ dedikleri için hadisin bu şekli de problemlidir.

Ancak aynı hadisi Kudâî, Ebu'l-Kâsım Hasan b. Muhammed ed-Def'î, Ahmed b. Hasan er-Râzî, Ebû Yezid el-Karâtîsî, Esed b. Mûsâ, İbn Mübarek, Hayut b. Şurayh, Ebû Hâni el-Havlânî, Amr b. Mâlik el-Cenbî, Fudâle b. Ubeyd, Mücahid yoluyla "*Mücahid Allah için gayret edendir.*" ziyadesiyle nakletmiştir.²⁷⁴ Yaptığımız araştırmalarda hadisin bu şeklinin tüm ravilerinin sika olduklarını, eleştirilmediklerini tespit ettik. Bundan dolayı hadisin sadece bu şekli problemsizdir.

Sonuç itibariyle; yaygın olarak bilinen ve kullanılan bu hadisin bir tarîki dışında diğer tarikleri metin açısından tutarlı olmakla birlikte sened açısından zayıf görünmektedir.

2.1.4. Hangi Mü'minin Daha Akıllı Olduğunu Açıklayan Rivâyetler

Zübeyr b. Bekkâr, Enes b. İyâd, Nâfi' b. Abdullah, Ferve b. Kays, Atâ b. Rebâh tarikiyle rivâyet edildiğine göre, İbn Ömer Hz. *Peygamber'le birlikte iken Ensar'dan bir kişi gelerek Hz. Peygamber'e selam verdikten sonra: "Ey Allah'ın Rasûlü! Hangi mü'min en faziletlidir? diye sorunca Hz. Peygamber: "Ahlakı en güzel olanıdır" buyurdu. Gelen kişi: "Hangi mü'minler en akıllıdırlar?" diye sorunca Hz. Peygamber: "Onlardan ölümü en çok düşünen ve âhiret için hazırlığı en güzel şekilde yapanlardır. İşte bunlar en akıllılarıdır."*²⁷⁵ buyurdu.

Bûsirî, *Zevâid*'de, Zehebî'nin *Tabakâtu't-Tehzib* adlı eserinde Ferût b. Kays'ın meçhul ve haberinin batıl olduğunu kaydetmektedir.²⁷⁶

Aynı hadisi Heysemî eserinde senedsiz olarak Atâ b. Rebah'tan: "*Biz İbn Ömer ile beraberken Basralı bir genç geldi ve bir konu hakkında soru sordu. İbn Ömer: 'Sana*

²⁷² Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, VII, 350.

²⁷³ Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXII, 461.

²⁷⁴ Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, I, 140.

²⁷⁵ İbn Mâce, *Zühd*, 31.

²⁷⁶ Bûsirî, *Zevâid* (İbn Mâce ile birlikte basım), *Zühd*, 31.

bunu haber vereceğim, biz, Ebu Bekr, Ömer, Osman, Ali, İbn Mes'ud, Ebu Said el-Hudri, başka bir adam ve ben Rasulullah ile birlikte O, on kişinin onuncusu olarak bulunuyorken bir genç Rasulullah'ın yanına geldi, oturdu ve 'Ey Allah'ın Rasulu! Hangi mü'minler daha faziletli dir?' dedi. Rasulullah: 'Ahlaken en güzel olanıdır.' dedi. Genç: 'Hangi mü'minler daha akıllıdır?' diye sordu Rasulullah (a.s.): 'Onlardan ölümü en çok düşünen ve ölüm kendisine gelmeden önce hazırlığı en güzel şekilde yapanlar işte onlar en akıllılardır.' dedi ve sustu. Sonra Hz. Peygamber bize yönelerek: 'Bir toplumda ahlaksızlık, o toplumun atalarında görülmeyen ölçü ve tartıda eksiltme, tâun, ağrı, rahatsızlık ortaya çıkmadıkça ahlâksızlık ortaya çıkmaz.' buyurdu.²⁷⁷ şeklinde nakletmiştir.

Hakim Tirmîzî'nin senedsiz olarak İbn Ömer'den naklettiğine göre: *"Bir adam Rasulullah'ın yanına geldi ve hangi mü'min daha akıllıdır? diye sordu. Rasulullah (a.s.): 'Onlardan ölümü en çok düşünen ve ona hazırlığı en güzel şekilde yapandır. Nur kalbe girdiği zaman kalb genişler, ferahlar.' dedi. İnsanlar: 'Ey Allah'ın Nebisi, bunun işareti nedir?' diye sorunca Rasulullah(a.s.): 'Âhiret hayatına yönelme ve aldanma dünyasından uzaklaşmak, ölüm gelmeden önce ona hazırlık yapmaktır.' buyurdu ve 'Allah'ın göğsünü İslam'a açtığı kişi Rabb'inden bir nur üzerinde değil midir?'"²⁷⁸ âyetini okuyarak cevap verdi."²⁷⁹*

Naklettiğimiz bilgilerden bu hadisin sened yönünden proplemli olduğu anlaşılmaktadır.

2.1.5. Yüce Allah'ın Akıllı Kişiyi Övdüğünü Bildiren Rivâyet

Abdulvehhâb b. Neced, Mûsâ b. Mervân er-Rakkî, Bakiye b. el-Velîd, Bahîr b.Sa'd, Hâlid b. Ma'den, Seyf tarikiyle rivâyet edildiğine göre Avf b. Malik şöyle demiştir: *"Hz. Peygamber iki kişi arasında hüküm verdi. Aleyhine hüküm verilen kişi: Kendisine haksızlık yapıldığını îmâ edercesine 'Allah bana yeter, O ne güzel vekildir.' deyince Rasulullah(a.s.) haksız yere bu şekilde konuştuğu için onu azarladı, aleyhinde bir şeyler söyledi ve 'Sana akıllı davranmanı tavsiye ediyorum. Muhakkak ki Allah*

²⁷⁷ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, V, 317.

²⁷⁸ Zümer, 39/22.

²⁷⁹ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, I, 415.

Teâlâ akıllı kişiyi över ve acizi kınar, eğer haklı olduğun bir konuda bir şey sana galib gelerek hakkını gasbederse; Allah bana yeter, O ne güzel vekildir de' dedi."²⁸⁰

Bu hadisi Taberânî²⁸¹ ve İbn Receb el-Hanbelî²⁸² de nakletmişlerdir. Bütün tariklerin ortak râvîsi olan Bakıyye b. Velid hakkında İbn Uyeyne: "Bakıyye'den sünnetle ilgili rivâyetleri, bilgileri dinlemeyin, sevab içeren bilgileri dinleyin" İsmail b. Ayyaş: "Bakıyye'nin eksikliği, meçhul kişilerden çok rivâyette bulunmasıdır. Sikalardan nakilde bulunursa sikadır.", Ebû Mushir: "Bakıyye'nin hadisleri problemlidir, onlardan korun, sakın." demektedirler.²⁸³

Nesâî: "Meçhul ve metruklardan nakillerde bulunan bir müdellistir.", İbn Hibban: "Önce sika kişilerden, sonra da yalancılardan hadis öğrendi ve zayıflardan duyduğu hadisleri tedlis yoluyla sikaların adını kullanarak nakletti. Arkadaşları da onun hadislerinde aynı işi yapıyorlardı, hadisleri delil olarak alınamaz."²⁸⁴ dedikleri için bu hadis problemlidir.

2.2. Kütüb-i Sitte Dışındaki Kaynaklarda Geçen Hadisler

2.2.1. İlk Yaratılan Varlığın Akıl Olduğu ile İlgili Hadisler

Akılın yaratılmasını ve Yüce Allah'la olan ilişkisini anlatan hadisler bize birkaç farklı şekilde nakledilmiştir. Bunları sırasıyla ele alacağız.

Hadisin birinci şekli şöyledir: "*Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.*"²⁸⁵

Fettenî, bu hadisin senedinde yalancı raviler bulunduğunu söyleyerek tenkit ederken²⁸⁶ Münâvî de bu hadisin herhangi bir aslının olmadığını, aynı zamanda diğer tariklerinin de güvenilir olmadığını ifade etmektedir.²⁸⁷ Cebrî ise aynı hadisi nakletmiş ve İbn Teymiyye'nin bu hadisi Mecmeu'l-Fetavâ'sında naklettiğini, İbnu'l-Cevzî gibi hadis âlimlerinin bu rivâyetle ilgili olarak: "Yalan ve uydurmadır, güvenilir İslâmî kaynaklarda bu hadisle ilgili herhangi bir bilgi yoktur. Bu hadisi Dâvud b. el-Muhabber gibi akılla ilgili hadisleri derleyen kişiler nakletmiş, İhvânı Safâ ve benzeri

²⁸⁰ Ebû Dâvud, Akdiyye, 28.

²⁸¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-Kebir*, XVIII, 54, 75.

²⁸² İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, I, 441.

²⁸³ Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Tadil*, II, 434-435; İbn Adıyy, *el-Kâmil fi'd-Duafâ*, II, 72.

²⁸⁴ Nesâî, *ed-Duafâ ve'l-Metrûkîn*, I, 146.

²⁸⁵ Fetteî, *Tezkiratu'l-Mevdû'ât*, s. 28.

²⁸⁶ Fetteî, a.g.e., s. 28.

²⁸⁷ Münâvî, *Feyzu'l-Kadir*, IV, 510.

felsefecilerin, Gazâlî, İbn Arabî, İbn Sebi'n gibi âlimlerin eserlerinde yer alan Hz. Peygamber adına uydurulmuş bir yalandır.”dediklerini nakletmiştir.²⁸⁸

Hadisin ikinci şekli ise şöyledir: “Allah akıllı yarattığı zaman ona: ‘Öne dön’ dedi, o da döndü. Sonra ona: ‘Arkaya dön’ dedi, o da döndü. Sonra: ‘İzzetim ve celâlim hakkı için senden daha şerefli bir şey yaratmadım. Seninle alırım, seninle veririm.’ dedi.²⁸⁹

Taberânî aynı hadisi Ahmed b. Zencuveyh el-Kattan el-Bağdâdî, Muhammed b. Bekar b. Er-Reyyân, Hafis b. Ömer, Fadl b. İsa er-Rakkâşî, Ebû Osman en-Nahdâ, Ebû Hureyre yoluyla nakletmiştir.²⁹⁰ İbn Ebi'd-Dünya ile Taberânî'nin ortak râvîsi durumunda olan Fadl b. İsa er-Rakkâşî'nin zayıf bir râvî olduğu konusunda ittifak olduğu²⁹¹, kader hakkında hadisler naklettiği, kendisinden hadis nakledilmesi uygun olmayan zayıf bir ravi olarak²⁹² eleştirilmiştir.

Taberânî bu hadisi Muhammed b. Yahya b. Mende el-Esbehânî, Ebû Hâmî'l-Velîd b. Şuca', Sai'd b. Fadl el-İbnu'l-Cevzî, Ömer b. Ebî Sâlih el-Atakî, Ebî Gâlib, Ebî Umâne yoluyla da nakletmiştir.²⁹³ İbnu'l-Cevzî, Zemmu'l-Hevâ isimli eserinde bu ve buna benzer akılla ilgili hadisler naklederek bu konuda sahih bir hadisin olmadığını belirtmiştir.²⁹⁴

Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid'de* aynı hadisi Ebû Hureyre'den naklederek Zehebî'nin Ömer b. Ebî Sâlih'in tanınmayan bir ravi olduğunu belirttiğini nakletmiştir.²⁹⁵

Ancak Taberânî ve Heysemî'nin naklettiği senedlerde yer alan Ömer b. Ebî Sâlih el-Atakî akıl ve fazileti hakkında batıl ve reddedilen haberler naklettiği, hadis nakletme konusunda tanınmadığını ve hadislerine tâbi olunamayacağı²⁹⁶ gibi konularda eleştirilmiş ve yukarıda nakledilen hadisin aslı olmadığı²⁹⁷ kaydedilmiştir.

Şevkânî bu hadisle ilgili olarak şöyle bir değerlendirme yapmıştır: “İbn Adiy bu hadisi Ebû Hureyre'den merfû olarak nakletmiş ancak senesinde Yahya'nın kötü bir kişidir dediği Fadl b. İsa bulunmaktadır. Râvîlerden Haleb kadısı Hasf b. Ömer'in ise

²⁸⁸ Cebrî, *el-Müştehir mine'l-Hadis*, s. 45.

²⁸⁹ İbn Ebi'd-Dünya, *Kitâbu'l-Akl*, s. 31.

²⁹⁰ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, II, 235; Ayrıca bkz. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 154–156.

²⁹¹ Heysemî, *Mecmeu'z-Zevâid*, V, 60.

²⁹² İbn Adiy, *el-Kâmil fî Duafâi'r-Ricâl*, VI, 13.

²⁹³ Taberânî *el-Mu'cemu'l-Kebir*, VIII, 283

²⁹⁴ İbnu'l-Cevzî, *Zemmu'l-Hevâ*, s. 15.

²⁹⁵ Heysemî, a.g.e., V, 60.

²⁹⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, IV, 314.

²⁹⁷ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 175

sika ravilerin adını kullanarak uydurma hadisler nakletmiştir. İbn Hibban, Bu kişinin hadislerinin delil olarak kullanılmasının mümkün olmadığı konusunda ittifak bulunduğunu söylemiştir. Dârekutnî ise bu hadisi başka bir şekilde nakletmiş ancak senedinde yalancı bir ravi olan Seyf b. Muhammed bulunmaktadır. Ukaylî, Ebû Umâme'den merfû olarak nakletmiş ancak onun senedinde de tanınmayan iki ravi vardır. Zehebî de *Mizânu'l-İ'tidal*'de bu hadisin batıl olduğunu söylemektedir. Beyhakî, *Şuabu'l-İman*'da zayıf bir senedle nakletmiş ve aslında bu sözün Hasan Basrî'nin sözü olarak meşhur olduğunu kaydetmiştir.²⁹⁸

Beyhakî'nin yer verdiği rivâyetlerin senedlerinde de Haleb kadısı Hasfs b. Ömer Fadl b. İsa er-Rakkâşî bulunmaktadır.²⁹⁹

Bu hadisin Ahmed b. Hanbel'in oğlu Abdullah dan gelen şekli mürseldir³⁰⁰ ve senedinde zayıflık vardır.³⁰¹

Beyhakî bu hadisi naklettikten sonra senedinin zayıf olduğunu belirtmiştir.³⁰² İbn Kayyim bu hadisi nakletmiş ve akılla ilgili tüm hadislerin yalan olduğunu belirtmiştir.³⁰³

Hadisin üçüncü şekli ise şöyledir: “Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir. Sonra Nûn'u yarattı ki o divittir. Sonra ona ‘yaz’ dedi. O ‘ne yazayım’ diye sorunca Yüce Allah ‘Kıyamete kadar olacak her ameli, eseri, rızkı, tüm olacakları ve olmayacakları yaz’ dedi. Yüce Allah'ın ‘Nûn’a ve kaleme yemin olsun ki’³⁰⁴ âyetinin anlamı budur. Sonra kalemi mühürledi ve kalem konuşmadı ve kıyamete kadar da konuşmayacak. Sonra akli yarattı ve ‘İzzetime yemin olsun ki seni sevdiğime tam, sevmediklerime eksik vereceğim’ dedi.”³⁰⁵

İbn Adıyy bu hadisin batıl olduğunu ve reddedildiğini belirterek, hadisteki proplemli râvînin Muhammed b. Vehb ed-Dımeşkî olduğunu söylemektedir. Zehebî de *Mizânu'l-İ'tidal*'de aynı görüşleri ifade etmektedir. Dârekutnî aynı hadisi ğarib hadisler içerisinde nakletmiştir.³⁰⁶

²⁹⁸ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, I, 477, 479. Krş; İbn Adıyy, *el-Kâmil fi Duafâi'r-Ricâl*, II, 390; İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, II, 326.

²⁹⁹ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 154

³⁰⁰ İsevî, *el-Ehâdîsu'l-Kudsîyye*, I, 94.

³⁰¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 723.

³⁰² Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 154.

³⁰³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif*, s. 66.

³⁰⁴ Kalem, 68/1.

³⁰⁵ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 60.

³⁰⁶ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, I, 477, 478, 479.

Şevkânî ve Elbânî bu hadisi “*İnsanların akıl bakımından en üstünü Allah’a itaat eden ve bu konuda en çok gayret edendir. Akıl bakımından en eksik olanı ise Şeytan’a itaat eden ve bir şeyler kazanma konusunda en çok ümit besleyendir.*” ziyadesiyle naklettikten sonra bu hadisin bâtil olduğunu ifade etmektedirler.³⁰⁷

Hadisin dördüncü şekli ise şöyledir: “*Yüce Allah akli yarattığı zaman: ‘Öne dön, gel, yönel’ dedi, o da döndü. Sonra ona: ‘Arkaya dön’ dedi, o da döndü. Sonra ona: ‘otur dedi,’ o da oturdu. Sonra: ‘konuş’ dedi, o da konuştu. Sonra: ‘sus’ dedi, o da sustu. Bunun üzerine Yüce Allah şöyle dedi: ‘İzzetime, Celâlîme, büyüklüğüme, hâkimiyetime, gücüme yemin olsun ki kendime senden daha kıymetli bir şey yaratmadım. Seninle bilir, seninle över, seninle alır, seninle veririm. Seninle mükâfatlandırır, seninle cezalandırırım. Sevap senden dolayı, ceza da sanadır. Sana sabırdan daha faziletli bir şey ikram etmedim.*”³⁰⁸

Hiz. Peygamber’den nakledildiği söylenen bu hadisin sahih olması mümkün değildir.³⁰⁹ Hindî bu hadisin mu’dal olduğunu söylemiştir.³¹⁰ Deylemî’de bu hadisi senedsiz olarak Âişe’den nakletmiştir.³¹¹

Hadisin beşinci şekli ise şöyledir: “*Allah akli yarattığı zaman ona: ‘Öne dön’ dedi, o da döndü. Sonra ona: ‘Arkaya dön’ dedi, o da döndü. Sonra ona: ‘Otur’ dedi, o da oturdu. Bunun üzerine Yüce Allah: ‘İzzetim ve celâlîme yemin olsun ki seni yarattığım varlıklar içerisinde en çok sevdiğilerim içinde bulunduracağım’ dedi. Allah ahmaklığı yarattığı zaman ona: ‘Öne dön’ dedi, o da arkaya döndü. Sonra ona: ‘Arkaya dön’ dedi, o da öne döndü. Sonra ona: ‘Otur dedi’ o da koştu. Bunun üzerine Yüce Allah: ‘İzzetim ve celâlîme yemin olsun ki seni yarattığım varlıklar içerisinde en çok kızdıklarım, öfkelenediklerim içinde bulunduracağım’” dedi. Hadisin bu şeklinin de herhangi bir aslı yoktur.³¹²*

Aklın yaratılmasıyla ilgili farklı bir rivâyet ise şu şekildedir: “*Allah, akli yaratınca ben kimim diye’ sordu. Akıl sustu. Allah onu vahdaniyet nuruyla aydınlatınca gözünü açtı ve ‘sen Allah’sın senden başka ilah yok’ dedi.*”³¹³

Bu hadisi hadis kaynaklarından herhangi birinde bulamadık.

³⁰⁷ Şevkânî, a.g.e., I, 479; Elbânî, *Silsiletu’t-Dâife*, III, 407.

³⁰⁸ Muhâsibî, *Şerefu’l-Akl ve Mahiyetuhû*, 53; İbn Ebi’d-Dünya, *Kitâbu’l-Akl*, s. 31; Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 60; Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, IV, 154; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, I, 309,310; Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa*, I, 477, 478.

³⁰⁹ İbnu’l-Cevzî, *Mevdûat*, I, 272

³¹⁰ Ali el-Muttakî, *Kenzu’l-Ummal*, III, 686.

³¹¹ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 13.

³¹² Cebrî, *el-Müştehir mine’l-Hadis*, s. 46; Aclûnî, a.g.e., I, 723.

³¹³ Refik el-Acem, *Mevsûatu Mustalahi’l-Tasavvufi’l-İslâmiyye*, s. 646, 647.

Allah tarafından yaratılan ilk varlığın akıl olduğu hususunda Hz. Peygamber'e isnad edilen rivâyetler, hadis otoriteleri tarafından tenkid edilmiş ve sahih olarak kabul görmemiştir.³¹⁴

Muhammed İdris Kandehlevî, Zebidî'nin konuyu genişçe ele aldığına işaret ettikten sonra: “Bu hadis (ikinci ve üçüncü şekliyle) Ebû Umâme, Âişe, Ebû Hureyre, İbn Abbas, Hasan gibi zevattan birçok tarikle rivâyet olunmuştur. Bunların hepsi zayıf olmakla birlikte hepsinin toplamı kuvvet ifade eder.” şeklinde bir değerlendirme yapmıştır.³¹⁵

Ancak bu şekildeki bir izahın tutarlı olması mümkün değildir. Eğer bu izahı tutarlı kabul edecek olursak meşhur olan tüm zayıf ve uydurma rivâyetleri aynı şekilde kabul etmemiz gerekir.

Yukarıda naklettiğimiz bilgilerden de anlaşıldığı üzere “akıl ilk yaratılan varlık olduğunu” na ilişkin rivâyetler sıhhat yönünden güvenilir değildir.

2.2.1.1. İlk Yaratılan Varlığın Akıl Olduğunu Bildiren Hadislerin Tasavvufta

Kullanımı ve Tasavvuf Düşüncesine Etkisi

Yapılan incelemeler sonucunda akıl ile ilgili hadislerin çoğunun zayıf, bazılarının da uydurma olduğu ortaya çıkmış olmakla birlikte, bu rivâyetler Müslümanlar arasında kabul görmüş ve yaygınlık kazanmıştır. Bu hadislere farklı alanlarda eser veren bazı âlimler kitaplarında yer vermişlerdir.³¹⁶

Mutasavvıflar ve felsefeciler ilk yaratılan varlığın akıl olduğunu bildiren rivâyetleri kâinatın, varlıkların yaratılışı ve Hz. Peygamber'in durumunu açıklarken kullanmışlardır. Konuyla ilgili olarak Derviş el-Hût (v. 1276/1859): “*Allah akli yarattığı zaman ona yönel dedi*” şeklinde başlayan hadisin ittifakla mevzû olduğunu kaydettikten sonra ‘Sûfiyye, akıl kelimesiyle Peygamberimizi kastederek çokça rivâyette bulunmuşlardır.’ demektedir.³¹⁷ Biz burada mutasavvıfların bu hadisleri nasıl anladıklarını ve hangi anlamları yükleyerek buna bağlı olarak nasıl bir düşünce oluşturduklarını ele alacağız.

³¹⁴ Bolay, Süleyman Hayri, “akıl” mad, *T.D.V.İ.A.*, II,239.

³¹⁵ Özşenel, Mehmet, *İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivâyetler*, s. 179.

³¹⁶ Muhasibi, *Şerefu'l-Akl ve Mahiyetuhû*, 53–64; Zebidî, *Tâcu'l-Arus*, VII, 25; Rağıb el-İsfehânî, *Müfredat*, 511; Gazâlî, *İhyâ*, III, 4; Dıhlevî, *Huccetu'llâhi'l-Bâliğa*, II, 272; Elmalılı, *Hak Dini Kur'an Dili*, I, 461–462.

³¹⁷ Derviş el-Hût, *Esna'l-Metâlib*, s. 80.

İlk yaratılanın akıl olduğu konusundaki görüşlere Hâris el-Muhâsibî'den itibaren bütün mutasavvıflarda rastlanmaktadır. Yeni Eflatuncu görüşlerden kaynaklanan anlayış, İbnu'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cilî gibi mutasavvıflar tarafından yeni yorumlarla değişik bir tarzda ortaya konulmuş ve Hallac'tan gelen "Hakikat-ı Muhammediye" görüşü ile "akl-ı evvel" nazariyesi birleştirilmiştir. İbnu'l Arabî'nin "kalem-i âlâ" ve "dürre-i beyzâ" gibi isimler verdiği akl-ı evvel, varlık âleminde ortaya çıkan ilk mahlûktur. "Akl-ı evvel", "akl-ı küllî" ve "akl-ı meaş" kavramları üzerinde duran Abdülkerim el-Cilî'ye göre akl-ı evvel, ilâhî ilmin nûrudur. Bu sebeple Cebrail'e akl-ı evvel de denir. Akl-ı küllî, akl-ı evvele tevdî edilen bilgi sûretlerinin kendisinde tecellî ettiği nurlu bir müdrikdir.³¹⁸

Erzurumlu İbrahim Hakkı (v. 1194/1780) kâinatın yaratılışı konusunda: "Allah bütün yaratıklardan evvel yokluktan, çok nurlu, yeşil bir cevher yarattı. Bazı rivâyetlere göre kendi nurundan, latif ve azîm bir cevher var edip, ondan bütün kâinâtı bir tertip içinde yavaş yavaş yarattı. Buna ilk cevher, Nûr-u Muhammedî, Levh-i Mahfuz, akl-ı kül, izafî ruh adını verirler ki bütün ruhların ve cisimlerin başlangıcı ve kaynağı bu cevherdir." demektedir.³¹⁹

İbnu'l-Arabî ise bu konuda "Allah'ın ilk yarattığı ruh-u müdebbirdir. Bu da Hz. Muhammed'in ruhudur, sonra öteki ruhlar ondan sâdır olmuştur."³²⁰ demektedir.

Azîzuddin en-Nesefî ise bu konuda: "Allah'ın ilk yarattığı şey akıldır.", "Allah'ın ilk yarattığı şey kalemdir."³²¹ ve "Allah'ın ilk yarattığı şey arştır."³²² hadislerini naklettikten sonra: "Bil ki Yüce Allah'ın Melekût âleminde yarattığı ilk şey, Allah'ın kalemi olan akıldı. Bu kaleme "Bu arşa yaz" diye hitap geldi. Kalem "Allah'ım ne yazayım?" dedi. "Eskiden ve şimdi ne varsa, gelecekte ne olacaksa hepsini yaz" diye hitab gelmesi üzerine yazdı. Ey derviş! Yüce Allah büyük âlemde bir kalem yaratmış olup, o da akl-ı evvel'dir. Küçük âlemde de bir kalem yaratmıştır, o da insandır. Yüce Allah'ın melekût âleminde yarattığı ilk şey bir cevher olup, bu cevherin adı Allah'ın kalemi olan akl-ı evveldir. Akl-ı evvele Beytullah, Allah Rasûlü ve büyük arş derlerse yine doğru olur."³²³ demektedir.

Aynı şekilde Aziz Nesefî, akl-ı evvel olmadan hiçbir akıl ve ruha bilginin ulaşmayacağını, akl-ı evvelden maksadın da Hz. Peygamber olduğunu söyler.

³¹⁸ Uludağ, "akıl" mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 247.

³¹⁹ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, s. 119, 120.

³²⁰ Yıldırım, a.g.e., s. 116.

³²¹ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I,309.

³²² Aclûnî, a.g.e., I,309.

³²³ Nesefî, Azizuddin, *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, s. 101,103

Mutasavvıflara göre Hak'tan gelen feyiz (bilgi ve ruhî zevk hâli) akl-ı evvel denilen Hz. Peygamber aracılığıyla velilere, onlar aracılığıyla da insanlara ulaştığından müritlerin feyiz membaı mürşitleridir.³²⁴

Bu anlayış tasavvuf düşüncesinde Nur-u Muhammediyye, Hakikat-i Muhammediyye anlayışının oluşmasına sebep olmuştur.

en-Nûru'l-Muhammedî düşüncesine sözlerinde ilk defa yer veren sûfî düşünür, Zünnûn el-Mısrî (v. 245/859) olmuştur. Çünkü “Aslu'l-Halk nûru Muhammed, Yaratılmışların aslı Muhammed'in nûrudur” sözü ona aittir. Zünnûn el-Mısrî'nin öğrencisi Selh b. Abdullah et-Tusterî'nin bu konudaki düşünceleri, talebesi İbn Sâlim tarafından sistemleştirilerek, “Sâlimiye” ekolü oluşmuş, en-nûru'l-Muhammedî de bu ekolün temel ilkelerinden birisi olarak ortaya çıkmıştır. Bununla birlikte teoriyi, sûfî muhitlere taşıyan ve onu daha kapsamlı bir biçimde ele alıp yaygınlaştıran temel kişi, Hallac (v. 309/922) olmuştur. Bu teoriye, eserlerinde kronolojik olarak İbn Seb (v. 669/1270), Sühreverdî (v. 632/1234), İbn Arabî (v. 638/1240), Abdulkerim el-Cîlî (v. 805/1402), İmam Rabbânî (v. 1304/1625) ve Nehbânî (v. 1350/1931) gibi sûfî şahsiyetler de yer vermişlerdir.³²⁵

Elmalılı Muhammed Hamdî Yazır, akıl konusunu açıklarken naklettiğimiz ifadelerle benzer şekilde: “Akl-ı matbû'nun kâbil-i tahdidi olmayan bir çok merâtibi vardır ki, bir zekâ-yı basitten ukûl-i Enbiya mertebelerine kadar gider. En yüksek mertebesine, “akl-ı evvel” denilir ki, mebde'den gâyeyi, gâyeden mebdei, evvelden âhiri, âhirden evveli, kemâli yakîn ile gören bu akl-ı evvel, kelâm-ı ilâhî ve nur-i Muhammedî'dir.” demektedir ve konumuzla ilgili “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki benim nûrumdur.”, “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki kalemdir.”³²⁶, “Allah'ın yarattığı şeylerin ilki akıldır.” hadislerini delil olarak kullanmakta ve akl-ı evvel kavramını Hz. Peygamber olarak açıklamaktadır.³²⁷

Eraydın ise, konuyla ilgili olarak Cevrî (v. 1065/1654)'nin: “ Onun vücudu cihan halkının en şerefli olmuştusa bunda şaşılacak ne var? O Âdemoğlunun zübdesidir, insanlar arasında onun eşi ve benzeri yoktur. “Akl-ı Küll” onun pâk olan cevherinin esidir.” anlamına gelen şiirini nakletmektedir.³²⁸

³²⁴ Eraydın, Selçuk, “Feyiz” mad. *T.D.V.İ.A.*, II, 513-514.

³²⁵ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 274-275.

³²⁶ Krş. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 309.

³²⁷ Elmalılı, *Hak Dîni Kur'ân Dili*, I, 461-462.

³²⁸ Eraydın, Selçuk, *Tasavvuf ve Târikatlar*, 150.

Hakikat-ı Muhammediyye görüşü ise en güzel biçimde Muhyiddin İbnu'l-Arabî ile Abdulkerim el-Cîlî tarafından açıklanmıştır.

Ehl-i keşf, Hakikat-ı Muhammediyye mertebesini ifade edebilmek için ulûhiyet, tecellî-i evvel, mahlûk-ı evvel, madde-i evvel, akl-ı kül, hakikat-ı Âdem, kalem, kitap ve akl-ı evvel gibi terimler kullanmışlardır.

İbnu'l-Arabî, Hakikat-ı Muhammediyye'yi vücud-ı mutlakın yaratılış sahasındaki ilk ve en mükemmel mazharı olarak görür. Onun her isminin bir mazharı vardır. En kapsamlı isim olan ve bundan dolayı ism-i a'zam denilen Allah isminin mazharı Hakikat-ı Muhammediyye'dir. Vücud-ı mutlak en yüksek seviyede ve bu mazharda tecelli ettiğinden ona "insân-ı kâmil" de denir.³²⁹

Tasavvuf Kültüründe Hadis isimli eserinde bu konuyu ele alan Muhittin Uysal ise şunları kaydetmektedir: "Şârânî (v. 973–1565) "Allah'ın ilk yarattığı, akıldır." ve "Allah'ın ilk yarattığı, nurumdur." hadisleri arasında bir çelişki olmadığını, onlarda geçen "ilk akıl" ve "nur" ifadelerinin her ikisiyle de, "Hz. Muhammed'in hakikatinin" kastedildiğini ifade etmektedir. Bizim tespitimize göre bu yorum tasavvufun felsefileştiği dönemlerin en önemli sûfî yazarı olan İbn Arabî tarafından açık olarak ortaya konulmuş ve onun etkisinde kalan birçok sûfî de tabii olarak aynı görüşü benimsemiştir. Şârânî de bu sûfîlerdendir.³³⁰

Tasavvuf düşüncesindeki İnsan-ı Kâmil düşüncesi de Hakikat-ı Muhammediyye konusuyla hemen hemen aynı anlama gelen bir konudur. Tasavvufî anlayışa göre Hz. Muhammed, insan-ı kâmil'in en mükemmel örneğidir.³³¹

Bu konuda Mustafa Kara ise şöyle demektedir: "Genel manada insan-ı kâmil, Hz. Âdem; özel manada ise Hz. Muhammed'dir. Sûfîler bu konuda şu hadisleri kullanmaktadırlar.

1. "Allah'ın yarattığı ilk şey benim rûhumdur."³³² Yüce Allah ilk önce Hz. Peygamber'in nurunu, o nurdan da kâinatı yarattı. Bir başka ifade ile âlemin yaratılış hikmet ve gayesi budur. Şu âyette buna işaret etmektedir: "Biz seni âlemlere rahmet olarak gönderdik. (Enbiyâ, 21/107)"

³²⁹ Demirci, Mehmet, "Hakikat-ı Muhammediyye" mad., *T. D. V.İ. A. XV*, 179–180.

³³⁰ Uysal, Muhittin, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, 271-272

³³¹ Yıldırım, Ahmet, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, 118.

³³² Krş. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, 265, 266.

2. “Allah’ın ilk olarak yarattığı şey akıldır”³³³ veya “Allah’ın ilk olarak yarattığı şey kalemdir”³³⁴ şeklinde rivâyet edilen hadislerde geçen kalem ve akıl da “Nûr-u Muhammedî” olarak anlaşılmıştır.

3. “Âdem toprakla su arasında iken ben peygamberdim.”³³⁵

4. “Ey Muhammed, sen, evet sen olmasaydın kâinâtı, felekleri yaratmazdım.”³³⁶

(Levlâke hadisi) de konuyla ilgilidir.

İnsan-ı Kâmil için “kutub” ve “gavs” başta olmak üzere çeşitli devirlerde değişik sûfilerce pek çok ıstılah kullanılmıştır. Bunların bir kısmı şöyledir: “Akl-ı Küll”, “akl-ı evvel,” “akl-ı ilâhî”, “kalem-i a’la,” “levh-i âzm,” “ruh-u Muhammedî,” “nur-u Muhammedî,” “noktay-ı vahdet,” “hakikat-ı Rabbâniye,” “sebe-i hilkat,” “taayan-u evvel” ve “mazhar-ı ekmel” gibi isimler verilmiştir.³³⁷

Mutasavvıfların, varlıkların yaratılışı konusunu açıklarken kullandıkları “Hakikat-ı Muhammediyye”, “Nûr-u Muhammedî” ve “insan-kâmil” düşünceleriyle büyük oranda benzer ve hatta aynı mantığı ifade kavramlardan birisi de “feyz nazariyesi”dir.

Feyz nazariyesi ile ilgili olarak Selçuk Eraydın eserinde şöyle demektedir: “İbnu’l-Arabî bir tek varlığın (Allah) bulunduğunu, var olarak görünen her şeyin bu varlığın çeşitli görüntüleri olduğunu söylerken de “feyz” ve “fezeyan” nazariyesine dayanır. Ona göre bütün varlıklar, belli bir kaynaktan çıkıp akan bir su gibi o varlıktan çıkıp akmaktadır. Herhangi bir kesintinin söz konusu olmadığı bu akışta varlık her an kaynağına muhtaçtır ve her lahza ondan aldığı destekle varlığını devam ettirmektedir. Bundan dolayı bir akışın eseri ve bir taşmanın sonucu olan varlık da aslında bilgi gibi ilahî bir feyzdır. Burada feyz “varlığın zuhur ve tecelli etmesi” anlamına gelir.

Feyz iki türlüdür:

1. Feyz-i Akdes (en kutsal): Hakk’ın, zâtında zâtı ile zâtı için tecelli etmesi.
2. Feyz-i Mukaddes (kutsal feyz): İlâhî isimlerin tecellisi.

En kutsal feyzle ayân-ı sâbite ve aslî istidatlar ilim mertebesinde hâsıl olur, kutsal feyzle de bütün gerekleri ve nitelikleriyle ayân-ı sâbite dış âlemde ortaya çıkar.

³³³ Krş. Fetteñî, *Tezkiratu’l-Mevdû’ât*, s. 28.

³³⁴ Krş. Aclûnî, a.g.e., I, 309.

³³⁵ Krş. Sehavî, *el-Mekâsîdu’l-Hasene*, I, 770.

³³⁶ Krş. Aclûnî, a.g.e., I, 46.

³³⁷ Kara, *Tasavvuf ve Târikatlar Tarihi*, s. 147–149.

Feyz nazariyesi, Yeni Eflatunculuk'un kurucusu Platon Enneades'inde yer alan, Farabî, İhvan-ı Safa ve İbn Sina'da görülen "sudur teorisini" andırdığı, dolayısıyla temelde felsefî kaynağa dayandığı ileri sürülerek eleştirilmiştir.³³⁸

Zâhir ulemâsı, özellikle hadis âlimleri ve Hanbelîler, Hz. Peygamber'in bu şekilde anlaşılmasını onu ilahlaştırmak anlamına geleceğini söyleyerek bu inancı küfür ve şirk saymışlar, daha önceki ümmetlerin de peygamberleri konusundaki aşırılıkları sebebiyle sapıklığa düştüklerini iddia etmişlerdir. "Hakikat-ı Muhammediye" fikrinin Yeni Eflatunculuktaki "logos" veya İskenderiyeli Aziz Clemens'in (v.215) peygamberlik konusundaki görüşleriyle ilgili olduğu, bunun önce Şî muhitine, oradan da tasavvufa geçtiği ileri sürülmüştür.³³⁹

Bazı ilim adamlarına göre bu ve benzeri sözler yabancı kaynaklı felsefî görüşler olan Neo-Platonizm ve Gnostisizm öğretilerinin, bazı sûfiler tarafından hadis haline getirilmiş şekilleridir. Neo-Platonizm, tecellî fikrini, yani Âlem'in Allah'tan nasıl sudur ettiğini açıklamaya çalışan bir görüştür. Bu görüşe göre Allah, her şeyin kendisinden sudûr ettiği kaynaktır. Bütün varlıklar Allah'ın tecellisidir. Her şeyin Allah'tan sudur edip yayılması bir takım tabakalanmalarla olur. Varlığın bu silsilesinde, Allah'tan sonraki ilk tabakayı, akıl meydana getirir.³⁴⁰

Ali Bulaç ise bu konuyla ilgili olarak: "Yeni Eflatunculukta Helenistik devrin "logos" inancı aynı zamanda Hristiyan teolojisindeki "logos"un benzeri olan akıl, manevî hilkat yoluyla ilk neden olan Tanrı'dan sudur eden veya fıskıran birinci, bazen ikinci "ayn-i sâbit"tir ki, burada akıl, nefis, tabiat (fitrat) vb. izler. İlk yaratılan olarak akıl bu dünyada Allah'ın temsilcisi ve habercisi adını alır."³⁴¹ demektedir.

İslam dünyasına felsefenin girmesiyle, felsefî düşüncelerin bir takım ilimlere tesirleri görülmektedir. Bundan tasavvuf da nasibini almıştır. Felsefe yoluyla ortaya atılan ilk akıl, küllî akıl, akl-ı küllî gibi kavramlar, felsefî tasavvuf üzerinde duranlarca Hakikat-ı Muhammediye veya nûr-u Muhammedî tabirleriyle karşılanmaya başlanmıştır. Tasavvufta tecellinin safhalarını ifade eden hazarât-ı hamse'nin (beş mertebe) ikincisi olarak Hakikat-ı Muhammediye üzerinde durulur.³⁴²

³³⁸ Eraydın, "Feyiz" mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 513-514.

³³⁹ Demirci, "Hakikat-ı Muhammediye" mad., *T. D. V.İ. A.* XV, 179-180

³⁴⁰ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 271-272.

³⁴¹ Bulaç, "Akıl" mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi*, I, 22-23.

³⁴² Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, s. 118.

Bunun sonucu olarak Felsefecilerin “ilk akıl” diye isimlendirdikleri ilk cevher, sūfîlerin dilinde “Muhammed’in nuru” şeklinde ortaya çıkmıştır.³⁴³

Fazlurrahman’a göre Gnostik-Maniheist fikirlerin sūfîliğe girişinin ilk örneklerinden biri Hz. Muhammed’in “Aslî Nur” olduğunu ihtiva eden nazariyedir. Ontolojik hakîkatın Allah’tan sonra gelen unsuru demek olan bu nur, İbn Arabî’nin fikirleri sayesinde sūfîliğin ana doktrini haline gelmiştir.

Goldziher bunun neticesinde Hz. Peygamber’de maddî anlamda nûrânî bir cevherin mündemiç olduğu inancına varıldığını söylemektedir. Diğer bazı müsteşrikler ise, bu telakkinin ortaya çıkışı ile ilgili olarak değişik asırlar ve tesirlerden bahsederler. Massignon’a göre telakkinin ortaya çıkışı daha sonra ve kaynağı da başkadır. Ona göre: “İlâhî feyz, Karmatîler ve Sâlimiyye’nin Nur-u Muhammedî’ sine tekabül eder. Bu akîde hicrî III. asırdan itibaren öne sürülmüş olan İslam irfâniliğinin Nûr-u Muhammedî’sinin Grek sudûrunun faal akıl ile ayniyetinden çıkar.

Hristiyan tesiri üzerinde duranlar olduğu gibi Yunan felsefesinin tesiriyle tasavvufî düşünceye geçtiğini iddia edenler de vardır. Abdalbaki Gölpınarlı, Yunan tesiri ile ilgili olarak şunları söylemektedir. “Bu inanış tasavvufa Yunan felsefesinden geçmiştir. Yunan felsefesini İslâmîleştiren ve hukemâ denen İslâm filozoflarına göre, yaratıcı kudretten bir tek aktif kudret meydana gelmiştir ki, buna akl-ı kül denir. Onlarca birden, bir meydana gelebilir. Akl-ı kül’e karşılık, tasavvufta mutlak varlığın ilk tayyünü, yani zuhura olan meyli, bilgisinde bütün eşyanın sabit oluşu nazariyesi meydana gelmiştir ki, Hakîkat-ı Muhammediyye budur. Sūfîlere göre Hz. Muhammed’den önceki peygamberler, Hz. Muhammed’den feyz almışlar, bu mazhâriyet Hz. Muhammed de kemâlini bulmuştur.

Süleyman Uludağ’ın tespitine göre; “Kuşeyrî Risalesi’nde ve Kelâbâzî’nin tasavvuf anlayışında bu düşünce yoktur. Bu akîde tasavvuf’a ve sünnî muhîte şîâ’dan, onlara da yeni eflâtunculuktan geçmiştir. Ayrıca Yahûdî filozofu Filon’un ilâhî kelime görüşü ile İbn Arabî’nin Hakîkat-ı Muhammediyye telakkisi arasında yakınlık vardır.³⁴⁴

Bütün bunlardan anlaşıldığına göre sūfîler felsefedeki “sudur nazariyesini” kendileri ilgili hadisleri kullanarak “feyz nazariyesi” olarak isimlendirmişlerdir.

Muhittin Uysal ise eserinde bu konuyla ilgili olarak: “Diğer yandan bu düşüncenin Helenistik felsefe’deki, “Varlıkların ilk varlıktan feyz yoluyla sudûr ettikleri” şeklindeki “sudûr nazariyesi” ile yakın benzerlikler arzettiği görülmektedir.

³⁴³ Uysal, a.g.e., s. 273.

³⁴⁴ Yıldırım, *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, s. 119–120.

Öyle anlaşılıyor ki, felsefe'nin İslâm düşüncesine girmesinden sonra, felsefeciler tarafından “Akl-ı Evvel, Akl-ı Küllî” tarzında ifade edilen kavramlar; tasavvufun tefekkür boyutuyla ilgilenen sûfî-filozoflar tarafından, ilgili asılsız haberlerin de etkisiyle “en-Nûru'l-Muhammedî, el-Hakîka el-Muhammedî” gibi ifadelerle karşılanmıştır. Bu konuda İbn Arâbî, Dâvud el-Kayserî (750/1349) ve Şârânî'yi örnek gösterebiliriz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi, Sehl b. Abdullah et-Tusterî (283/896) ve Hallac (309/922)'ın ortaya attığı bu düşünce, Gnostik-Maniheist fikirlerin sûfiliğe girişinin (III/IX yüzyılın sonlarında) ilk örneklerinden sayılmış, bilâhère hicrî VII. yüzyılda, İbn Arâbî'nin elinde”vahdet-i vücud” disiplini içinde sûfliğin temel görüşlerinden biri haline gelmiştir.

Bazı araştırmacılar teorinin Hristiyanlık'tan alındığına işaret ederlerken; Afîfî, İbn Arâbî'nin konuya ilişkin görüşlerinde Hristiyanlık'tan etkilendiğini söylemiştir. Süleyman Uludağ ise, bu akîdenin Tasavvuf'a ve Sünnî muhîte Şîâ'dan, onlara da Yeni eflâtunculuktan geçtiğini belirtmektedir. “Felsefî Tasavvuf'ta Allah-Kâinat ilişkisi” konusunda yapılmış bir doktora çalışmasında ise Hallac'ın bu düşünceyi eski bir putperest İran dîninden aldığı sonucuna ulaşılmıştır.”demektedir.³⁴⁵ Yunus Şevki Yavuz ise: “Filozofların tesirinde kalan bir kısım Şîî kelamcılara göre akıl Yüce Allah'ın ilk önce yarattığı rûhî bir cevher olup ilim, kudret, irade ve nurdan oluşmuştur.”³⁴⁶ demektedir.

Yeni Eflatuncu görüşlerden kaynaklanan anlayış, İbnu'l-Arabî ve Abdülkerim el-Cilî gibi mutasavvıflar tarafından yeni yorumlarla değişik bir tarzda ortaya konulmuş ve Hallac'tan gelen “Hakîkat-ı Muhammediyye” görüşü ile “akl-ı evvel” nazariyesi birleştirilmiştir.³⁴⁷

Bu konuyla ilgili olarak Tayyib Okiç ise: “Neo-platonizm ‘emanation’ (tecellî) hakkındaki talimatı, ezel-i mevcûdiyetin ilk ve direkt tecellisi olan dünya entelektine aid bir nazariye, bir kutsî hadis şekline bürünmüştür.

Allah'ın ilk olarak yarattığı şey akıldır .Allah akli yarattığı zaman ona yönel dedi....

Bu hadis ve bu manadaki diğer hadisler, Dâvud b. el-Muhabber (v. 206)'in bugün tamamen kaybolmuş bulunan “Kitabu'l-Akl” adlı eserinde toplanmıştır. Bu

³⁴⁵ Uysal, *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, s. 282–283.

³⁴⁶ Yavuz, “Akıl” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 243.

³⁴⁷ Uludağ, “Akıl” mad., *T.D.V.İ.A.*, II, 247.

mevzû hadisler, İslam'a yabancı olan görüş ve fikirleri aksettirir, bazen şu veya bu halk topluluğunda sık sık rastlanan darb-ı meselleri ihtiva eder."³⁴⁸ demektedir.

Tasavvufun ortaya çıkışı sırasında amelî ve ahlâkî yönü ağır basmakta olduğu ve yabancı kültürlerden etkilenme en azından tasavvuf muhitlerinde henüz ciddi olarak hissedilmediği için tasavvuf düşüncesinin ilk dönemlerinde Nûr-u Muhammedî, Hakikat-ı Muhammediyye ve feyz nazariyesi gibi kavramlar üzerinde durulmamıştır. Ancak Mutasavvuflara ait yukarıda naklettiğimiz bütün bu düşünceler tarih boyunca tasavvuf anlayışını ciddi olarak etkilemiş, şekillendirmiş ve hâlâ da etkilemeye devam etmektedir.

Aslında birbirleriyle belli bir ilişkiye giren medeniyetlerin birbirlerini etkilememesi diye bir şey tam olarak söz konusu olamaz ve olmamalıdır. Tüm insanlığın ortak mirası sayılan bilimsel ve fikrî birikimden tüm toplumların faydalanması ve bu birikimi kullanması gerekir. Ancak bizim burada hatalı gördüğümüz husus diğer medeniyetlerden gelen farklı düşüncelerin, toplumda kabul görek yerleşmesi için âyet ve hadislerin bunları destekleyici bir şekilde kullanılmasıdır.

2.2.2. Mü'minin Akıllı, Zeki Ve Uyanık Olduğunu Bildiren Hadisler

Ebu'l-Kasım Yahya b. Ali el-Ezni, İki oğlu, Dedesi Ali b. el-Huseyn Kâdi Âzine, Hasan b. Ahmed b. İbrahim b. Feyl, İki oğlu, Ebu Talib el-Herevî, Ömer b. Harun el-Belhî, İbn Luhey'a, Ukayl b. Halid, Yakub b. Utbe ve Ebû Hureyre'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "*Mü'min zorluğu, sıkıntıyı kolaylıkla yenen, akıllı, zeki ve uyanıktır.*" buyurmuştur.³⁴⁹

Hadisin ravilerinden Ömer b. Harun hakkında Ahmed b. Hanbel: "Ömer b. Harun'dan çok hadis öğrendim ancak hiçbirini nakletmedim.", Yahya b. Maîn: "Hiçbir kıymeti yoktur, yalancısıdır" ve Ebû Sai'd el-Eşca' "Hadisleri zayıftır"³⁵⁰ dedikleri için bu hadis zayıftır.

Benzer bir hadisi Deylemî ve Hakim Tirmîzî, Enes b. Mâlik'ten: "*Mü'min akıllı, zeki, uyanık, istikrarlı, sağlam duran, acele etmeyen, âlim, helal ve harama dikkat edendir. Münâfik ise; iğneleyici, alaycı sözler söyleyen, kırıp parçalayan, istikrarlı*

³⁴⁸ Okiç, M. Tayyib, *Tefsir ve Hadis Usûlunu Bazı Meseleleri*, s. 239.

³⁴⁹ Kudât, *Müsnedü's-Şihab*, I, 107.

³⁵⁰ Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, VI, 140.

durmayıp şüphe eden, geceleyin karanlıkta ne topladığını bilmeyen oduncu gibi nereden kazanıp nereye harcadığını bilmeyen haram yiyendir.”³⁵¹ şeklinde nakletmişlerdir.

Bu hadisle ilgili olarak İbn Hacer: “Bu hadisi Deylemî, Enes b. Malik yoluyla zayıf bir senedle nakletmiştir.”³⁵² dediği için bu hadis de güvenilir değildir.

2.2.3. Tevekkülün Akletmeden Sonra Olması Gerektiğini Anlatan Hadis

Atâ b. Rebah, el-Vudayn b. Atâ, Mahfûz b. Alkame ve İbn Âbid'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Tevekkül akıldan, akli kullanmadan sonradır.*” buyurmuştur. Hadis kaynaklarında rastlayamadığımız bu rivâyet için Bağdâdî: “Bu hadis mürseldir.”³⁵³ demiştir.

2.2.4. Öğretmen ve Hikâyecilerle İstişareyi Yasaklayan Hadis

Yahya b. Eyyub, Ubeydullah b. Zuhr, Ali b. Yezid b. El-Kasım, Ebi İmame'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Hikâyeci ve öğretmenlerle istişare etmeyin. Çünkü Allah Teâlâ onların akıllarını ve kazandıklarından da bereketi çekip almıştır.*” buyurmuştur.

Suyûtî bu hadisle ilgili olarak: “Gulam Halil hadis uyduran bir kişidir. Ondan rivâyet eden kişi ise bilinmiyor.” İbn Hibban, Ubeydullah b. Zuhr hakkında: “O güvenilir ravilerin adını kullanarak uydurma hadisler rivâyet eder. Ali b. Yezid'den hadis rivâyet ettiğinde kıyamet kopmuş demektir. Bir hadisi isnadında Ubeydullah b. Zuhr, Ali b. Yezid, Kasım Ebû Abdurrahman birleştikleri vakit bu haber ancak onların uydurmaları olur.” demiştir. Zehebî ise *Mizanu'l-İtidal*'de: ‘Ubeydullah b. Zuhr hakkında, bundan dört Sünen sahibi ve Ahmed b. Hanbel Müsnedinde hadis nakletmiştir’ demektedir. Bu hadisi başka bir senedle İbn Neccar *Tarihinde* nakletmiş ve: ‘Bu hadis Münkerdir’ demiştir.”³⁵⁴

İbn Arrâk da bu hadisle ilgili olarak Suyûtî'nin görüşlerine katılmıştır. İbn Arrâk, bu hadisin es-Salsal b. ed-Delhemis'ten “*Hacamat yapanlar da*” ziyadesiyle de

³⁵¹ Hakîm *et-Tirmîzî, Nevâdir*, IV, 26; Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 175.

³⁵² İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, X, 530.

³⁵³ İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, I, 441; Deylemî, a.g.e., II, 77.

³⁵⁴ Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnâa*, I, 182-183; Krş. Zehebî, *Mizânu'l-İtidal*, I, 312.

nakledildiğini fakat bu rivâyetin isnadındaki Muhammed b. Dav'ın yalancı ve fasık biri olduğunu belirtmektedir.³⁵⁵

İbnu'l-Cevzî, bu hadisi Velid b. Müslim b. Muaz b. Rufâa, Ali b. Yezid, Kasım, Ebû Umâme kanalıyla naklederek uydurma olduğunu belirtmiştir.³⁵⁶ Ayrıca Telhis'te bu hadisi senedsiz olarak nakletmiş ve ravilerden Gulam Halil ile Muhammed b. Dav'ın yalancı olduklarını belirtmiştir.³⁵⁷

Şevkânî ve Deylemî aynı hadisi eserlerinde senedsiz olarak nakletmişler; Şevkânî, hadisin uydurma olduğunu belirtmiştir.³⁵⁸

Aynı hadis Muhammed b. Abdulhakim, İbn Verâ, Said b. Ebî Meryem, Yahya b. Eyyub, İbn Zuhr, Ali b. Yezid, Kâsım, Ebû Umâme yoluyla nakledilmiş ve Cûrekânî'nin "Bu hadis bâtıldır" dediği kaydedilmiştir.³⁵⁹

Hadisin ravilerinden ve asıl adı Ahmed b. Muhammed el-Bâhilî olan Gulam Halil ölümüne bütün Bağdad halkının yas tuttuğu büyük bir zahitti. Rivâyet ettiği hadisleri nereden aldığı kendisine sorulduğu zaman, "Halkın kalbini yumuşatmak için bunları biz uydurduk" diye cevap vermişti.³⁶⁰

İncelemekte olduğumuz bu hadis ravilerden özellikle Ubeydullah b. Zuhr ve Ali b. Yezid üzerinde odaklanmaktadır.

Bu ravilerden Ubeydullah b. Zuhr hakkında Harb b. İsmail: "Onu Ahmed b. Hanbel'e sordum. Zayıf olduğunu söyledi." dedi. İbn Maîn: "Benim yanımda onun bütün hadisleri zayıftır, o hiçbir şey değildir." İbnu'l-Medînî: "Münkerü'l-hadis'tir." İbn Salih: "Sikadır," Ebu Zur'a: "Onda problem yoktur, saduktur." Hâkim: "Hadisleri gevşektir." Nesâî: "Onda problem yok." Hâtıb: "Salih bir kişidir, hadisinde çok güvenilir değildir." demişlerdir.

İbn Hacer, Tirmizi *İlelu'l-Buhari'de* ondan hadis nakletti ve onu sika kabul etmiştir. İclî, "Hadisleri yazılabilir.", Dârekutnî: "Zayıftır.", İbn Hibban: "Sika râvîleri kullanarak uydurmalar rivâyet eder. Ali b. Yezid'den rivâyette bulunduğu kıyamet kopar. Bir haberin isnadında Ubeydullah b. Zuhr, Ali b. Yezid ve Kâsım Ebû Abdurrahman birleştiklerinde bu haberin metni kesinlikle onların uydurmalarıdır." Bu

³⁵⁵ İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şeria*, I, 254.

³⁵⁶ İbnu'l-Cevzî, *Mevdûat*, I, 161.

³⁵⁷ İbnu'l-Cevzî, *Telhîsu Kitâbi'l-Mevdûat*, I, 59.

³⁵⁸ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, I, 274.; Deylemî, *el-Firdevs*, V, 40.

³⁵⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, I, 326; Makdisî, *Ehâdisu'l-Muhtar*, I, 81; I, 124.

³⁶⁰ Kandemir, *Mevzû Hadisler*, s. 56.

üç kişi içinde itham edilen Ali b. Yezid'dir. Diğer ikisi hata yapsalar da aslen iyidirler. Buhari İbn Zühr'un Ali b. Yezid'den rivâyetini nakletmemiştir.³⁶¹ demektedirler.

Kaydetmiş olduğumuz isnadlarda da görüldüğü gibi Ubeydullah b. Zühr, Ali b. Yezid ve Kasım İbn Hacer, Suyûtî, Zehebî ve Makdisî'nin nakillerinde ortak ravilerdir. Diğer ravilerden bazıları da diğer âlimler tarafından eleştirilmiştir.

Ali b. Yezid hakkında ise Yahya b. Maîn ve Ebu Hâtim: "Ali b. Yezid'in Kâsım ve Ebû Umâme'den nakillerinin hepsi çok zayıftır.", Yakub ve Ebû Nuaym : "Hadis uydurandır ve reddedilen rivâyetleri çoktur.", Ebu Zur'a er-Râzî: "Sağlam değildir." Buhari: "Hadisleri reddedilen, zayıf bir ravidir.", Es-Sâcî: "İlim ehli bu kişinin zayıflığı hakkında ittifak etmiştir."³⁶² şeklinde görüş bildirmişlerdir. Muhammed b. Dav' b. es-Salsal'ın "Babasından rivâyette bulunurdu. İbn Hibban: "Babasından münker hadisler naklettiği"³⁶³ belirtmiştir. Bu görüşlerden de anlaşıldığı gibi bu hadisin herhangi bir güvenilirliği yoktur ve anlam olarak da tutarlı değildir.

2.2.5. Yüce Allah'ın Kaza ve Kaderini Uygulamak İsteyince Akıllı Kişilerin Akıllarını Aldığını Bildiren Hadis

Muhammed b. Muhammed el-Basrî, Ebû Ravk el-Huzânî, Fadl b. Abbas, er-Riyâsî, Esmâî, Ebû Amr b. Alâ, Mücahid, İbn Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "Allah kaza ve kaderini uygulamak isteyince akılluların akıllarını alır."³⁶⁴ buyurmuştur.

Bu hadisin râvîleri arasında yer alan Muhammed b. Muhammed b. Sa'îd el-Mueddeb, meçhul ve münker hadisler nakleden biri olarak kabul edilmektedir.³⁶⁵ Bu ravi Kudâî'nin isnadında da bulunmaktadır.³⁶⁶

Bu hadis ile ilgili olarak Aclûnî, şu bilgileri nakletmektedir: "Deylemî bu hadisi *Musnedu'l-Firdevs*'te Enes ve Ali'den 'Allah emri yerine gelince onlara akıllarını geri verir ve pişmanlık ortaya çıkar' ziyadesiyle nakletmiştir. *Durer*'de ise Deylemî ve Hatib zayıf isnadla nakletmiştir. Sehavî, *el-Mekâsıd*'da, Ebu Nuaym, *Tarihi İsbehan*'da

³⁶¹ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, IV, 11-12.

³⁶² İbn Hacer, a.g.e., IV, 237-238.

³⁶³ İbnu'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duâfa ve'l-Metrûkîn*, III, 72.

³⁶⁴ Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, I, 80,81; Sehavî, *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, I, 753.

³⁶⁵ İbn Hacer, *Lisanu'l-Mizan* V, 366; Zehebî, *Mizanu'l-İtidal*, VI, 325.

³⁶⁶ Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, II, 301.

ve aynı senedle Deylemî *Müsned*'inde İbn Abbas'tan merfû olarak nakletmiştir. Hatib ve diğerlerinin senesinde yalancı ve hadis uyduran Lâhık b. Hüseyin bulunmaktadır.³⁶⁷

Lâhık b. Hüseyin hakkında İbnü'l-Cevzî, Ebu Said el-İdris'in "Yalancıdır, güvenilir ravilerin adını kullanarak hadis uydururdu." sözünü nakletmektedir.³⁶⁸

Zerkeşî ise ravilerden Muhammed b. Müslim et-Taifî'nin zayıf olduğu belirtmektedir.³⁶⁹

Derviş el-Hût, bu hadisi eserinde senedsiz olarak naklettikten sonra ravilerden Sa'd b. Süleyman b. Harb'in metruk olduğunu kaydetmiştir.³⁷⁰ Deylemî ise aynı hadisi eserinde senedsiz olarak nakletmiştir.³⁷¹ Bu bilgilerden de anlaşıldığı gibi bu hadis problemlidir.

Zerkeşî'nin Ebû Hureyre'den naklettiğine göre Hz. Peygamber: "Allah Teâlâ bir emrini, işini yerine getirmek istediği zaman akıllı kişinin aklını alır." ³⁷² buyurmuştur.

Bu hadis ile ilgili olarak Aclûnî: "Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnûa*'da bu hadisi Ebu Nuaym'ın *Târîhu İsbehan*'da, Hatib el-Bağdâdî'nin *Târîhu Bağdad*'ta Lâhık b. Hüseyin el-Makdîsî hakkında bilgi verirken İbn Abbas'tan naklettiklerini kaydetmektedir." Hatib: "Lâhık yalancıdır ve güvenilir ravilerin adını kullanarak hadis uydurur, kendilerinden hadis işitmediği kişilerin mürsellerine sened uydurur." demektedir.

Bu hadisin başka tarikleri de vardır. Deylemî, Muhammed b. Müslim et-Taifî yoluyla nakletmiş ve zayıf olduğunu söylemiştir.³⁷³ Bu hadis sened açısından zayıf olduğu gibi, içerik olarak da tutarlı değildir.

2.2.6. İnsanlara, Akılları Oranında Konuşmak ve Davranmakla İlgili Hadisler

Bu konuda birbiriyle yakın anlamlar içeren birkaç tane farklı rivâyet bulunmaktadır. Biz bu rivâyetleri sırasıyla inceleyeceğiz.

1. İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: "İnsanlara, akılları oranında konuşmakla emrolundum." buyurmuştur.

³⁶⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 81-82

³⁶⁸ İbnü'l-Cevzî, *Kitâbu'd-Duâfâi ve'l-Metrûkîn*, III, 28

³⁶⁹ Zerkeşî, *et-Tezkira fi'l Ehâdisi'l-Müştehirâ*, I, 118.

³⁷⁰ Derviş el-Hût, *Esnal-Metâlib*, I, 38.

³⁷¹ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 250.

³⁷² Zerkeşî, *et-Tezkira fi'l Ehâdisi'l-Müştehirâ*, n. 25; Aclûnî, a.g.e., I, 81.

³⁷³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 273.

Deylemî, bu hadisi Ebu Abdurrahman es-Sulemî yoluyla naklettikten sonra: “Senedi zayıftır. Şeyhimiz, bu hadisi Hasan b. Süfyan’ın Müsned’inde İbn Abbas kanalıyla naklederek senedi cidden zayıftır”³⁷⁴ demiştir demektedir.

Buhârî, Sahih’inde Hz. Ali’den mevkuf olarak: “*İnsanlara anlayacakları şekilde konuşun. Onların Allah ve Rasulunu yalanlamalarını ister misiniz*”³⁷⁵ şeklinde nakletmiş, bir benzerini de Müslim, eserinde İbn Mes’ud’dan “*Sen bir topluma akıllarının kavrayamayacağı bir hadisi anlatma, anlattırsan bu onlar için fitne olur*”³⁷⁶ şeklinde nakletmişlerdir.

Beyhakî eserinde “*İnsanlara Rablerinden bahsettiğinizde onlara akıllarının anlayamayacağı ve kendilerine zor gelen bir şeyi anlatmayın*” şeklinde nakletmektedir.³⁷⁷

Deylemî, aynı hadisi biraz farklı bir İbn Abbas’tan merfû olarak “*Ey İbn Abbas, topluma akıllarının kaldıramayacağı bir hadisi söyleme*”³⁷⁸ şeklinde senedsiz olarak nakletmiştir. Münâvî ise hadisin bu tarikiyle olarak: “Senedi gerçekten zayıftır, ancak mevzû değildir.”³⁷⁹ demektedir.

Ukaylî, bu hadisi; Ubeyd b. Muhammed el-Keşvûrî, Muhammed b. Yahya b. Cemil, Bekir b. Eş-Şerud, Yahya b. Malik b. Enes el-Esbaî, Babası, Zührî, Said b. Müseyyeb tarikiyle Hz. Peygamber’in: “*Biz Nebîler topluluğu insanlara akılları oranında konuşmakla emrolunduk*”³⁸⁰ şekilde buyurduğunu naklettikten sonra hadisin ravilerinden Yahya b. Malik b. Enes el-Esbaî’nin babasından kabul edilmeyen rivâyetlerde bulunduğunu belirtmiştir.³⁸¹ İbn Hacer’de Ukaylî ile aynı görüşleri paylaşmaktadır.³⁸² Zerkeşî ise hadisin bu şeklini naklettikten sonra isnadında tanınmayan ravilerin olduğunu ve güvenilir olmadığını ifade etmiştir.³⁸³ Bu hadisi İrakî,³⁸⁴ Sehavî,³⁸⁵ ve Âmirî’de³⁸⁶ isnadsız olarak nakletmişlerdir.

³⁷⁴ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 398.

³⁷⁵ Buhârî, *İlim*, 49.

³⁷⁶ Müslim, *Mukaddime*, 3.

³⁷⁷ Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, II, 281.

³⁷⁸ Deylemî, a.g.e., V, 359.

³⁷⁹ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, III, 378.

³⁸⁰ Ukaylî, *ed-Duâfâ*, IV, 425; Krş. Zerkeşî, *et-Tezkira fi’l Ehâdîsi’l-Müştehra*, I, 107; Âmirî, *Ceddu’l-Hasfs*, I, 200.

³⁸¹ Ukaylî, a.g.e., IV, 425.

³⁸² İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, VI, 274.

³⁸³ Zerkeşî, a.g.e., I, 107.

³⁸⁴ İrakî, *el-Muğni an Hamli’l-Esfar*, I, 62.

³⁸⁵ Sehavî, *el-Mekâsıdu’l-Hasene*, I, 757,

³⁸⁶ Âmirî, a.g.e., I, 200.

Bu hadis ile ilgili olarak Aclûnî³⁸⁷ ve Şevkânî³⁸⁸ eserlerinde yukarıda naklettiğimiz bilgileri zikrederek bu hadisin zayıf olduğunu ifade etmişlerdir.³⁸⁹

2. Ali b. Abdullah es-Sanânî b. Mübarek, Zeyd b. Mübarek, Zeyd b. Habba, Abdurrahman b. Sâbit b. Sevban, Osman b. Dâvud, Dahhak b. Mezâhim, İbn Abbas'tan nakledildiğine göre “*İnsanlar, Ey Allah'ın Rasulu senden duyduğumuz bütün sözleri, hadisleri insanlara konuşmuyoruz, anlatmıyoruz.*” dediler. Hz. Peygamber: “*Evet, bir topluma bir şeyler konuşursunuz da onu akılları kavramaz da bu durum bazıları için fitne olur.*” dedi. Osman b. Dâvud meçhuldur. Hadisine tabi olunmaz, bundan başka hadisi bilinmiyor.³⁹⁰ Bu hadisi Zehebî³⁹¹, İbn Hacer³⁹² ve İbnü'l-Cevzî'de³⁹³ eserlerinde nakletmişlerdir. Hepsinin ortak ravisi Osman b. Davut'tur.

İbn Hacer Osman b. Dâvud el-Havlânî hakkında: “Dahhâk'tan rivâyette bulunmuştur. Kim olduğu bilinmiyor. Haberi münkerdir. Ukayli: “Ona tâbi olunmaz, hadis nakletmede meçhuldur, hadisine itibar edilmez. Sadece yukarıdaki hadisle bilinir.”³⁹⁴ demektedir. Bu bilgilerden dolayı bu hadis güvenilir değildir.

3. Kasım b. Zekeriya, İbrahim b. Râşid el-Ademî, Elsem b. Meymûn, İsa b. Meymûn, Muhammed b. Ka'b, İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Kölelerinizi akılları oranında cezalandırın.*” buyurmuştur.³⁹⁵ Deylemî ise bu hadisi eserinde senedsiz olarak nakletmiştir.³⁹⁶

Kayserânî eserinde ravilerden İsa b. Meymun'nun hadisleri terk edilen bir ravi olduğunu kaydetmektedir.³⁹⁷ Bu hadisin farklı senedlerinin ortak ravisi İsa b. Meymun'dur. İsa hakkında İbn Main: “Problem yoktur”, Ebû Hatim: “Sikadır”, Ebû Dâvud: “Sikadır, ancak onlar kader hakkında rivâyetlerde bulunurlardı. Diğer konularda sikadırlar.”, İbnü Dâye: “Kader hakkında rivâyetlerde bulunur. O gördüğüm ravilerin en tuhafıdır.”, Yakub b. Süfyan: “Hadisi bir şey değildir.”, ve İbn Hibban: “Sika râvîlerden uydurmalarına benzer şeyler naklelerdi.” demektedir.³⁹⁸ İsa hakkında hem olumlu hemde

³⁸⁷ Krş. Aclûnî, *Keşfu'l-Hafa*, I, 224-226.

³⁸⁸ Krş. Şevkânî, *el-Fevaidu'l-Mec'mua*, I, 164-165.

³⁸⁹ Şevkânî, a.g.e., I, 164-165.

³⁹⁰ Ukayli, a.g.e., III, 201.

³⁹¹ Zehebî, *Mizânü'l-İtidal*, V, 232.

³⁹² İbn Hacer, a.g.e., IV, 140.

³⁹³ İbnü'l-Cevzî, *el-İlelu'l-Mütenahiye*, I, 130.

³⁹⁴ İbn Hacer, a.g.e., IV, 163.

³⁹⁵ İbn Adiy, *el-Kâmil*, V, 24.

³⁹⁶ Deylemî, *el-Firdevs*, III, 14.

³⁹⁷ Kayserânî, *Kitâbu Ma'rifeti't-Tezkira*, III, 1573.

³⁹⁸ İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzib*, IV, 445-446.

olumsuz görüşler bulunmakla birlikte bir ravinin değerlendirilmesi konusunda olumsuz görüşler, eleştiriler temel alındığı için bu hadis de problemlidir.

4. Deylemî'nin Cabir b. Abdullah'tan senedsiz olarak naklettiğine göre Hz. Peygamber: “Övünmek için söylemiyorum ama insanların en şerefli, en kıymetlisi benim. Ey insanlar! Kim bize gelirse biz de ona gelir gideriz. Kim bize ikramda bulunur, cömert davranırsa, biz de ikramda bulunur, cömert davranırız. Kim bizimle mektuplaşırsa, biz de onunla mektuplaşırız. Kim bizim cenazemize katılırsa, biz de onun cenazesine katılırız. Kim bizim hakkımıza riâyet ederse, biz de onların haklarına riâyet ederiz. Ey insanlar insanlarınla saygıları (asaletleri) ölçüsünce oturun. Dinleri (dine bağlılıkları) ölçüsünce insanlarla beraber olun. İnsanların kişilikleri oranında evlerinde misafir olun ve akılları ölçüsünce insanlarla ilgilenin.”³⁹⁹ buyurmuştur.

Biz bu hadisin başka bir kaynağını ve herhangi bir senedini bulamadık.

2.2.7. Akli Olmayanın Dininin de Olmadığını Bildiren Hadisler

1. Muhammed b. Selim, Hüseyin b. Bistâm el-Kûfî, Bişr b. Galib el-Esedî, Zührî, Mecma' b. Fulan b. Cariye, Amcası Mecma' b. Cariye'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Hayâ imandan bir bölümdür. Hayası olmayanda iman yoktur. Hayır tamamen ancak akılla anlaşılır. Akli olmayanın dini yoktur.”⁴⁰⁰ buyurmuştur.

İbn Hacer ravilerden Beşir b. Gâlib el-Esedî'nin meçhul olduğunu kaydetmiştir.⁴⁰¹

2. Hasan b. Cerir es-Sûrî, Ebu'l-Cemâhir, İsmail b. Ayyâş, Abdulaziz b. Ubeydullah, Mücâhid ve İbn Abbas'tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Üç kişiden kalem, sorumluluk kaldırılmıştır. Uyanana kadar uyuyandan, İyileşene kadar deliden ve akledene, akıl baliğ olana kadar çocuktan.” buyurmuştur.⁴⁰²

Senedde bulunan ravilerden Abdulaziz b. Ubeydullah b. Hamza hakkında Ukaylî: “Zayıftır”,⁴⁰³ Ahmed b. Hanbel: “Hadisleri zayıf ve münkerdir.” ve Ebû Zur'a: “Hadisleri problemlidir ve yalancıdır.”⁴⁰⁴ demiştir.

³⁹⁹ Deylemî, a.g.e., I, 45.

⁴⁰⁰ İbn Ebi'd-Dünya, *Mekârimu'l-Ahlak*, I, 44.

⁴⁰¹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, II, 28.

⁴⁰² Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebir*, XI, 89.

⁴⁰³ Ukaylî, *ed-Duafâ*, III, 21.

⁴⁰⁴ Ebû Hâtim er-Râzî, *el-Cerh ve't-Tadil*, V, 387.

Taberânî aynı hadisi aynı senedle Mu‘cemu’l-Evsat’ta naklederek bu şekliyle bu hadisi İbn Abbas’tan sadece Ebu’l-Cemâhir’in naklettiğini yani teferrüd ettiğini belirtmiştir.⁴⁰⁵

Her iki hadiste râvîleri yönüyle tenkid edilmiş olduğundan zayıftır.

2.2.8. Akıl, Günah ve İbadet İlişisini Açıklayan Hadisler

1. “*Kim bir günah işlerse akli ondan ayrılır ve bir daha ebediyen ona dönmez.*”⁴⁰⁶

Subkî ve İrakî bu rivâyeti *İhyâ*’da isnadını bulamadığı hadisler arasında saymışlardır.⁴⁰⁷ Kişinin bir günah işlemesiyle aklının kendisinden ayrılıp bir daha ebediyen ona dönmemesi Kur’ân’a, Sünnete ve vâkıâya ters bir durum olduğu için bu rivâyetin herhangi bir aslının olması mümkün değildir.

2. Abdulvehhab b. el-Mübârek, Muhammed el-Muzaffer, el-Âtikî, Yusuf b. Ahmed, Muhammed b. Amr el-Hâfız, İdrîs b. Abdulkerim, İshak b. Hısân, Süleyman b. Müslim Ebu’l-Mu‘lî el-Huzâî, Süleyman et-Teymî, Nafi ve Ömer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Mühür Arşta asılıdır. Haramlar çiğnendiği, Rabbe karşı gelinerek günah işlendiğinde Allah Teâlâ mühürü gönderir ve o kişinin kalbini mühürler. Bundan sonra o kalp hiçbir şey akletmez,*”⁴⁰⁸ buyurmuştur.

Kayserânî, bu hadisi Süleyman b. Müslim el-Hişab, Süleyman et-Teymî, Nafi, İbn Ömer’den naklederek: “Bu haber münkerdir. Süleyman b. Müslim el-Hişab meçhul birine benziyor. Eski âlimlerden herhangi birinin onun hakkında bir şey söylediğini görmedim. Hadisine uyulmaz” demektedir.⁴⁰⁹

3. “*Kişi akletmediği müddetçe namazı kabul olmaz.*”⁴¹⁰ İrakî, bu hadisi naklettikten sonra: “Bu hadisi merfû olarak bulamadım demiştir.”⁴¹¹ Subkî de bu rivâyeti aslı olmayan hadisler içinde ele almıştır.⁴¹²

⁴⁰⁵ Taberânî, *el-Mu‘cemu’l-Evsat*, III, 361.

⁴⁰⁶ Gazâlî, *İhyâ*, III, 113.

⁴⁰⁷ Subkî, *el-Ehadisu’l-Leti fi’l-İhyâ*, VI, 331, İrakî, *el-Muğni an Hamli’l-Esfar*, II, 711.

⁴⁰⁸ İbnu’l-Cevzî, *el-İlelu’l-Müitenâhiye*, II, 775; Deylemî, *el-Firdevs*, II, 463.

⁴⁰⁹ Kayserânî, *Kitâbu Ma‘rifeti’t-Tezkira*, III, 1519; Deylemî, a.g.e., II, 463.

⁴¹⁰ Gazâlî, *İhyâ*, I, 159.

⁴¹¹ İrakî, *el-Muğni an Hamli’l-Esfar*, I, 116.

⁴¹² Subkî, *el-Ehadisu’l-Leti fi’l-İhyâ*, VI, 94.

2.2.9. Hz. Peygamberin Aklının Artması İçin Dua Ettiğini Bildiren Hadisler

1. Ebu'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Ali el-Hâkim el-Esferâyânî, Ebû Muhammed Hasan b. Muhammed, Ebû Ahmed Abdullah b. Kurayş, İbnu'l-Yemân, Ömer b. Yezid, Ziyad b. Alâka ve Cerir'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Allah’ım işitmemi, görmemi ve aklımı dünyadan faydalandır.” şeklinde dua ederdi. Beyhakî, bu hadisin isnadının zayıf olduğunu belirtmiştir.⁴¹³

2. Ebû Ali Hasan b. Ahmed b. İbrahim b. Şâzân el-Bağdâdî, Abdullah b. Ca‘fer, Yâkub b. Süfyan, Osman (İbnu'l-Heys), Ebu'l-Mikdam Hişam b. Ziyad, Hişam b. Urve, babası ve Âişe'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber yatağa girdiği zaman: “Allah’ım işitmemi, görmemi ve aklımı artır, onu benden varis yap, düşmanlarıma karşı bana yardım et ve intikamını (misliyle mukabeleyi) bana göster. Allah’ım borç altında kalmaktan ve açlıktan sana sığınırım ki bunların sıkıntısı ne kötüdür der ve sonra yatardı.”⁴¹⁴

Hadisin isnadında bulunan Ebu'l-Mikdam eleştirildiği⁴¹⁵ ve zayıf bir râvî olarak nitelendirildiği⁴¹⁶ için bu hadis zayıftır.

2.2.10. Akılla Rızıklanan Kişinin Kurtuluşa Erdiğini Bildiren Hadisler

1. Abdullah, Safvân b. İsâ, İsmail el-Mekkî, Kâsım b. Ebî Bezza'dan nakledildiğine göre Kuşeyr kabilesinden Ferut b. Hubeyra denilen bir adam Rasulullah'a geldi ve “Bizim Allah’ın yanında kendisine taptığımız kadın ve erkek rablerimiz vardı. Biz onlara dua ediyor onlar icabet etmiyorlar, istekte bulunuyor onlar vermiyorlardı. Sana geldik ve Allah seninle bizi hidâyete erdirdi.” dedi. Rasulullah : “Kim akılla rızıklandırılırsa muhakkak ki kurtuluşa ermiştir” dedi. Adam: “Ey Allah’ın Rasulu! Bana giydiğin elbiselerden iki tane ver.” dedi. Rasulullah ona elbiseleri giydirdi. Arafat'taki bekleme yerinde Rasulullah bana “Önceki sözlerini tekrar et.” dedi. Ben de tekrarladım. Bunun üzerine Rasulullah: “Kim akılla rızıklandırılırsa

⁴¹³ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 170; Ali el-Muttakî, *Kenzu'l-Ummal*, II, 329.

⁴¹⁴ Beyhaki, a.g.e., IV, 170.

⁴¹⁵ Buhârî, *et-Târîhu's-Sağîr*, II, 180.

⁴¹⁶ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, II, 179.

muḥakkak ki kurtuluşa ermiştir.” dedi. İbn Ebi’ d-Dünyâ’nın naklettiği bu rivâyet için Taberânî senedinde bilinmeyen bir râvî olduğunu söylemiştir.⁴¹⁷

Hadisin senedinde bulunan İsmail el-Mekkî’yi İbn Mübârek zayıf saymış, Yahya b. Kattan ondan hadis nakletmemiş, İbn Main ise “O hiçbir şey değildir” demiştir.⁴¹⁸

Heysemî: “Senedinde ismi bilinmeyen bir ravi var, diğerleri sikadır.”⁴¹⁹ demektedir. Aynı hadisi Beyhakî *Şuabu’l-İman*’da⁴²⁰ Gurra b. Hubeyra’dan naklettikten sonra “İsnadında meçhul bir ravi olan Saîd b. Gusayd var.” demiştir.⁴²¹ 2. “Akilla rızıklandırılan kişi kurtuluşa ermiştir.”⁴²² Buhârî *Tarihinde*⁴²³, Taberânî *Kebîr*’de⁴²⁴, Gurra b. Hubeyra’dan naklettiler. Heysemi bu hadisin senedinde bir tane meçhul ravi var, diğerleri sikadır.⁴²⁵ Beyhaki, *Şuabu’l-İman*’da⁴²⁶ Gurra b. Hubeyra’dan naklettikten sonra: “Senedinde meçhul olan Said b. Gusayd var.” demektedir.⁴²⁷ Bundan dolayı hadisin bu şekli de problemlidir.

2.2.11. Akıllı Kişinin Nasıl Davranması Gerektiğini Bildiren Hadis

Hasan b. Süfyan eş-Şeybânî, Hasan b. Abdullah el-Kattân, İbn Kuteybe, İbrahim b. Hişam b. Yahya b. Yahya b. El-Ğassânî, Babası, Dedesi, Ebû İdris el-Havlânî, Ebû Zer’den nakledildiğine göre *Ebû Zer*: “*Ey Allah’ın Rasulu! Hz. İbrahim’in sahifesinde ne var?*” diye sorunca *Rasulullah*: “*Hepsi ibret verici örneklerdi. Allah Teâlâ: “Ey baskıcı, belalı ve mağrur hükümdar, ben seni üst üste dünya malı toplaman için göndermedim, ben seni mazlumlara beddua ettirmemek için gönderdim. Çünkü ben, o mazlum kâfir de olsa onun duasını geri çevirmem. Akıllı kişinin aklına mağlub olmaması gerekir. Akıllı kişinin bir saatinde Rabbine yöneldiği, bir saatinde kendini hesaba çektiği, bir saatinde Allah’ın yaratmasını düşündüğü, bir saatinde de yiyecek ve içeceği için gayret sarfettiği saatlerinin olması gerekir. Ayrıca akıllı kişinin ancak üç*

⁴¹⁷ İbn Ebi’ d-Dünyâ, *Kitabu’l-Akl*, s. 29; Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XIX, 33; Heysemî, *Mecmeu’z-Zevâid*, IX, 400, 401; Şeybânî, *el-Âhad ve’l-Mesani*, III, 158; Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, IV, 159.

⁴¹⁸ İbn Hibban, *el-Mecrûhîn*, I, 120.

⁴¹⁹ Heysemî, *Mevâridü’z-Zam’an*, I, 52,53; Hâsibî, *el-Beyan ve’t-Ta’rif*, I, 124

⁴²⁰ Krş. Beyhakî, a.g.e., IV, 159.

⁴²¹ Hâsibî, a.g.e., II, 127

⁴²² Aclunî, *Keşfu’l-Hafa*, I, 78.

⁴²³ Krş. Buhârî, *et-Târîhu’l-Kebîr*, VII, 181.

⁴²⁴ Krş. Taberânî, a.g.e., XIX, 33.

⁴²⁵ Hâsibî, a.g.e., I, 124.

⁴²⁶ Krş. Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, IV, 159.

⁴²⁷ Hâsibî, a.g.e., II, 127

şey için harekete geçmesi gerekir. Bunlar ahiret için azıklanma, rızkını arama ve haram olmayan zevklerdir. Ayrıca akıllı kişinin kendi zamanını anlaması, kendi durumunu bilmesi ve diline sahip olması gerekir." buyurdu.⁴²⁸

Hadisin ravilerinden İbrahim b. Hişam hakkında İbnu'l-Cevzî ve Ebû Zur'a "yalancıdır", Ebû Hâtim: "Hadislerinin nakledilmemesi gerekir.", Ebû Tahir el-Makdîsî: "Zayıf" ve Zehebî: "Terk edilmiştir"⁴²⁹ demişlerdir.

2.2.12. Akıl-Tedbir İlişisini Açıklayan Hadisler

1. Mutayn, Ali b. El-Münzir, Osman b. Said ez-Ziyat, Muhammed b. Abdullah Ebû Racâ el-Hıbtî, Şu'be, Ebû İshak, *Haris'ten nakledildiğine göre Hz. Ali'ye oğlu Hasan bazı sorular sordu. Hz. Ali: "Rasulullah'ı cahillikten daha şiddetli bir fakirlik, akıldan daha sağlam, güçlü bir mal, günahlardan el çekme gibi vera, tefekkür gibi ibadet yoktur. Bunlar ancak hilmden sonra tamam olur "* derken işittim dedi.⁴³⁰

Bu hadisin ravilerinden Muhammed b. Abdullah Ebû Recâ el-Hıbtî hakkında İbn Hibban: "Şu'be'nin adını kullanarak Şu'be'ye ait olmayan hadisleri naklederdi"⁴³¹ demektedir.

Kudâî aynı hadisi biraz farklı bir senedle tekrar nakletmiştir.⁴³² Ancak bu senedde de eleştirilen ravi Muhammed b. Abdullah Ebû Recâ el-Hıbtî bulunduğu için bu şekli de problemlidir.

2. Taberânî'de aynı konuyla ilgili olarak Hz. Ali'den naklettiği uzun bir hadisin konumuzla ilgili bölümü şu şekildedir: *Hz. Peygamber: "Cahillikten daha şiddetli bir fakirlik, akıldan daha sağlam, güçlü bir mal, şaşkınlıktan daha garip bir yalnızlık, istişareden daha güçlü bir destek, tedbir gibi akıl, günahlardan el çekme gibi vera, tefekkür gibi ibadet, sabır ve haya gibi iman yoktur. Sözün afeti yalan, ilmin afeti unutma, hilmin afeti sefihlik, ibadeti afeti ara vermek, arada bir yapmak, becerikliliğin afeti kendini beğenmek, cesaretin afeti azgınlaşmak-haddi aşmak, cömertliğin afeti başa kakıcı olmak, güzelliğin afeti kendini beğenme, saygınlığın afeti övünmektir. Ey oğlum gördüğün bir kişiyi kesinlikle küçümseme. Eğer o kişi senden hayırlı ise baban, senin gibi ise kardeşin, senden küçük ise oğlun gibi kabul et."* buyurmuştur.

⁴²⁸ İbn Hibban, *Sahih II*, 78; Heysemî, *Mevâridü'z-Zam'an*, I, 52,53; İbn Receb el-Hanbelî, *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, I, 115; Münzirî, *et-Terğib ve't-Terhib*, III, 131

⁴²⁹ İbn Hacer, *Lisânu'l-Mizan*, II, 122.

⁴³⁰ Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, II, 38-39.

⁴³¹ İbn Hacer, a.g.e., V, 221.

⁴³² Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, II, 39.

Ebu'l-Kâsım: “Bu hadisi Şu’be’den Muhammed b. Abdullah Ebû Reca el-Hıbtî’den başkası rivâyet etmedi. Osman b. Saîd ez-Ziyat bu hadisle teferrüd etti ve Ali’den sadece bu isnadla rivâyet etti.” demiştir.⁴³³ Muhammed b. Abdullah Ebû Recâ el-Hıbtî eleştirilen⁴³⁴ bir ravi olduğu için bu şekli de problemlidir.

3. Konuyla ilgili diğer bir rivâyet ise Abdurrahman b. Amr el-Bezzar, Abdulmelik b. Yahya b. Şâzân, Cafer b. Muhammed el-Firyâbî, İbrahim b. Hişam b. Yahya, Babası, Dedesi, Ebû İdris el-Havlânî, Ebu Zer yoluyla gelmektedir. Bu rivâyete göre Hz. Peygamber: “*Ey Ebû Zer! Tedbir gibi akıl günahlardan el çekme gibi vera, güzel ahlak gibi de saygınlık yoktur*” buyurmuştur.⁴³⁵

Ancak bu hadisin senesinde de Ebu Hâtım ve diğerlerinin yalancı dedikleri İbrahim b. Hişam b. Yahya el-Ğassânî⁴³⁶ olduğu için bu rivâyette güvenilir değildir.

4. Konuyla ilgili bir başka rivâyet ise Ahmet b. Enes b. Mâlik ed-Dimeşkî el-Mugrî, İbrahim b. Hişâm b. Yahya el-Ğassânî, Babası, Dedesi, Ebû İdris el-Havlânî tarikiyle nakledildiğine göre Ebu Zer ile Rasulullah arasında şöyle bir diyalog geçmiştir. *Ben: “Ey Allah’ın Rasulu bana tavsiyede bulun” dedim. Rasulullah: ‘Sana Allah’a karşı takvalı olmanı tavsiye ederim. Çünkü o, tabi olanların en fazla dikkat ettikleri konudur.’ dedi. Ben: ‘Ey Allah’ın Rasulu daha fazlasını anlat’ dedim. O: ‘Kur’ân okuman ve Allah’ı zikretmen-hatırlaman- gerekir. Çünkü bu, göklerde ve yerde senin için nurdur.’ dedi. Ben: ‘Ey Allah’ın Rasulu daha fazlasını anlat.’ dedim. O: ‘Hayrı konuşman dışında susman gerekir. Çünkü o, Şeytanı senden kovucu ve din konusunda sana yardımcıdır.’ dedi. Ben: ‘Rasulullah’a daha fazlasını anlat.’ dedim. O: ‘Cihad etmen gerekir. Çünkü o, ümmetimin ruhbanlığıdır.’ dedi. Ben: ‘Rasulullah’a daha fazlasını anlat.’ dedim. O: ‘Miskinleri sev ve onlarla birlikte otur.’ dedi. Ben: ‘Rasulullah’a daha fazlasını anlat dedim.’ O: ‘Senden daha aşağıda olanlara bak, üsttekilere bakma. Çünkü böyle yapman sahip olduğun Allah’ın nimetlerine nankörlük yapmaman için daha uygundur, onlar seninle ilişkilerini kesse bile sen akrabalarını ziyaret et.’ dedi. Ben: ‘Rasulullah’a daha fazlasını anlat.’ dedim. O: ‘Allah konusunda kınayıcının kınamasından korkma.’ dedi. Ben: ‘Rasulullah’a daha fazlasını anlat dedim.’ O: ‘Kendin için sevdiğini-istediğini- başkaları için de sev, iste.’ dedi. Sonra*

⁴³³ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, III, 68–69.

⁴³⁴ Krş. İbn Hacer, *Lisânu’l-Mîzan*, V, 221.

⁴³⁵ Kudât, a.g.e., II, 39.

⁴³⁶ Krş. Kinânî, *Misbâhu’z-Zucâce*, IV, 240.

eliyle göğsüme vurdu ve ‘Ey Ebû Zer! Tedbir gibi akıl, günahlardan el çekme gibi vera ve güzel ahlak gibi de saygınlık yoktur’ dedi.⁴³⁷

Bu hadisin senesinde de Ebu Hâtim ve diğerlerinin yalancı dedikleri İbrahim b. Hişam b. Yahya el-Ğassanî var.⁴³⁸

5. Aynı konuyla ilgili diğer bir rivâyet ise Abdullah b. Muhammed b. Rumh, Abdullah b. Vehb, Mâdî b. Muhammed, Ali b. Süleyman, Kâsım b. Muhammed, Ebû İdris el-Havlânî ve Ebû Zer’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Tedbir gibi akıl günahlardan el çekme gibi vera, güzel ahlak gibi de saygınlık yoktur*” buyurmuştur. Zevâid’de hadisin isnadında bulunan Kasım b. Muhammed el-Mûrî’nin zayıf bir ravi olduğu belirtilmektedir.⁴³⁹

Ayrıca hadisin senesinde zayıf bir ravi olan el-Ma’dî Muhammed el-Ğâfikî el-Mısrî⁴⁴⁰ de bulunmaktadır.

2.2.13. Akıl Yaş İlişkisini Açıklayan Hadisler

1. Ebu’l-Kasım eş-Şehâmî, Osman b. Sa’îd b. Muhammed el-Behîrî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Abdus el-Müzekkî, Muhammed b. Halid b. Yezid, Muhammed b. Ömer b. Amr, Babası, Hâkim b. Abde, Eyyub es-Sahtiyânî, Ebû Galâbe ve İbn Abbas’tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Çocuk yedi yaşına kadar dış çıkarır, on dört yaşında akıl baliğ olur, yirmi bir yaşında boyu tam olur (yirmi bir yaşına kadar boyu uzar), yirmi sekiz yaşında akli tam olur, bundan sonra akli ancak tecrübe ile artar, kırk yaşına geldiğinde Allah Teâlâ onu delilik cüzzam ve ciltteki alacalık gibi tüm hastalıklardan korur. Elli yaşına geldiği zaman Allah onu bol bol rızıklandırır. Altmış yaşına geldiği zaman Allah onu yer ve gök ehline sevdendirir. Yetmiş yaşına geldiği zaman iyiliklerini sabit tutar, kötülüklerini yok eder. Seksen yaşına geldiği zaman ona azab etmekten hayâ eder. Doksan yaşına geldiği zaman Allah’ın yeryüzündeki esiri olur ve kalem onun aleyhine bir harf bile yazmaz.*” buyurmuştur.⁴⁴¹

⁴³⁷ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, II, 157.

⁴³⁸ Krş. Heysemî, *Mevâridü’z-Zam’an*, I, 154.

⁴³⁹ İbn Mâce, *Zühd*, 24.

⁴⁴⁰ Krş. Kinânî, *Misbâhu’z-Zucâce*, IV, 240.

⁴⁴¹ Suyûtî, *el-Leâliu’l-Masnua*, I, 134,135; Aliyyu’l-Kârî, *el-Mevdûat*, I, 179.

Bu hadisin ravilerinden Ebu'l-Kasım eş-Şehâmî hakkında İbn Hacer: “Namazı düzenli olarak kılmadığı için âlimler kendisinden hadis rivâyetini terk etmişlerdir.”⁴⁴² demiştir.

2. Enes b. Malik'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Ümmetimden bir kişi seksen yaşına ulaştığı zaman Allah onun cildini Cehennem'e haram kılar. Doksan yaşına ulaştığında ise yıpranır ve aklını kaybeder. O kişi üzerindeki Allah'ın delili akıldır. Allah onun geçmiş günahlarını bağışlar, aklını kaybettiği halde bu yaşında müslümandır. Çünkü o, daha önce İslam'ı seçtiği için kalbine ma'rifet nurunu koymuş ve kalbini de buna bağlamıştır- esir etmiştir- Ondan faydalanmaya, ürününü almaya devam etmektedir. İyice ihtiyarlayıp Müslümanlığından faydalanmaktan aciz kaldığı, kuvvetini, aklını ve karakterini kaybettiği, günahlara tabi olduğu zaman Allah'ın dünyadaki esri diye isimlendirilir. Çünkü o, zincire bağlı esir gibi imanına bağlıdır. Bir yere gitmeye güç yetiremez, Salih amel işlemekten aciz kalır.-Buna rağmen- o İslam'ın bağıyla bağlıdır. Yüz yaşına ulaştığı zaman ömrünün en zayıf dönemine gelir ve bir çocuk hükmünde olur. Onun günahları yazılmaz. Çünkü o imtihan edildi ve tevhide bağlı kaldı, onda tereddüt edip geri dönmedi ve ona devam etti. Genç iken ona devam etti ve iyi bir genç, iyi bir orta yaşlı oldu. Bu konuda güzel bir şekilde yarıştı ve memnun olunan bir yaşlı oldu. Ömrünün en zayıf dönemine gelince bir çocuk hükmüne döndü. Geçmiş günlerinde yaptığı iyiliklerin karşılığı verildi ve bu ihtiyarlığından dolayı yapmış olduğu kötülükleri silindi.”⁴⁴³

Bir kişinin sadece ömründen dolayı sevap elde etmesi, günahlarının bağışlanması, cehennemden kurtulup cennetlik olması Kur'ân'a, sünnete ve akla ters bir durumdur. Dolayısıyla incelemiş olduğumuz bu iki hadis metin açısından zayıftır.

2.2.14. Aklın Çok Sayıda Yaratıldığını ve İnsanlar Arasında Farklı Ölçülerde Taksim Edildiğini Bildiren Hadisler

1. Tâvus ve İbn Abbas'tan nakledildiğine göre: “Hz. Peygamber bir muhacir ile ensar arasında hüküm vermiş, bazı konuşmalardan sonra Hz. Peygamber: “Kulları arasında akli farklı farklı taksim eden Allah ne yücedir. İki kişinin amelleri, iyilikleri, oruçları, namazları aynı olur fakat akılları bir zerre ile Uhud dağının farkı gibi

⁴⁴² İbn Hacer, *Lisânu'l-Mîzan*, II, 470.

⁴⁴³ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 158.

*farklıdır. Allah yarattıkları arasında akıl ve yakinden daha önemli bir şey pay etmemiştir.”*⁴⁴⁴

Bu hadisin başka bir kaynağını ve herhangi bir senedini bulamadığımız için problemlili olduğunu kabul ediyoruz.

2. Enes'ten nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “Allah(c.c.), akli karıncalardan daha çok sayıda yarattı. Bazı insanlara bir tane, bazılarına iki tane, bazılarına bir sa‘, bazılarına bir farg, bazılarına da bir vesak verilmiştir.’ dedi. İbnu’s-Selam: ‘Onlar kimlerdir Ey Allah’ın Rasulu’ dedi. Hz. Peygamber: ‘Onlar, akılları, yakınleri, gayretleri ve kendilerini hidâyete erdiren kalplerindeki nur oranında Allah’a itaate çalışanlardır.”⁴⁴⁵ buyurdu.

Bu hadisin de başka bir kaynağını ve herhangi bir senedini bulamadığımız için problemlili olduğunu kabul ediyoruz.

2.2.15. Akıl Kişiyi Cehennemden Koruyacağını, Dünya ve Ahirette Mutlu Edeceğini Bildiren Hadisler

1. İyâd b. Hammad’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Cehennem ehli beş sınıftır ve onun içinde zübur yoktur. Zübur ise akıldır.*” buyurmuştur.

Aynı hadisi Zehebî de nakletmektedir. Bu hadis ile ilgili olarak Ukaylî: “Hadisin ravilerinden İyad b. Hammad hadis rivâyetinde bilinmeyen bir kişidir, bu konuda kendisine uyulmaz.” dediği için bu hadis problemlidir.”⁴⁴⁶

2. Hz. Aişe’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Asıl mağdur olan kişi akıl konusunda yanlış yapandır. İnsanlar dünya ve ahirette Rablerine ondan daha üstün bir şeyle yaklaşmamışlardır.(vesile edinmemişlerdir.)*” buyurmuştur.⁴⁴⁷

Biz bu hadisin başka bir kaynağını ve herhangi bir senedini bulamadığımız için bu hadisin problemlili olduğunu düşünüyoruz.

3. Ebu’l-Ferec Muhammed, Ahmed, Haris b. Muhammed, Abdulaziz b. Ebân, Şibl b. İbad ve Abdulmelik b. Umeyr’dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Üç şey vardır ki, kim bunlardan mahrum kalırsa dünya ve ahiretin hayrından mahrum kalır. Bunlar: İnsanların kendisiyle idare ettiği akıl, kendisiyle sefihliği reddettiği hilm ve günahlardan uzak tutan vera.*” buyurmuştur.

⁴⁴⁴ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 63.

⁴⁴⁵ Hakîm et-Tirmîzî, a.g.e., II, 64.

⁴⁴⁶ Zehebî, *Mîzânu’l-İtidal*, VI, 428.

⁴⁴⁷ Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 211.

Eserinde bu rivâyeti nakleden İbn Ebi'd-Dünya: “Bu hadisin isnadı gerçekten zayıftır.”⁴⁴⁸ dediği için bu hadis güvenilir değildir.

4. Ebu'd-Derda'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Çok başarı çok akıldan iyidir. Akıl dünya işlerinde zararlı, âhiret işlerinde mutluluk vericidir.*” buyurmuştur.⁴⁴⁹

Bu hadisin Firdevs'ten başka bir kaynağını bulamadık. Hadisin metninde geçen “Akıl dünya işlerinde zararlıdır.” kısmı bu hadisin akıl konusunu ön plana çıkarmayı istemeyen ravilerin uydurduğu izlenimini verdiği için hadis problemlidir.

2.2.16. Akıl Önemini Bildiren Hadisler

1. Ebû Tâhir el-Fakîh, Ebû Tâhir Muhammed Ebêdî, Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed b. Bekir, Sevâr b. Abdullah el-Anbarî, Abdurrahman b. Osman Ebû Bahri'l-Bekrâvî, Abdurrahman b. Yezid el-Ammî, Babası, ve Hasan'dan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*İlim mü'mininin dostu, akıl delîli, alameti, amel değeri, hilm küpü, sabır askerlerinin komutanı, rıfk babası ve yumuşaklık da kardeşidir.*” buyurmuştur.

Bu hadisi nakleden Beyhakî hadisin munkatı' olduğunu belirtmiştir.⁴⁵⁰

2. Yahya b. Eyyub, Said b. Ebi Meryem, Yahya b. Eyyub, Ubeydullah b. Zuhr, Ali b. Yezid, Kâsım ve Ebû Umame'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Yüce Allah'ın: 'Kulum bana nafilelerle yaklaşımaya devam eder tâki ben onu severim ve onun işiten kulağı, gören gözü, konuşan dili ve akleden kalbi olurum da bana dua ettiğinde icabet ederim, istediğinde veririm, yardım istediğinde yardım ederim. Kulumun bana ibadetini ve bana olan samimiyetini severim.*” dediğini nakletmiştir.⁴⁵¹

“*Hikayeci ve öğretmenlerle istişare etmeyin*” hadisinin tenkidinde de naklettiğimiz gibi bir hadisin isnadında Ubeydullah b. Zuhr, Ali b. Yezid, Kasım, Ebu Abdurrahman birleştikleri vakit bu haber ancak onların uydurmaları olacağı için bu hadisin herhangi bir güvenilirliği yoktur.⁴⁵²

Taberânî aynı hadisi Cafer b. Muhammed el Firyâbî, Hişam b. Ammar, Sadaka b. Halid, Osman b. Ebi'l-Âtikî, Ali b. Yezid, Kasım, Ebû Umâme yoluyla da

⁴⁴⁸ İbn Ebi'd-Dünya, *Kitabu'l-Akl*, s. 68.

⁴⁴⁹ Deylemî, a.g.e., III, 300.

⁴⁵⁰ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 161.

⁴⁵¹ Taberânî, *el-Mu'cemu'l-Kebîr*, VIII, 206; Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, 1, 265.

⁴⁵² Krş. Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnua*, I, 182-183.

nakletmiştir.⁴⁵³ Bu rivâyetinin senedinde bulunan Ali b. Yezid'in hem kendisi hem de Kasım ve Ebû Umâme'den rivâyetleri eleştirilmiştir.⁴⁵⁴

Ebû Hâtim et-Temîmî bu hadisi eserinde Miyah b. Seri' den naklederek Mücahid'den garib rivâyetlerde bulunduğunu rivâyetlerini delil almak doğru olmadığını belirtmiştir.⁴⁵⁵

Suyûtî, İbn Neccar'ın bu hadisi başka bir senedle Tarihinde naklederek “münkerdir” dediğini kaydetmektedir.⁴⁵⁶

2.2.17. Hz. Peygamber'in Hastalandığı Zaman Yazı Malzemesi İstedğini Bildiren Hadis

Huseyn b. İshak et-Tusterî, Osman b. Ebû Şeybe, Yahya b. Zekeriya b. İbrahim b. Suveyd en-Nehâî, Hilal b. Miglas, Leys, Tâvus'tan İbn Abbas yoluyla nakledildiğine göre: “*Rasulullah hasta iken kendisine destek olunmasını istedi ve ‘Bana bir kürek kemiği getirin, benden sonra ebediyen ihtilafa düşmemeniz için bir yazı, belge yazayım’ dedi. Yanındaki insanlarda bir gürültü oldu. Orada bulunanlardan ve Rasulullah döneminde hâkimlik yapan bir kadın: ‘Rasulullah’ın dediğini yapmanız gerekir’ dedi. Bazıları: ‘Sen sus senin aklın yok’ dediler. Bunun üzerine Rasulullah da: ‘Asıl sizin aklınız yok’ demiştir.*”⁴⁵⁷

Taberânî'nin naklettiği metnin senedinde bulunan Leys b. Ebû Selim hakkında cerh ve ta'dil âlimlerinden Ahmed b. Hanbel: “Hadisleri problemlidir, onunla meşgul olunmaz”, İbn Cerir: “Hadisleri çok karıştırırdı”, İbn Maîn ve İbn Uyeyne: “Zayıftır” ve İbn Hibban: “Ömrünün sonuna doğru isnadları karıştırıyor, mürsellersi merfû olarak naklediyor ve sika ravilere ait olmayan hadisleri onlara aitmiş gibi naklediyordu.”⁴⁵⁸ demektedirler.

Bundan dolayı bu hadis güvenilir değildir.

⁴⁵³ Taberânî, a.g.e., VIII, 221.

⁴⁵⁴ Krş. İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 237, 238.

⁴⁵⁵ Ebû Hâtim et-Temîmî, *el-Mecrûhîn*, III, 12.

⁴⁵⁶ Suyûtî, *el-Leâliu'l-Masnua*, I, 182, 183.

⁴⁵⁷ Taberânî, a.g.e., XI, 36.

⁴⁵⁸ İbn Hacer, *Tehzibu't-Tehzib*, IV, 585, 586.

2.2.18. Aklı Arttırdığı İfade Edilen Sebze, Meyve Ve Yiyeceklerle İlgili Hadisler

Kaynaklarda nakledilen birçok hadiste bazı sebze, meyve ve çeşitli yiyeceklerin beyni büyüttüğü, pek çok hastalığa şifa olduğu belirtilmektedir. Biz burada bu konudaki tüm hadisleri değil konumuzla alakalı olan beynin artmasıyla ilgili hadisleri ele alacağız. Bu tür konularla ilgili hadislerin yani mercimek, pirinç, bakla, patlıcan, portakal, üzüm, pırasa, karpuz, ceviz, peynir ve helva gibi yiyecek maddeleri ve gül, nergis, menekşe gibi çiçek ve bitkiler hakkındaki tüm hadislerin uydurma olduğuna dair genel bir görüşte bulunmaktadır.⁴⁵⁹

1. Konuyla ilgili olarak Hüseyin b. İshak, Amr b. Husayn, Muhammed b. Abdullah b. Ulâse, Sevr b. Yezûd, Mekhûl ve Vâsile'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Size kabağı tavsiye ediyorum. Çünkü o, beyni arttırır, mercimeği de tavsiye ediyorum, çünkü yetmiş peygamber tarafından kutsanmıştır.*”⁴⁶⁰ buyurmuştur.

Bu hadisin senesinde bulunan Amr b. El-Husayn hakkında Ebû Tahir el-Makdisî; “zayıftır”, Zehebî ve Heysemî; “terkedilmiştir” demektedirler. Zerkeşî ise “Bu hadis batıldır.” Nevevî: “Karpuz, kavun, baklagiller, mercimek ve pirinç yemekle ilgili sahih bir hadis yoktur.” Sehavî: “Bu konuda sahih bir şey olmaz.” Beyhaki, Şuab da “Abdullah İbn Mübarek’e bu konu soruldu ve o da “Peygamberin lisanında böyle tek bir söz yoktur.” demiştir. İbnu’l-Cevzî, bu hadisi çok sayıda yolla naklettikten sonra bunların hepsinin uydurma olduğuna hükmetmiştir.”⁴⁶¹

2. Ebû Abdullah el-Hafız, Muhammed b. Musa, Ebu’l-Abbas el-Esam, Abbas b. Velid b. Mezid, Mahled b. Kurayş ve Abdurrahman b. Delhem’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Size kabağı tavsiye ediyorum. Çünkü o akli artırır ve beyni büyütür.*”⁴⁶² buyurmuştur.

İbn Hibban, *Sikât*’ın da Mahlad b. Kurayş’ın hata yapan bir ravi olduğunu kaydetmiştir.⁴⁶³ Bu ravinin hata yapan biri olmasından ve yukarıda naklettiğimiz görüşten dolayı bu hadis güvenilir değildir.

3. Abdurrahman b. Delhem’den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Size etrac’ı tavsiye ederim. Çünkü o, kalbi güçlendirir ve beyni arttırır.*”⁴⁶⁴ buyurmuştur.

⁴⁵⁹ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, IV, 345; Kandemir, *Mevzû Hadisler*, 175.

⁴⁶⁰ Taberânî, *el-Mu’cemu’l-Kebir*, XXII, 63.

⁴⁶¹ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, IV, 345.

⁴⁶² Beyhakî, *Şuabu’l-İman*, V, 102; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 27.

⁴⁶³ Münâvî, *Feyzu’l-Kadir*, IV, 346.

⁴⁶⁴ Deylemî, *el-Firdevs*, III, 30.

Bu hadis Abdurrahman b. Delhem'den mu'dal olarak nakledildiği⁴⁶⁵ için güvenilir değildir.

4. Ali b. Ebî Talib'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Size süt tavsiye ederim. Çünkü o, delilik, cüzam ve ciltteki alacalık gibi yetmiş derde devadır.*”⁴⁶⁶ buyurmuştur. Bu hadisi bu şekliyle başka herhangi bir kaynakta bulamadığımız için bu hadisin güvenilir bir aslının, kaynağının olduğunu düşünmüyoruz.

5. İbni Ömer'den nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Hamile kadınlarınıza süt ürünleri yedin. Çünkü o çocuğun aklını artırır.*”⁴⁶⁷ buyurmuştur. Bir önceki hadis gibi bu hadisi de bu şekliyle başka herhangi bir kaynakta bulamadığımız için bu hadisin güvenilir bir aslının, kaynağının olduğunu düşünmüyoruz.

6. İbni Abbas' tan nakledildiğine göre Hz. Peygamber: “*Sizin süt içmeniz gerekir. Çünkü nasıl maharetli parmaklar alını ovalayarak hastalığı tedavi ediyorsa o da kalpten hüznü siler aklı artırır, zihni harekete geçirir, görmeyi keskinleştirir ve unutkanlığı giderir.*” buyurmuştur.

Bu hadisle ilgili olarak İbn Arrâk: “Bu hadisin senesinde münker hadisleri olan Muhammed b. İbrahim b. Amr b Yusuf vardır.”⁴⁶⁸ dediği için bu rivâyet güvenilir değildir.

⁴⁶⁵ Münâvî, a.g.e., IV, 335.

⁴⁶⁶ Deylemî, a.g.e., III, 31.

⁴⁶⁷ Deylemî, a.g.e., I, 100.

⁴⁶⁸ İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, II, 262.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MEVZÛAT KAYNAKLARINDA YER ALAN AKILLA İLGİLİ RİVAYETLER

Akılla ilgili rivâyetlerin çoğunun uydurma olarak kabul edildiğini daha önce ifade etmiştik. Buradan hareketle “*Uydurma Hadislerde Akıl*” adlı bir çalışma da yapılmıştır. Söz konusu rivâyetler bu çalışmada sened ve metin açısından ayrıntılı olarak incelenmiştir. Biz burada ilgili rivâyetleri tekrar ele almaktan ziyade, her birine kısaca değinmek istiyoruz. Biz bu rivâyetlere değinirken sözkonusu çalışmada yer alan kaynaklardan ulaşabildiklerimizi, adı geçen çalışmada yer almayan ve bizim ulaşma imkân bulduğumuz zevâid türü kaynaklara da yer verilecektir

3.1. Akılın Alametlerini ve Akıllı Kimsenin Vasıflarını Anlatan Rivâyetler

1. *Aklı olmayanın dini yoktur.*⁴⁶⁹
2. *Reislik ve yönetim akıl ile dir.*⁴⁷⁰
3. *Mü'minin araç gereci, biniti, çadırı ve sığınağı, dinin direği, müctehidlerin sermayesi, ahiretin mamurluğu, sıddıkların kendisiyle bilindiği şey akıldır.*⁴⁷¹
4. *İnsanların biniti en sağlam olanı, apaçık olan hedefe ulaşmada doğru yolu en iyi gösteren ve bilgili olanı, akıl bakımından en üstün olanıdır.*⁴⁷²
5. *Akıllı kişilere danışın ve onların tavsiyelerine muhalefet etmeyin yoksa pişman olursunuz.*⁴⁷³
6. *Yüce Allah akli üç kısıma ayırmıştır. Kimde bunlar varsa o kişinin akli tam olur, yoksa o kişinin akli da yoktur. Bunlar; Allah'ı güzelce tanımak, O'na güzelce itaat etmek, O'nun emirlerine güzelce sabretmektir.*⁴⁷⁴
7. *Sakalı uzun olanın akli kısadır.*⁴⁷⁵
8. *Yüce Allah yeryüzünde akıldan daha az bir şey yaratmamıştır. Yeryüzünde akıl kırmızı kibritten bile daha azdır.*⁴⁷⁶

⁴⁶⁹ İbn Ebi'd-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu*, s. 61; Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 157; Deylemî, *el-Firdevs*, III, 217; Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis* II, 803; Bûsirî, *İthafu'l-Mehera*, VII, 368; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 95; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, I, 215; Ali el-Karî, *el-Masnû*, 207; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 487.

⁴⁷⁰ Deylemî, a.g.e., II, 313; Heysemî, a.g.e., II, 812; Bûsirî, a.g.e., VII, 369; İbn Hacer, a.g.e., XII, 104; İbn Arrâk, a.g.e., I, 215.

⁴⁷¹ Heysemî, a.g.e., II, 806; Bûsirî, a.g.e., VII, 367; İbn Hacer, a.g.e., XII, 94; İbn Arrâk, a.g.e., I, 219.

⁴⁷² Heysemî, a.g.e., II, 801; Bûsirî, a.g.e., VII, 372; İbn Hacer, a.g.e., XII, 115; İbn Arrâk, a.g.e., I, 215.

⁴⁷³ Heysemî, a.g.e., II, 812; Bûsirî, a.g.e., VII, 370; İbn Hacer, a.g.e., XII, 106; İbn Arrâk, a.g.e., I, 215.

⁴⁷⁴ İbn Ebi'd-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu*, 61; Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 800; Bûsirî, *İthafu'l-Mehera*, VII, 372; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 113; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, I, 175.

⁴⁷⁵ İbn Tûlûn, *eş-Şezera*, I, 380.

9. Kişinin aklına üç şeyde itibar ediniz.; sakanlın uzunluğunda, künyesinde ve yüzüğünün nakışında.⁴⁷⁷

10. Nafaka konusunda iktisatlı olmak geçimin yarısı, insanlarda hoş geçinmek aklın yarısı, güzel soru sormak da ilmin yarısıdır.⁴⁷⁸

11. Allah'a imandan sonra aklın başı insanlara sevgi ve şefkatle muamele etmek, onlarla iyi geçinmektir.⁴⁷⁹

12. Her şeyin bir madeni ve cevheri vardır. Takvanın cevheri de âriflerin kalpleridir.⁴⁸⁰

13. Kişinin keremi dinidir, saygınlığı aklıdır, şerefi de ahlakıdır.⁴⁸¹

3.2. Akıl ve Allah'a İtaat İlişisini Açıklayan Rivâyetler

1. Evin dayanağı direği olduğu gibi dinin dayanağı da kişiyi Allah'a karşı gelmekten uzak tutan faydalı akıldır.⁴⁸²

2. Hz. Peygamber Mülk suresini “hanginizin daha güzel amel işlediğini sınamak için”⁴⁸³ kısmına kadar okudu ve: “En güzel amel, en güzel akıldır, o da Allah'ın haramlarından en çok sakınmadır ve Allah'a itaat olan amelleri en çok yapmaktır.” dedi⁴⁸⁴.

3. Meleklerin ve insanların Allah'a en itaatkâr olanları en akıllı olanlarıdır.⁴⁸⁵

4. Kişi güzel aklı sayesinde gündüzlerini oruçla, gecelerini namazla geçirenlerin derecesine ulaşır. Kişinin güzel ahlakı da ancak akıl tam olunca tam olur. Böylece imanı tam olarak rabbine itaat eder ve Şeytan'a karşı durur.⁴⁸⁶

⁴⁷⁶ İbn Arrâk, a.g.e., I, 224.

⁴⁷⁷ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 89; İbn Tûlûn, a.g.e., I, 380; İbn Arrâk, a.g.e., I, 225.

⁴⁷⁸ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 167; Deylemî, a.g.e., III, 75; Heysemî, a.g.e., I, 160; İbn Tûlûn, a.g.e., I, 95; Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 179.

⁴⁷⁹ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., 61; Heysemî, a.g.e., VIII, 17; İbn Arrâk, a.g.e., I, 202; Aclûnî, a.g.e., I, 507-508; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 338.

⁴⁸⁰ İbn Kayyim el-Cevziyye, *el-Menâru'l-Münif*, 121; İbn Arrâk, a.g.e., I, 175; Şevkânî, a.g.e., s. 475.

⁴⁸¹ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., s. 24; Beyhakî, a.g.e., IV, 160; Aclûnî, a.g.e., II, 161.

⁴⁸² İbn Arrâk, a.g.e., I, 222.

⁴⁸³ Mülk, 67/2.

⁴⁸⁴ Heysemî, a.g.e., II, 804; Bûsirî, a.g.e., VII, 369; İbn Hacer, a.g.e., 12, 101; *İbn Arrâk*, a.g.e., I, 217,218.

⁴⁸⁵ Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl*, s. 56; Heysemî, a.g.e., II, 804; Bûsirî, a.g.e., VII, 368; İbn, Hacer, a.g.e., XII, 113; III, 17; İbn Arrâk, a.g.e., I, 218.

⁴⁸⁶ Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl*, 54. Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 811; Bûsirî, *İthâfu'l-Mehera*, VII, 365; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 91; İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerâa*, I, 214.

5. Hz. Peygamber; “Bu misalleri veriyoruz, bunları ancak âlim olanlar anlar.”⁴⁸⁷ ayetini okudu ve “Âlim, Allah’tan gelenleri akledip iyi anlayan ve itaatle amel eden, O’nun gazabından da kaçınan kimsedir” dedi.⁴⁸⁸

6. İnsanlar dünyada birbirlerine akılla üstünlük sağlarlar ve ahirette de akılları ölçüsünce mükâfatlandırılırlar.⁴⁸⁹

7. Hz. Peygamber: Ey Uveymir, Allah’ın haramlarından sakınarak ve farzlerini yerine getirerek aklını arttır, akıllı ol.” dedi.⁴⁹⁰

8. Her kimde akıl seciyesi ve yakın mizacı varsa günahları ona hiçbir zarar veremez. Çünkü her bir günah işlediğinde hemen tövbe eder ve günahları silinir. Geriye de sadece faziletli amelleri kalır ki onlarla da cennet’e girer.⁴⁹¹

9. Akıllı kimse, Allah’a itaat eden ve ondan korkandır. Ateşe ise sadece akla karşı direnen ve ondan kaçınan kimse düşer. Allah her kimin hayrını isterse ona akıllı kişiyi arkadaş eder.⁴⁹²

10. Cennet ehlinin dereceleri ve Allah’a yakınlıkları akılları oranındadır.⁴⁹³

11. Kıyamet gününde mü’minlerin efendileri, Allah’tan gelenleri en iyi anlayanlar, en akıllıları da Allah’a en güzel şekilde itaat edenleridir.⁴⁹⁴

12. Sırrattan geçişi en kolay ve en güzel olacaklar akli en güzel olanlardır. Bunlar Allah’a isyan olan amelleri terk edip, O’nun rızasına uygun amelleri yapanlardır.⁴⁹⁵

13. Mü’minlerin Allah’a en sevimli olanları Allah’a itaat konusunda ciddi olan Allah’ın kullarına nasihatte bulunan, akıllı olan ve ona göre amel edenlerdir.⁴⁹⁶

14. Adiy b. Hatem Hz. Peygambere gelerek babasının efendiliğinden, aklından ve şerefinden bahsederek onu övdü. Bunun üzerine Hz. Peygamber: “Dünyada ve ahrette, efendilik şeref ve akıl Allah’a itaat olan amelleri işlemektir.” buyurdu.⁴⁹⁷

⁴⁸⁷ Ankebut, 29/43.

⁴⁸⁸ Heysemî, a.g.e., II, 812; İbn Arrâk, a.g.e., I, 214.

⁴⁸⁹ Muhâsibî, a.g.e., 56; Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 62; Heysemî, a.g.e., II, 805; Bûsirî, a.g.e., VII, 367; İbn Hacer, a.g.e., XII, 93; İbn Arrâk, a.g.e., I, 219.

⁴⁹⁰ Hakîm et-Tirmîzî, a.g.e., II, 63; Heysemî, a.g.e., II, 808; İbn Hacer, a.g.e., XII, 124; İbn Arrâk, a.g.e., I, 217.

⁴⁹¹ Hakîm et-Tirmîzî, a.g.e., II, 63; İbnü’l-Cevzî, *el-Mevdûat*, I, 275; Bûsirî, a.g.e., VII, 368; İbn Hacer, a.g.e., XII, 98; İbn Arrâk, a.g.e., I, 176.

⁴⁹² İbn Arrâk, a.g.e., I, 220.

⁴⁹³ İbn Arrâk, a.g.e., I, 222.

⁴⁹⁴ İbn Arrâk, a.g.e., I, 224.

⁴⁹⁵ İbn Arrâk, a.g.e., I, 224.

⁴⁹⁶ Muhâsibî, a.g.e., 57; İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁴⁹⁷ İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şerîa*, I, 223; Ali el-Karî, *el-Masnû*, 257; Aclûnî, *Keşfu’l-Hafâ*, II, 554.

15. Her kim gündüzlerini oruçla, gecelerini namazla geçirenlerin bile ulaşamayacağı derecelere ulaşmak istiyorsa, nefsin hoşlanmadığı şeyleri yapmaya devam etsin ki bunu da ancak akıllı kişiler yapabilir.⁴⁹⁸

16. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye hitaben: “Ey Ali, insanlar iyiliğin çeşitlerini uygulayarak Rablerine yaklaşmak istediklerinde sen aklın çeşitlerini uygula, bu şekilde onları dünya ve ahirette geçersin.” dedi.⁴⁹⁹

3.3. Akıl ve Allah'ın Emrini Anlama İlişisini Açıklayan Rivâyetler

1. Nice akıllı kimseler vardır ki, insanların yanında değerleri olmadığı halde Allah'tan gelen emri anladıkları için onlar kurtuluşa ererler.⁵⁰⁰

2. Ahiret gününde insanların en gıpta edilecek olanları, Rablerinden olanları akleden marifet ehlidir.⁵⁰¹

3. Muhakkak ki, gece ve gündüz ibadet eden bin âbidin ölümü, Allah'ın emrini anlayan, helal ve haramı bilen bir tek akıllı kimsenin ölümünden daha hafiftir.⁵⁰²

3.4. Akıl ve Cahilin, Akıllı İle Cahilin Karşılaştırılmasını Bildiren Rivâyetler

1. Akıllı kimsenin vasıfları şunlardır: Kendisine karşı cahilce davrananlara yumuşak davranır, konuşmak istediğinde düşünür hayırsa konuşur, şer ise susar, faziletli bir amel gördüğünde onu fırsat bilir. Akıllı kişi bu gibi hasletlerle tanınır.

Cahilin vasıfları ise şunlardır: Kendisiyle muamelede bulunan kişiye zulmeder, konuşmaları düşüncesizdir, faziletli bir amel gördüğünde ondan yüz çevirir ve çok yavaş davranır. İşte bu vasıflar akıldan mahrum olan cahil kimsenin vasıflarıdır.⁵⁰³

2. Ey insanlar! Rabbinizden gelenleri iyi akledin ve birbirinize akıllı tavsiye edin. O akıl sayesinde Rabbinizden gelen emir ve yasakları bilir ve anlarsınız. Biliniz ki akıl, sizin Allah katında şeref ve asaletinizdir.⁵⁰⁴

⁴⁹⁸ İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁴⁹⁹ İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁵⁰⁰ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 158; Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 801; Bûsirî, *İthâfu'l-Mehera*, VII, 372; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 112; İbn Arrâk, a.g.e., I, 215; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 477.

⁵⁰¹ İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁵⁰² Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl*, 54. Deylemî, *el-Firdevs*, III, 455; Heysemî, a.g.e., II, 813; Bûsirî, a.g.e., VII, 373; İbn Hacer, a.g.e., XII, 121; İbn Arrâk, a.g.e., I, 216.

⁵⁰³ Muhâsibî, *Şerefu'l-Akl*, 55; Heysemî, *Buğyetu'l-Bâhis*, II, 815; Bûsirî, *İthâfu'l-Mehera*, VII, 373; İbn Hacer, *el-Metâlibu'l-Âliye*, XII, 116; İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, I, 216,217.

⁵⁰⁴ İbn Arrâk, a.g.e., I, 214.

3.5. Akıl-İbadet İlişisini Açıklayan Rivâyetler

1. Kişi akıl fazileti gibi bir fazilet kazanmamıştır. O akıl kendisini hidâyete götürür, kötülükten ve helak olmaktan da korur. Kişinin akli tam olmadıkça ne imanı tam olur, ne de dini müstakim olur.⁵⁰⁵

2. Kişi namaz kılar, hacceder, ancak kıyamet gününde mükafatı kendisine akli oranında mükafat verilir.⁵⁰⁶

3. Bir kişi Hz. Peygambere gelerek: “Ey Allah’ın Resulü! Bir adam geceleri namaz kılsa, gündüzleri oruç tutsa, hacc ve umre yapsa, Allah yolunda gaza etse” bu şekilde on haslet saydı ve böyle bir kişinin kıyamet günü Allah katındaki derecesi nasıl olur? dedi. Hz. Peygamber: “Bütün bu yaptıklarından dolayı onun kıyamet günündeki sevabı ancak akli oranında olur” dedi.⁵⁰⁷

4. İnsanların dünya ve ahirette amel bakımından en faziletlieleri akıl bakımından en güzel olanlarıdır. Çünkü akıl amellerin efendisidir.⁵⁰⁸

5. İbn Abbas Hz. Aişe’nin yanına gelerek: “Ey Mü’minlerin annesi, bir adam çok uyuyor ve az kıyam ediyor, diğeri ise çok kıyam edip az uyuyor; bunların hangisi Allah katında daha sevgilidir?” diye sorunca Hz. Aişe: “Ben bu soruyu Hz. Peygambere sorduğumda O: “Akli güzel olan daha sevgilidir” dedi.⁵⁰⁹

6. Ebû Bekir bir gün dışarıya çıkmıştı. Hz. Peygamberle karşılaşınca; Ey Allah’ın Rasûlü ne ile gönderildin? diye sordu. Hz. Peygamber: “Akilla” dedi. Ebû Bekir: “Ne ile emrolundun?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Akilla” diye cevap verdi ve “Kıyamet günü insanlar akılları oranında mükâfatlandırılacaklar. Allah’ın kurallarına uygun yaşayan ‘akıllı’ diye isimlendirilir, biraz gayret ederse ‘âbid’, biraz daha gayret ederse “en iyi insan” olarak isimlendirilir. Ancak akıldan nasibi olmayan bir kişi ne kadar çok ibadet ederse etsin bütün çalışmaları boşa gitmiştir.” dedi.⁵¹⁰

7. Bir topluluk Hz. Peygamberin yanında bir adamı iyiliği konusunda aşırı derce övünce Hz. Peygamber: “Onun akli nasıldır?” diye sordu. İnsanlar: “Ey Allah’ın

⁵⁰⁵ Muhâsibî, a.g.e., 54; Heysemî, a.g.e., II, 801; Bûsirî, a.g.e., VII, 373; İbn Hacer, a.g.e., XII, 121; İbn Arrâk, a.g.e., I, 213.

⁵⁰⁶ İbn Arrâk, a.g.e., I, 203.

⁵⁰⁷ Heysemî, a.g.e., II, 808; Bûsirî, a.g.e., VII, 375; İbn Hacer, a.g.e., XII, 123; İbn Arrâk, a.g.e., I, 214.

⁵⁰⁸ Heysemî, a.g.e., II, 808; Bûsirî, a.g.e., VII, 375; İbn Hacer, a.g.e., XII, 122; İbn Arrâk, a.g.e., I, 217.

⁵⁰⁹ Hatib el-Bağdâdî, *Târîhu Bağdad*, VIII, 359; İbn Arrâk, a.g.e., I, 176; Şevkânî, *el-Fevâidu’l-Mecmûa*, III, 47.

⁵¹⁰ Heysemî, *Buğyetu’l-Bâhis*, II, 810; Bûsirî, *İthâfu’l-Mehera*, VII, 376; İbn Hacer, *el-Metâlibu’l-Âliye*, XII, 126; İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şerîa*, I, 217,218.

Rasûlü! Biz sana adamı ibadetinden, iyiliğinden bahsediyoruz sen ise aklından soruyorsun” deyince Hz. Peygamber: “Muhakkak ki ahmak ahmaklığı sayesinde fâcirin günahlarından daha büyük günahlara düşer. Kullar yarın akılları nispetinde yüksek dereceler elde ederler ve Rablerine yakın olurlar.” dedi.⁵¹¹

8. *Hz. Peygamber: “Muhakkak ki iki kişi mescide giderler ve namaz kılarlar. Birisi Uhud dağından daha ağır sevap kazanırken diğeri zerre miktarı kadar dahi sevap kazanamaz.” dedi. Bu nasıl olur? diye sorulunca “kişi aklının güzelliği oranında sevap kazanır.” dedi.⁵¹²*

9. *Allah kulları arasında akıldan daha faziletli bir şey taksim etmemiştir. Akıllı kimsenin uykusu, cahilin seher vakitlerini kıyamla, rukuyula, secdeyle geçirmesinden daha hayırlıdır. Akıllı kimsenin yiyip içmesi, cahilin hiç ara vermeden oruç tutmasından daha hayırlıdır. Allah akli kemale ermemiş ne bir resul, ne de bir nebî göndermemiştir. Hz. Peygamberin akli bütün ümmetlerinin aklından daha efdaldi. Akıllı kimsenin Allah katında ulaştığı dereceye hiçbir âbid ibadetleriyle ulaşamaz.⁵¹³*

10. *Allah’ın hoşnutluğu akıl ve nasihat ehline vaciptir. Allah’ın gazabı da cehalet ve tefrit ehline vaciptir.⁵¹⁴*

11. *Kimin lisanı doğru sözlü, sukutu çok ve insanlar da ondan gelebilecek şerden emin ise işte bu akıllı kimsedir. İsterse Allah’ın kitabını çokça okumuyor olsun. Kullar asla akıldan daha güzel bir ziynetle süslenemezler ve cehaletten daha çirkin bir ziynetle de süslenemezler.⁵¹⁵*

3.6. Akıl-Günah İlişisini Açıklayan Rivâyetler

1. *Bir kişi şarap içerse şarabın o kişinin aklından alıp götürdükleri ona kıyamet gününe kadar geri dönmez.⁵¹⁶*

2. *Her kim içki ile karnını doldurursa yedi gün namazı kabul olmaz. İçki aklını götürürde farzlardan birini unutursa, kırk gün boyunca namazları kabul olmaz ve bu günlerde ölürse kâfir olarak ölür.⁵¹⁷*

⁵¹¹ Muhâsibî, *Şerefu’l-Akl*, 54; İbn Ebi’-d-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu*, 28; Heysemî, a.g.e., II, 802; Bûsirî, a.g.e., VII, 373; İbn Hacer, a.g.e., XII, 117; İbn Arrâk, a.g.e., I, 213.

⁵¹² Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, II, 62; Heysemî, a.g.e., II, 805; İbn Hacer, a.g.e., XII, 102; Bûsirî, a.g.e., VII, 369; İbn Arrâk, a.g.e., I, 217,218.

⁵¹³ İbn Arrâk, a.g.e., I, 223.

⁵¹⁴ İbn Arrâk, a.g.e., I, 222.

⁵¹⁵ İbn Arrâk, a.g.e., I, 225.

⁵¹⁶ İbn Arrâk, *Tenzîhu’ş-Şerîa*, II, 222.

⁵¹⁷ İbn Arrâk, a.g.e., II, 229.

3.7. Aklın Yarattığı ve Yarattıkları En Üstünü Oluşunu Açıklayan Rivâyetler

1. Abdullah b. Selâm, Hz. Peygambere gelerek bazı sorular sormuş ve Hz. Peygamber cevap olarak: “Yüce Allah gökleri ve yeri yarattığında melekler: ‘Rabbimiz! Arş’tan daha büyük bir şey yarattın mı?’ diye sorunca Yüce Allah: ‘Evet, akli yarattım. Akli kum taneleri kadar çeşitli sınıflara ayırdım. İnsanlara farklı ölçülerde verilmiştir.’ diye cevap verdi.”⁵¹⁸

2. Hz. Peygamber bir gün Uhud dağına baktı ve: “Bu bizi seven bizim de kendisini sevdiğimiz bir dağdır. Yüce Allah’ın mahlûkatında onun ağırlığını bilen bir şey yoktur. Akıl sahibi kişinin yaptığı tesbihin ve tahmidin bir tek harfinin ağırlığı Uhud’dan daha ağırdır.”⁵¹⁹

3. Hz. Peygamber’in hanımı Âişe peygamberimize: “Dünyada kullara verilen en üstün şey nedir?” diye sorunca Hz. Peygamber: “Akıldır” dedi. Âişe: “Ahirette nedir?” dedi. Hz. Peygamber: “Allah rızasıdır” dedi. Âişe: “Ey Allah’ın Rasulü, akıllı kimse mi yoksa gecelerini ibadetle, gündüzlerini oruçla geçiren ve Allah yolunda savaşa katılan kişi mi daha faziletlidir?” dedi. Hz. Peygamber: “Ey Âişe zaten bu saydıklarını akıllılar yapar.” dedi.⁵²⁰

4. Yüce Allah varlıkları yarattığı zaman gökleri, yeri, denizleri, bütün hayvanları, melekleri ve cinleri akılla tarttı ve akıl hepsinden ağır ve üstün geldi. Bunun üzerine: “İzzetime yemin ederim ki, benim katımda senden daha şerefli bir varlık yaratmadım, benim yanımda yaratılmışların en değerlisi akli en güzel olanıdır.” dedi.⁵²¹

5. Kulların kazandıkları arasında akıldan daha güzel bir şey yoktur. Güzel amellerin her birinin bir sevabı vardır, en efdal sevap ise akıldır.⁵²²

3.8. Aklın Alametlerini ve Akıllı Kimsenin Vasıflarını Açıklayan Rivâyetler

1. Kişinin aklına üç şeyde itibar ediniz; sakalının uzunluğunda, künyesinde ve yüzüğünün nakışında.⁵²³

⁵¹⁸ Heysemî, *Buğyetu’l-Bâhis*, II, 807; Bûsirî, *İthâfu’l-Mehera*, VII, 374; İbn Hacer, *el-Metâlibu’l-Âliye*, XII, 119; İbn Arrâk, a.g.e., I, 219,220.

⁵¹⁹ İbn Arrâk, a.g.e., II, 229.

⁵²⁰ İbn Arrâk, a.g.e., I, 222.

⁵²¹ İbn Arrâk, *Tenzîhu’s-Şerîa*, I, 222.

⁵²² İbn Arrâk, a.g.e., I, 220.

2. Nafaka konusunda iktisatlı olmak maişetin yarısıdır, insanlarla hoş geçinip sevilip sayılmak aklın yarısıdır, güzel soru sormakta ilmin yarısıdır.⁵²⁴

3. Allah'a imandan sonra aklın başı insanlara sevgi ve şefkatle muamele etmek, onlarla iyi geçinmektir.⁵²⁵

4. Kişinin keremi dinidir, saygınlığı aklıdır, şerefi de ahlakıdır.⁵²⁶

5. Sakalın uzunluğu aklın azlığına delildir.⁵²⁷

3.9. Akıl ve Kulluk İlişisini Açıklayan Rivâyetler

1. Din aklın ta kendisidir. Kimin dini yoksa akli da yoktur.⁵²⁸

2. Hz. Peygamber'e ashabından biri ibadetinden dolayı övüldüğünde "aklı nasıldır" diye sorardı. Eğer kendisine "güzeldir" derlerse "bunu dilerim" derdi. Şâyet "güzel değil" derlerse, o zaman "bu bahsettiğiniz arkadaşınız sizin zannettiğiniz derecelere ulaşamaz" derdi.⁵²⁹

3. Akıl durumunu bilmedikçe bir kişinin Müslümanlığı sizin hoşunuza gitmesin.⁵³⁰

3.10. Akli Artıran Şeyleri Anlatan Rivâyetler

1. Sakız kullanınız, çünkü o, parmakların yüzdeki teri sildiği gibi kalpteki hüznü siler, kalbi güçlendirir, akli artırır ve zihni tezkiye eder.⁵³¹

2. Kabağı size tavsiye ederim, çünkü o, akli artırır, zekâyı çoğaltır.⁵³²

3. Yaktin kabağından yiyin, şâyet etli sulu bir yemek yaparsanız kabağı çokça koyun. Çünkü kabak akli artırır.⁵³³

⁵²³ Deylemî, *el-Firdevs*, I, 89; İbn Arrâk, a.g.e., II, 225.

⁵²⁴ Beyhakî, *Şuabu'l-İman*, IV, 167; Deylemî, a.g.e., II, 75; Taberânî, *Mu'cemu'l-Evsat*, VI, 156; Kudâî, *Müsnedu's-Şihab*, I, 55.

⁵²⁵ İbn Ebi'd-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu*, 38; Kudâî, a.g.e., I, 202; Taberânî, *Mu'cemu's-Sağir*, II, 21; İbn Arrâk, a.g.e., I, 202; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 338.

⁵²⁶ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., 24; Beyhakî, a.g.e., IV, 160; İbn Tûlûn, *eş-Şezera*, I, 232.

⁵²⁷ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 60.

⁵²⁸ Cebrî, *el-Müştehir*, 46.

⁵²⁹ Hakîm et-Tirmîzî, *Nevâdir*, 60; İbn Arrâk, a.g.e., I, 203; Şevkânî, a.g.e., 477.

⁵³⁰ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., 26; İbn Arrâk, a.g.e., I, 203.

⁵³¹ İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şeria*, I, 262.

⁵³² Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 482.

⁵³³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, II, 170.

3.11. Akıl Nisbetince İbadet ve Mükâfat ile İlgili Rivâyetler

1. Hz. Peygamber bir soru üzerine: “Ben akılla gönderildim, akılla emrolundum. İnsanlar akılla sorulacaklar ve akılla mükâfatlandırılacaklar.” dedi.⁵³⁴

2. Cennette sadece akıl sahiplerinin gireceği her şeyi nurdan yaratılmış bir şehir vardır.⁵³⁵

3. Kıyamet günü Cennet on bin kısma ayrılır; dokuz bin dokuz yüz doksan dokuzu akıl ehlinindir ve onlar arasında paylaştırılır. Ancak biri diğer mü'minlerin ve muhacirlerin tembellerinindir.⁵³⁶

4. Mü'minlerin Allah'a en sevimli olanları Allah'a itaat konusunda dimdik olan, ciddiyet gösteren akıllı olan ve ona göre amel eden kimselerdir.⁵³⁷

5. Muhakkak ki kişi namaz ve cihad ehlinen de olsa, ancak akli oranında mükâfatlandırılır.⁵³⁸

6. Ben şahidim ki; akıllı bir kimsenin ayağı sürçer, Allah onu kaldırır, yükseltir, yine ayağı sürçer, Allah yine kaldırır, yükseltir. O kişi Cennet'e girene kadar bu böyle devam eder.⁵³⁹

3.12. Akılla İlgili Muhtelif Rivâyetler

1. Dünya, evi olmayanın evi, malı olmayanın malıdır. Onu akli olmayan toplar, biriktirir.⁵⁴⁰

2. Marîfet; malımın başı, akıl; aslım, dinim, şeref; esasım, ilim; silahım, zühd; mesleğim, cihad; yaratılışım, namazda gözümün nurudur.⁵⁴¹

3. Sizden biriniz cimâ esnasında çok konuşmasın, yoksa çocuğu dilsiz doğar. Sizden biriniz devamlı surette suya bakmasın, çünkü bu onun aklını götürür.⁵⁴²

4. Akli veren Allah ne yücedir.⁵⁴³

5. Kişinin elçisi onun aklının seviyesini gösterir.⁵⁴⁴

⁵³⁴ İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁵³⁵ İbn Arrâk, a.g.e., I, 223.

⁵³⁶ İbn Arrâk, a.g.e., I, 220.

⁵³⁷ İbn Arrâk, a.g.e., I, 221.

⁵³⁸ İbn Ebi'd-Dünya, *el-Aklu ve Fadluhu*, 30; İbn Kayyim, *el-Menâru'l-Münif*, 122; İbn Arrâk, a.g.e., I, 203; Şevkânî, a.g.e., 475.

⁵³⁹ İbn Ebi'd-Dünya, a.g.e., 21; Deylemî, *el-Firdevs*, I, 46.

⁵⁴⁰ Cebrî, *el-Müştehir*, 31.

⁵⁴¹ Cebrî, a.g.e., 46; Şevkânî, *el-Fevâidu'l-Mecmûa*, 1019.

⁵⁴² İbn Arrâk, *Tenzîhu's-Şerîa*, II, 216.

⁵⁴³ Aclûnî, *Keşfu'l-Hafâ*, I, 538.

6. İkindiden sonra uyuyup da aklı tutulan, duran kimse kendisinden başkasını suçlamasın.⁵⁴⁵

7. Yüz elli senesi olduğunda evlendirmekten sakının, çünkü bu senede kim evlenirse Allah onun aklını götür, dinini harab eder, bu kimsenin ne dünyası ne de ahireti iyi olur.⁵⁴⁶

8. Rızık ahmaklığa, mahrumiyet akla, bela ve yakîn ise sabra verildi.⁵⁴⁷

9. Akıllı düşman cahil dosttan hayırlıdır.⁵⁴⁸

10. Ümmetimin helaki fâcir âlim ve akıllı olduğu halde cahil olan kimsedendir.⁵⁴⁹

11. Akıllı kişinin düşmanlığından Allah'a sığın.⁵⁵⁰

Yukarıda nakletmiş olduğumuz bazı rivâyetlerde; aklı olmayanın dininin olmadığı, reislik ve yönetimin akılla olduğu, akıllı kişilere danışmak gerektiği, akıllı olan kişinin Allah'a itaat edeceği, ancak akıllı kişilerin ibadetleri hakkıyla anlayarak uygulayabileceği ve akıllı kişinin davranışlarının cahil bir kişinin davranışlarından çok farklı olacağı gibi konular anlatılmaktadır. Bu rivayetler metin açısından Kur'an'a, Sünnet'e ve vâkıâyaya ters düşmemekle birlikte sened açısından eleştirilmişlerdir.

Bazı rivâyetlerde ise; sakalı uzun olanın aklının kısa olduğu, bir kişi şarap içtiğinde aklının ondan ayrılacağı ve kıyamete kadar geri dönmeyeceği, sakız çiğnemenin ve kabak yemenin akıllı arttıracığı gibi konular anlatılmaktadır. Bu rivayetler anlam olarak Kur'an'a, Sünnet'e ve vâkıâyaya ters düştükleri için, hem metin hem de sened açısından eleştirilmişlerdir.

⁵⁴⁴ İbn Tûlûn, *eş-Şezera*, I, 311; Ali *el-Kârî*, *el-Esrâru'l-Merfûa*, 208; Aclûnî, a.g.e., I, 481.

⁵⁴⁵ İbn Arrâk, *Tenzîhu'ş-Şerîa*, II, 290; Cebrî, a.g.e., 165.

⁵⁴⁶ İbn Arrâk, a.g.e., III, 346.

⁵⁴⁷ Deylemî, *el-Firdevs*, IV, 385.

⁵⁴⁸ Ali *el-Kârî*, a.g.e., 244; İbn Tûlûn, a.g.e., I, 388.

⁵⁴⁹ Ali *el-Kârî*, *el-Masnû*, 230; Aclûnî, a.g.e., II, 442.

⁵⁵⁰ İbn Tûlûn, a.g.e., I, 586; Aclûnî, a.g.e., II, 72.

SONUÇ

Kur'ân'da akıl kelimesi kırk dokuz âyette ve fiil formunda kullanılmıştır. İlgili ayetler bize, Yüce Allah tarafından insanoğluna verilen bu melekenin her konuda aktif, işlevsel ve üretken hale getirilmesini böylece aklını kullanan bireyler ve dolayısıyla toplumlar olmamız gerektiğini bildirmektedir.

Kur'ân'da akli muhatap alan âyetlerin toplam yedi yüz kadar olduğunu, Peygamberlerin zeki insanlar oldukları, Hz. Peygamber'in söz ve davranışlarının önemli bir kısmının içtihatlarına dayandığı, insanın ancak akli ve iradesiyle Yüce Allah'ın halifesi olabildiği, aklın bireysel ve toplumsal hayatımızda ne kadar önemli bir rol oynadığı düşünüldüğünde Hz. Peygamber'in de akıl ve önemiyle ilgili pek çok söz söylemiş olması gerektiği kanaatine varmaktayız. Bununla birlikte bu konudaki hadislerin neredeyse tamamının zayıf ve hatta bazılarının uydurma olarak nitelendirilmiş olması dikkat çekicidir.

Konuyla ilgili hadisler Dâvud b. el-Muhabber, Süleyman es-Siczî gibi güvenilir olmayan raviler üzerinde odaklanmıştır. Bu konu ile ilgili rivâyetlere Kütüb-i Sitte dışındaki diğer hadis kaynaklarında ve özellikle mevzûat kaynaklarında rastlanmaktadır.

Gerek akıl kelimesinin geçtiği hadisler ve gerekse “keyyis”, “nuhâ” ve “dimagğ” gibi akıl kelimesinin mürâdiflerinin yer aldığı rivâyetler sened ve metin kriterlerine göre incelendiğinde tamamının proplemli olduğu ortaya çıkmıştır.

Klasik hadis usulüne göre yapmış olduğumuz bu araştırmada böylesine önemli bir konuda hiçbir sahih hadisin bulunmaması bizlere, konunun farklı bir şekilde ele alınması gerektiğini göstermektedir.

Konu ile ilgili rivâyetlerin merkezinde yer alan “Dâvud b. el-Muhabber” hakkındaki değerlendirmelere bakıldığında onun önceleri iyi bir insan olduğu, sonraları ise Mûtezilî kimselerle arkadaşlık ettiği ve onlardan etkilendiği ifade edilmektedir.

Bu durum, ehl-i hadis âlimlerinin ona bir tepki olarak, naklettiği rivâyetlerin zayıf ya da uydurma olduğu yönünde görüş bildirmelerine sebep olmuş olabilir. Böylelikle akli ve re'yi ön plana alan başta Mûtezile olmak üzere benzer mezheplere koz verilmemesine gayret edilmiş olabilir.

Çalışma yapmış olduğumuz konunun daha net olarak ortaya konulması ve anlaşılması için akıl ve akletmeyle yakın anlamlar taşıyan kalb, fuad, sadr, tefekkür, tedebbür, tezekkür ve ilim gibi konularla ilgili hadislerin ve âlimlerin bağlı oldukları

mezheplerin görüşlerinin yaptıkları ilmî çalışmalarına ne kadar yansımış olduğu hakkında araştırmalar yapılırsa bu durum daha da netlik kazanacaktır.

Akıl konusuyla ilgili rivâyetler Ehl-i Hadis tarafından Mûtezile'ye tepki olarak tarafgir bir yaklaşımla her ne kadar zayıf ve hatta uydurma olarak nitelenmiş olsa da, Rey Ekolüne mensup âlimler arasında kabul görmüş, meşhur olmuş ve birçoğu da delil olarak kullanılmıştır.

KAYNAKÇA

- Acem**, Refik (1999), *Mevsûâtü Mustalahâhi't-Tasavvufi'l-İslâmiyye*, Lübnan: Mektebetü Lübnan.
- Aclûnî**, İsmail b. Muhammed el-Cerrah (h.1405), *Keşfu'l-Hafa ve Müzîlü'l-İlbâs*, Tahk. Ahmed el-Kalaş, Beyrut.
- Ahmed b. Hanbel**, Ebû Abdullah eş-Şeybânî (1992), *Müsned*, İstanbul: Çağrı Yay.
.....(1988), *el-İlel ve Ma'rifetü'r-Rical*, Tahk. Vasayullah b. Muhammed b. Abbas, Beyrut: el-Mektebetü'l-İslâmî-Dâru'l-Hânî.
- Ali el-Kârî**, el-Herevî el-Mekkî (h.1391), *el-Esrârü'l-Merfû'a fi'l Ahbâri'l-Mevdûa (Mevdû'âtü'l-Kübrâ)*, Tahk. Muhammed es-Sabbağ, Dâru'l-Emane-Müessesetu'r-Risale.
..... (1978), *el-Masnu' fi Ma'rifeti'l-Hadisi'l-Mevdû' (Mevdû'âtü's-Suğrâ)*, thk. Abdülfettah Ebû Gudde, Beyrut: Mektebetü'l-Matbuati'l-İslâmiyye.
- Âmirî**, *el-Ceddu'l-Hasîs* (h.1412), Tahk. Bekir Abdullah Ebû Zeyd, Dâru'r-Râye.
- Arslan**, Hulûsî (Eylül-Aralık 2003), “Tanrı hakkında Konuşmanın Bir Metodu Olarak el-İstidlâl bi'ş-Şâhid ale'l-Gâib (Kadı Abdulcebbar Örneği)”, *Tabula Rasa*, Yıl III/IX, s. 65-85.
- Asname**, Salih (1994), *Mustalahâtu'l-Kur'âniyye*, Londra: Câmîatu'l-Âlemiyye lil Ulûmi'l-İslâmiyye.
- Ateş**, Ali Osman (2000), *Hadis Temelli Kalıp Yargılarda Kadın*, İstanbul: Beyan Yayınları.
..... (2001) “Hadislerin Değerlendirilmesinde Aklın Konumuyla İlgili Bazı Tartışmalar” *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Adana, c. 7, sayı, 7, s. 1777-1788.
- Ayasbeyoğlu**, Nevzat (1964), “Kur'ân'da Akıl”, *İstanbul Yüksek İslam Enstitüsü Dergisi*, İstanbul, Sayı, 2, s. 47-54.
- Beyhakî**, Ebû Bekir Ahmed b. Hüseyin (1990), *Şuabu'l-İman*, Thk., Muhammed Saîd, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Bezzar**, Ebû Bekir Ahmed b. Amr b. Abdulhâlık (h.1409), *Müsned*, Tahk. Mahfûzu'r-Rahman Zeynullah, Beyrut: Müessesetu Ulûmu'l-Kur'ân.
- Bilmen**, Ömer Nasuhi (1993), *Kur'ân-ı Kerim'in Türkçe Meâli Âlîsi ve Tefsiri*, İstanbul: Kahraman Yayıncılık.

- Bolay**, Süleyman Hayri (1989), “Akıl” maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (II. Cilt), İstanbul.
- Buhârî**, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmâil (1992), *el-Câmiu’s-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yay.
- (1997) *et-Târîhu’s-Sağîr*, Tahk. Muhammed İbrahim Zâyid, Haleb: Dâru’l-Vaî.
- (t.y.) *et-Târîhu’l-Kebîr*, Tahk. Hâşim en-Nedvî, Dâru’l-Fikr.
- (h.1396) *ed-Duafâu’s-Sağîr*, Tahk. Mahmud İbrâhim Zâyid, Haleb: Dâru’l-Vai’.
- Bulaç**, Ali (1990), “akıl” mad., *Sosyal Bilimler Ansiklopedisi* (Cilt. I), İstanbul: Risale Yay.
- Bûsrî**, Ahmed b. Ebî Bekir (1998), *İthâfu’l-Hiyerati’l-Mehira bi Zevâidi’l-Mesânidi’l-Aşera*, Tahk., Abdurrahman Adil b. Sa’d, İshak es-Seyyid b. Mahmud b. İsmail, Riyad: Mektebetu’r-Rüşd.
- (1992) *Zevâid, (İbn Mâce ile birlikte basım)*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Cânan**, İbrâhim (1995), *Kütüb-i Sitte Muhtasarı Tercüme ve Şerhi*, Ankara: Özçağ Yay.
- Cebrî**, Abdulmüteâl Muhammed (1987), *el-Müştehir mine’l-Hadis*, Mektebetü Vehbe.
- Cevherî**, İsmail b. Hammad (1983), *es-Sihah*, Tahk. Ahmed Abdulğafur Attar, Beyrut: Daru’s-Selâm lil Melayîn.
- Cürcânî**, Ali b. Muhammed b. Ali (h.1405), *et-Ta’rifât*, Tahk., İbrahim Ebyârî, Beyrut: Dâru’l-Kütübi’l-Arabî.
- Davutoğlu**, Ahmet, *Sahîh-i Müslim Tercüme ve Şerhi* (t.y.), İstanbul: Sönmez Yay.
- Demirci**, Mehmet, “Hakikat-ı Muhammediyye” mad. (1997), *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt. XV), İstanbul.
- Develioğlu**, Ferit (t.y.), *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Ankara: Aydın Kitabevi,
- Deylemî**, Ebû Şücâ Şîrûyeh b. Şehredar b. Şîrûyeh (1986), *el-Firdevs bi Me’sûri’l-Hitâb*, Beyrut.
- Derviş el-Hût**, Muhammed b. es-Seyyid Derviş (h.1418), *Esna’l-Metâlib fî Ehâdisi Muhtelifeti’l-Merâtib*, Tahk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Dâru’l-Kütübi’l-İlmiyye.
- Dihlevî**, Şah Veliyullah (2001), *Huccetullah’il-Bâliğa*, çev: Mehmet Erdoğan, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Ebû Dâvud**, Süleyman b. el-Eş’as es-Sicistânî (1992), *Sünen*, Tahk. İzzet Ubeyd ed-De’as, Âdil es-Seyyid, İstanbul: Çağrı Yay.
-(1979) *Sualâtu Ebî Ubeyd el-Âcurî Ebâ Dâvud es-Sicistânî*, Tahk. Muhammed Ali Kâsım el-Umrî, Medîne: el-Câmiatu’l-İslâmiyye.

- Ebû Hâtim er-Râzî**, Abdurrahman b. Ebû Hâtim Muhammed b. İdris Ebû Muhammed er-Râzî et-Temîmî (1952), *el-Cerh ve't-Ta'dil*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Turasi'l-Arabî,
- Elbâni**, Muhammed Nâsiruddîn (t.y.), *Silsiletü Ehâdîsi'd-Daife*, Riyad: Mektebetu'l-Maarif.
- Emiroğlu**, İbrahim (1998), "Kur'ân'da akıl ve insan", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı XI, s. 69-99, İzmir.
- Esed**, Muhammed (1999), *Kur'ân Mesajı*, çev: Cahit Koytak, Ahmet Ertürk, İstanbul: İşaret Yayınları.
- Eraydın**, Selçuk (1995), "Feyiz" mad. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Cilt, XI.), İstanbul.
- Ergül**, Adem (2000), *Kur'ân ve Sünnette Kalbî Hayat*, İstanbul: Altınoluk Yayınları.
- Fahredden er-Râzî**, Fahrüddîn Muhammed b. Ömer (1307), *Mefâtihu'l-Ğayb (et-Tefsîru'l-Kebîr)*, İstanbul: Matbaatu Âmire.
- Felâte**, Osman, Ömer b. Hüseyin (1981), *el-Vad'u fi'l-Hadis*, Beyrut: Mektebetu'l-Gazâlî.
- Fettenî**, Muhammed Tahir b. Ali el-Hindî (t.y.), *Tezkiratu'l-Mevdûât*, Nâşir, Emin Demeç, Beyrut.
- Fîruzabâdî**, Muhammed b. Yakub (1986), *Kâmûsu'l-Muhît*, Beyrut: Müessesetu'r-Risale.
- Gazâlî**, Ebû Hamid Muhammed b. Muhammed (t.y.), *İhyâu Ulûmiddîn*, Beyrut: Dâru İhyâi't-Türâsi'l-Arabî.
- Güler**, Zekeriya Yaz (1998), "Kadın akıl ve din bakımından eksikmi dir?", *Mehir*, 3 Aylık İlmî ve Akademik Bülten, sayı, 2, s. 14-21.
- Güngör**, Mevlüt (2006), "Kur'ân ve kâinat kitabı", *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, Yıl, 7, sayı, 16.
- Hâkim en-Neysabûrî**, Hâkim Hafız Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah (1990), *el-Müstedrek ale's-Sahihayn*, Tahk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.
- (1984) *Sualâtu'l-Hâkim en-Neysabûrî li'd-Dârekutnî el-Bağdâdî*, Tahk. Mûfik b. Abdullah b. Abdulkadir, Riyad: Mektebetu'l-Maârif.
- Hâkim et-Tirmîzî**, Hâkim (1992), *Nevâdiru'l-Usûl fi Ehâdîsu'r-Rasul*, Tahk., Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

- Halebî**, İbrahim b. Muhammed b. Sabt et-Tirâblûsî (1987), *el-Keşfu'l-Hasîs*, Tahk. Subhi es-Samîrâî, Beyrut: Âlemu'l-Kütüb-i Mektebetu'n-Nahdati'l-Arabiyye.
- Hasîbî**, İbrahim b. Muhammed (h. 1401), *el-Beyan ve't-Ta'rif*, Tahk. Seyfeddin el-Kâtib, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-Arabî.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Hatib Ebû Bekr el-Hatib Ahmed b. Ali b. Sabit (t.y.), *Târîhu Bağdad ev Medînetü's-Selâm*, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.
- (t.y.) *el-Kifâye fî İlmi'r-Rivâye*, Tahk. Ebû Abdullah es-Sûrigî, İbrahim Hamdi el-Medenî, Medine: Mektebetu'l-İlmiyye.
- Heysemî**, Nûreddin Ali b. Süleyman b. Ebû Bekir (1992), *Buğyetu'l-Bâhis an Zevâidi Müsnedi'l-Hâris*, Tahk., Hüseyin Ahmed Salih el-Bâkirî, Medîne.
- (1412) *Mecmeu'z-Zevâid ve Menbeu'l-Fevâid*, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- Hindî**, Ali b. Hüsâmeddin el-Muttakî (1989), *Kenzu'l-Ummâl fî Süneni ve'l-Akvâl*, Beyrut, Müessesetu'r-Risâle.
- Irakî**, Fadl Abdurrahman b. Hüseyin (h.1415), *el-Muğnî an Hamli'l-Esfâr fî'l-Esfâr*, Tahk. Eşref Abdulmasud, Mektebetu't-Taberiyye.
- Itr**, Nureddin (1997), *Menhecü'n-Nakd fî Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-Muâsır.
- İbn Adiy**, Abdullah b. Adiy b. Abdullah b. Muhammed Ebû Ahmed el-İbn Adiy (1988), *el-Kâmil fî Duâfâi'r-Ricâl*, Tahk., Yahyâ Muhtar Ğazâvî, Beyrut: Dâru'l-Fikr.
- İbn Arrâk**, Ebu'l-Hasen Ali b. Muhammed el-Kinânî (h.1375), *Tenzîhu's-Şerîati'l-Merfûa ani'l-Ahbâri's-Şenâti'l-Mevdûa*, Mısır.
- İbn Tûlûn**, Muhammed b. Tûlûn es-Sâlihî (1993), *eş-Şezera*, Beyrut.
- İbnu'l-Cevzî**, Ebu'l-Ferec Abdurrahman b. Ali (h.1403), *el-İlelu'l-Mütenahiye*, Tahk. Halil el-Meyyis, Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- (1987) *Zemmu'l-Hevâ*, thk. Ahmed Abdusselam Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye.
- *Kitâbu'd-Duâfâi ve'l-Metrûkîn*, Tahk., Ebu'l-Fidâ Abdu'l-Kâdî (1986), Beyrut: Dâru'l-Fikri'l-İlmiyye.
- *Kitabü'l-Mevzû'ât mine'l-Ehadisi'l-Merfûât*, Tahk., Nureddin b. Şukrî b. Ali Boyacılar (1997), Beyrut: Usulu's-Selef.
- İbn Ebi Asım** (h.1408), *ez-Zühd*, Tahk. Abd el-Ali Abdulhamîd Hâmid, Kahire: Dâru'r-Reyyân li't-Turâs.
- İbn Ebi'd-Dünya**, Ebû Bekir (1988), *el-Aklu ve Fadluhu ve'l-Yakîn*, Tahk., Mecdî es-Seyyid İbrahim, Kahire: Mektebetu'l-Kur'ân.

- İbn Hacer**, Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (2000), *el-Metâlibu'l-Âliye bi Zevâidi'l-Mesânidi's-Semaniye*, Tahk., Amr İman Ebu Bekr, Riyad: Dâru'l-Âsime.
- (1996) *Tehzibu't-Tehzib*, Tahk., Halil Me'mun, Ömer es-Sülemî, Ali b. Mes'ud, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- (1996) *Lisânu'l-Mîzan*, Tahk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (h.1379) *Fethu'l-Bârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, Beyrut: Dâru'l-Ma'rife.
- (h.1412) *el-İsâbe fî Temyîzi Sahâbe*, Tahk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut: Dâru'l-Cebel.
- İbn Hibban**, Ebû Hâtım Muhammed el-Bustî (1993), *Sahîh*, Tahk. Şuayb Arnavut, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle
- (t.y.) *el-Mercûhîn*, Tahk. Mahmud İbrahim Zâyid, Haleb: Dâru'l-Vaî.
- İbn Huzeyme**, Muhammd b. İshak b. Huzeyme Ebû Bekir es-Sülemî en-Nîsabûrî (1970), *es-Sahîh*, Tahk. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Beyrut: el-Mektebetu'l-İslâmî.
- İbn Kayyim el-Cevziyye**, Şemsüddîn Ebû Abdullah Muhammed b. Ebû Bekir ed-Dımeşkî (1994), *el-Menâru'l-Münîf fî's-Sahîhi ve'd-Daîf*, Tahk., Abdulfettah Ebû Gudde, Beyrut.
- İbn Kesir**, el-İmâmu'l-Celîl el-Hafız İmamuddin Ebi'l-Fida İsmail b. Kesir el-İbnu'l-Cevzî ed-Dımeşkî (1996), *Tefsîru Kur'âni'l-Azîm*, Beyrut: Müessesetu Deyyân.
- İbn Mâce**, Ebû Abdullah Muhammed b. Yezîd (1992), *Sünen*, Tahk. Muhammed Fuad Abdulbâkî, İstanbul: Çağrı Yay.
- İbn Manzur**, Ebi'l-Fadl Cemaliddin Muhammed b. Mukrim el-İfrıkî el-Mısırî (t.y.), *Lisânu'l-Arab*, Beyrut: Daru's-Sadr.
- İbn Mübârek**, Abdullah b. Vâdîh Ebû Abdullah el-Mervezî (t.y.), *ez-Zühhd ve Yelîhi'l-Yakîn*, Tahk. Habîburrahman el-A'zamî, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- İsevî**, Ebû Abdullah Ahmed b. Ahmed (1993), *el-Ehâdîsu'l-Kudsiyyetu'd-Daîfe ve'l-Mevdûa*, Dâru's-Sahabetu li't-Turas.
- İşçen**, Tefvik (2001), *Uydurma hadislerde akıl, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kandemir**, M. Yaşar (1997), *Mevzû Hadisler Menşe'i Tanıma Yolları Tenkidi*, İstanbul: Mar. Üniv. İlahiyat Fak. Vakfı Yay.

- Kur'ân-ı Kerim**, çev: Ali Özek, Hayreddin Karaman, Ali Turgut, Mustafa Çağrıç, İbrahim Kâfi Dönmez, Sadreddin Gümüş (1992), Medine: Mushaf-ı Şerif Basım Kurumu.
- Kara**, Mustafa (1999), *Tasavvuf ve Târikatlar Tarihi*, İstanbul: Dergah Yay.
- İbnu'l-Kayserânî** (h.1406), *Kitâbu Ma'rifeti't-Tezkira*, Tahk. İmâduddîn Ahmed Haydar, Müessesetü'l-Kütübi's-Sekâfiyye.
- Kırbaçoğlu**, M. Hayri (2002), *Alternatif Hadis Metodolojisi*, Ankara: Kitâbiyat Yay.
- Kinânî**, Ahmed b. Ebû Bekir b. İsmâil (h.1403), *Misbâhü'z-Zücâce*, Tahk. Muhammed el-Muntakî el-Kuşnâvî, Beyrut: Dâru'l-Arabiyyeti.
- Kocabaş**, Şakir, "Kur'ân'da Akıl Kelimesi", *İlim ve Sanat Dergisi*, Cilt. 3/18, s. 5-9, İstanbul
- Koçyiğit**, Talat (1977), *Hadis Usûlü*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Kudâî**, Muhammed b. Seleme b. Ca'fer Ebû Abdullah (1986), *Müsnedu's-Şihab*, Tahk. Mamdi b. Abdulmecid es-Selefî, Beyrut: Müessetu'r-Risale.
- İbn Ebi'd-Dünyâ**, Abdullah b. Muhammed Ebû Bekir el-Kuraşî (1990), *Mekarimu'l-Ahlak*, Tahk. Mecdî es-Seyyid İbrahim, Kâhire: Mektebetu'l-Kur'ân.
- Kutub**, Seyyid (1990), *Fî zilâli'l-Kur'ân*, çev: Salih Uçan, Vahdettin İnce, Mehmet Yolcu, Lutfullah Bender, İstanbul: Dünya Yayıncılık.
- Makdisî**, Ebû Abdullh Muhammed b. Abdulvâhid b. Ahmed el-Hanbelî (1410), *el-Ehâdisu'l-Muhtar*, Tahk. Abdulmelik b. Abdullah b. Duheys, Mekke: Mektebetu'n-Nahdati'l-Hadîse.
- Mevdûdî**, Ebu'l A'lâ (1991), *Tefhimu'l-Kur'ân*, çev: Muhammed Han Kayânî, Yusuf Karaca, Nazife Şişman, İsmail Bosnalı, Ali Ünal, Hamdi Aktaş, İstanbul: İnsan Yayınları
- Mizzî**, Ebü'l-Haccac Cemaeddîn b. Yusuf (1994), *Tehzibü'l-Kemal fi Esmâ'r-Rical*, Tahk., Beşşar Avvad Ma'ruf, Beyrut: Müessesetü'r-Risale.
- Muhâsibî**, Ebu Abdullah Haris b. Esed (1986), *Şerefu'l-Akl ve Mahiyetuhû*, (Gazalî'nin Kitâbu'l-Akl'ı ile birlikte basım) Tahk, Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Münâvî**, Abdurraûf (t.y.), *el-İthâfâtu's-Seniyye bi'l-Ehâdisi'l-Kudsiyye*, Tahk. Muhammed Afîf ez-Za'bî, Lübnan: Müessesetu'r-Risâle.
-(h.1356) *Feyzu'l-Kadir Şerhu'l-Câmii's-Sağîr*, Mısır: el-Mektebetu't-Ticâriyyetü'l-Kübrâ.

- Münzirî**, Ebû Ahmed Abdulazîm b. Abdulkavî (h.1417), *et- Terğîb ve't- Terhîb*, Tahk. İbrahim Şemseddin, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Müslim**, Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccac el-Kuşeyrî (1992), *el-Câmiu's-Sahih*, İstanbul: Çağrı Yay.
- Nâim**, Ahmed-Mîras Kâmil (1987), *Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarih Tercemesi ve Şerhi*, Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yay.
- Nesâî**, Ahmed b. Şuayb Ebû Abdurrahman (1992), *Sünen*, Tahk. Bedreddin Çetiner, İstanbul: Çağrı Yay.
- (h.1369) *ed-Duafâu ve'l-Metrûkîn*, Tahk. Mahmud İbrahim Zâyid, Haleb: Dâru'l-Vaî.
- Nesefî**, Azizuddin (1990), *Tasavvufta İnsan Meselesi İnsan-ı Kâmil*, çev: Mehmet Kanar, İstanbul: Dergah Yay.
- Ebû Nuaym el-İsfehânî**, Ahmed b. Abdullah b. Ahmed Ebû Nuaym (1984), *Kitabu'd-Duafâ*, Tahk. Fâruk Hammad, Dâru's-Sekâfe.
- Okıç**, M. Tayyib (1995), *Tefsir ve Hadis Usûlüniün Bazı Meseleleri*, İstanbul: Nûn Yay.
- Özşenel**, Mehmet (1998), "İlk Yaratılan Varlık Konusundaki Rivâyetler", *Divan*, 1988 /1, s. 171-187. İstanbul.
- Râgıb el-İsfehânî**, Hüseyin b. Muhammed (1986), *el-Müfredât fî Garîbi'l-Kur'ân*, İstanbul: Kahraman Yay.
- İbn Receb el-Hanbelî**, Zeynuddin Ebi'l-Ferec Abdurrahman b. Şihâbuddin (1997), *Câmiu'l-Ulum ve'l-Hikem*, Tahk. Şuayb Arnavut, İbrahim Bâces, Beyrut: Muessetü'r-Risâle.
- Salih**, Suphi (1986), *Hadis İlimleri ve Hadis Istılahları*, çev: M. Yaşar Kandemir, Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yay.
- Sehavî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Abdurrahman (h.1405), *el-Mekâsıdu'l-Hasene*, Tahk. Muhammed Osman el-Haşt, Dâru'l-Kütübi'l-Arabî.
- Subkî**, Abdülvehhâb Ali b. Abdi'l-Kâfî (h.1417), *el-Ehâdisu'l-Leti fi'l-İhyâi Velemeyecid lehâ es-Subkî İsnâden*, Tahk. Mahmud Muhammed et-Tahânî, Abdulfettah Muhammed el-Halv, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Suyûtî**, Celaledin Abdurrahman b. Ebî Bekir (1996), *el-Leâliu'l-Masnua*, Tahk. Ebû Abdurrahman Salâh b. Muhammed b. Ubeyda, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- (1979) *Tedrîbu'r-Râvî fî Şerhi Takrîbi'n-Nevevî*, Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye.

- Şevkânî**, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlânî (t.y.), *el-Fevâidü'l-Mecmû'a fi'l-Ehâdîsi'l-Mevzû'a*, Tahk., Abdurrahmân b. Yahya El Yemani, Beyrut: Daru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Şeybânî**, Ahmed b. Amr b. ed-Dahhâk Ebû Bekir (1991), *el-Âhâd ve'l-Mesânî*, Tahk. Bâsim Faysal Ahmed el-Cevâbir, Riyad: Dâru'r-Râye.
- Taberânî**, Süleyman b. Ahmed b. Eyyub Ebu'l-Kâsım (h.1404), *el-Mu'cemu'l-Kebir*, Tahk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefî, Musul: Mektebetu'l-Ulûmi ve'l-Hakemi.(1984)*Musnedu's-Şâmîyyîn*, Tahk. Hamdî b. Abdulmecid es-Selefî, Beyrut: Müessesetu'r-Risâle.
- Taberî**, İbn Cerir (1995), *Câmiu'l-Beyân an Te'vîli Âyi'l-Kur'ân*, Beyrut: Daru'l-Fikr.
- Taftazânî**, Sâdeddin (h.1286), *Şerhu'l-Akâid*, , İstanbul: Matbau'l-Âmire.
- Tirmîzî**, Ebû İsa Muhammed b. İsa (1992), *Sünen*, Tahk. Muhammed Fuad Adulbâkî, İstanbul: Çağrı Yay.
- İbn Tûlûn**, Ebû Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed ed-Dimeşkî (h.1413), *eş-Şezra fi'l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*, Tahk. Kemal b. Besyûnî Zağlûl, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.
- Ubeydat**, Abdulkerim Nûfan (2000), *ed-Delâletu'l-Akliyye fi'l-Kur'ân*, Amman: Dâru'n-Nefâis.
- Ukaylî**, Ebû Ca'fer Muhammed b. Ömer b. Mûsa (1984) *ed-Duafâu'l-Kebîr*, Tahk. Abdulmu'tî Emin Kalacî, Beyrut: Dâru'l-Mektebeti'l-İlmiyye.
- Uludağ**, Süleyman (1989), "akıl" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, (II. Cilt), İstanbul.
- Uysal**, Muhittin (2001), *Tasavvuf Kültüründe Hadis*, Yediveren Yayınları.
- Ünal**, Yavuz (1999), *Hadisleri Tespitte Yöntem Sorunu (Akla Uygunluk - Akla Aykırılık)*, Samsun: Etüt Yay.
- Yavuz**, Yunus Şevki (1989), "Akıl" mad., *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (II. Cilt), İstanbul.
- Yazır**, Elmalılı Muhammed Hamdi (t.y.), *Hak Dini Kur'ân Dili*, İstanbul: Yenda Yayın-Dağıtım.
- Yıldırım**, Ahmet (2000), *Tasavvufun Temel Öğretilerinin Hadislerdeki Kaynakları*, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Zebîdî**, Muhyiddin Ebî Feyz es-Seyyid Muhammed Murtazâ el-Huseynî el-Vasıtî (1994), *Tâcu'l-Arus min Cevâhiri'l-Kâmus*, Tahk. Ali eş-Şîrî, Beyrut: Dâru'l-Fikr.

Zehebî, Şemseddin Muhammed b. Ahmed (1995), *Mizanü'l-İ'tidal fî Nakdi'r-Rical*, Tahk., Ali Muhammed Muavvid, Âdil Ahmet Abdulmevcud, Abdulfettah Ebû Sünne, Beyrut: Daru'l-Kutubi'l-İlmiyye.

..... (1992) *el-Kâşifu men lehû Rivâyetun fi'l-Kütübi's-Sitei*, Cidde: Dâru'l-Kibleti li's-Sekâfeti'l-İslâmiyyeti,

..... (1990) *Telhîsül-Müstedrek* (Müstedrekle birlikte basım), Beyrut: Daru'l-Kütubi'l-İlmiyye.

Zerkeşî, Ebû Abdullah Muhammed b. Bahâdır b. Abdullah (h.1406), *et-Tezkira fî'l-l-Ehâdîsi'l-Müştehirâ*, Tahk. Mustafa Abdulkadir Atâ, Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye.

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı, Soyadı : Sami KİLİNÇLİ
 Doğum Yeri-Tarihi : Kozan-10.09.1972
 Medenî Durumu : Evli
 Telefon : Ev: 0-322-3232205
 : Cep: 0-505-3899000
 E-mail : samikilincli@mynet.com

EĞİTİM DURUMU

2003-2007 Yüksek Lisans, Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Temel İslâm Bilimler Anabilim Dalı-Adana.
 1990-1995 Lisans, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul.
 1983-1990 Kozan İmam Hatip Lisesi, Kozan.
 1978-1983 İstiklâl İlkokulu, Kozan.

İŞ DENEYİMİ

1995-2000 Merkez Erdemir Lisesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği, Adıyaman,
 2000-2003 Bucak Çok Programlı Lisesi, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği, Kozan,
 2003-... Töbank İlköğretim Okulu, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği, Yüreğir.

YABANCI DİL : Arapça, İngilizce.

BİLGİSAYAR BİLGİSİ : Word, excel, internet uygulamaları.